

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

**Tomus VIII.
Fasciculus 2.**

1962 MAJ 10.

**SZEGED
HUNGARIA
1961**

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK 1949 ÓTA MEGJELENT KIADVÁNYAI

Acta Universitatis Szegediensis Sectio Juridico-Politica Series Nova

Tomus I.

Fasc. 1. Buza László: *A nemzetközi közhatalom szervezete az Egyesült Nemzetek Alapokmánya szerint* (Szeged, 1949.) 26 l.

Fasc. 2. Martonyi János: *Jogászképzés és jogászi hivatások a Szovjetunióban* (Szeged, 1949.) 24 l.

Fasc. 3. Kelemen László: *Néhány kérdés a képviselet köréből* (Szeged, 1950.) 32 l.

A felszabadulás 10. évfordulójára tartott előadások

Buza László: *A felszabadulás és Magyarország nemzetközi jogi szuverenitása* (Szeged, 1954.) 16 l.

Acta Universitatis Szegediensis Sectio Politico-Juridica

Tomus I.

Fasc. 1. Bólya Lajos: *A törvényesség kérdései a büntető eljárásban* (Szeged, 1955.) 20 l.

Fasc. 2. Horváth Róbert: *Az 1945—46-os magyar infláció elméleti kérdései 10 évi tudományos fejlődés távlatában* (Szeged, 1955.) 20 l.

Fasc. 3. Pólay Elemér: *A nevelő funkció és a szegedi megyei bíróság házassági törvénykezdése a népi demokrácia 10 évében* (Szeged, 1955.) 27 l.

Fasc. 4. Both Ödön: *Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte (A sajtószabadság problémája Magyarországon a reformkorban)* (Szeged, 1956.) 65 l.

Tomus II.

Fasc. 1. Schultheisz Emil: *A látszólagos halmazat* (Szeged, 1956.) 24 l.

Fasc. 2. Perbíró József: *A mezőgazdasági termelősövetkezeti tagok munkajogviszonyának néhány elvi kérdése* (Szeged, 1956.) 34 l.

Fasc. 3. Pólay Elemér: *A római végrendelet eredete* (Szeged, 1956.) 47 l.

Tomus III.

Fasc. 1. Buza László: *A törvényesség és az igazságosság elve a nemzetközi jogban* (Szeged, 1957.) 56 l.

Fasc. 2. Martonyi János: *A lakosságadóztatási eljárás szabályozása* (Szeged, 1957.) 27 l.

Fasc. 3. Antalffy György: *Platon és Aristoteles a »tökéletes«* állami és társadalmi szervezeti formákról (Szeged, 1957.) 38 l.

Fasc. 4. Pólay Elemér: *A római jogrendszer tagozódásának kérdése* (Szeged, 1957.) 31 l.

Fasc. 5. Horváth Róbert: *Fényes Elek, a haladó magyar statisztikus és reformer (1807—1876)* (Szeged, 1957.) 27 l.

Fasc. 6. Szentpéteri István: *A tanácsok megalakulása és jogi szabályozása a Tanácsköztársaságban* (Szeged, 1957.) 38 l.

Tomus IV.

Fasc. 1. Both Ödön: *Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban* (Szeged, 1958.) 63 l.

Fasc. 2. Németi László: *A mezőgazdasági termelősövetkezetek mintaalapszabályának jogforrási jellege* (Szeged, 1958.) 20 l.

Fasc. 3. Horváth Róbert: *Egy ismeretlen politikai aritmetikus: Hatvani István professzor (1718—1786)* (Szeged, 1958.) 44 l.

32343

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus VIII.

Fasciculus 2.

KEMENES BÉLA

A szerződések szabályozásának elvi kérdései
a Polgári Törvénykönyvben

SZEGED

1961

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, LÁSZLÓ BUZA, RÓBERT HORVÁTH,
ISTVÁN KOVÁCS, JÁNOS MARTONYI

Edit

Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, BUZA LÁSZLÓ, HORVÁTH RÓBERT,
KOVÁCS ISTVÁN, MARTONYI JÁNOS

Kiadja

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 50.)

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

Felelős kiadó: Kovács István

Megjelent 500 példányban

Szegedi Nyomda V. 61-2998

I.

1. A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve Negyedik Részének I. Címe »A szerződés« elnevezés alatt a 198—338. §-ig, III. Címe pedig »Egyes szerződések« elnevezés alatt a 365—597. §-ig terjedően szabályozza a polgári jogi szerződés intézményét. A szerződések joganyaga tehát 372. §-t tesz ki, azaz a 685. §-ból álló kódex egészének több mint a felét öleli fel. A §-ok száma természetesen magában véve még túlságosan sokat nem mond; a szabályok nagy tömege önmagában még formális értékű; visszavezethető volna esetleg pl. a szabályozás által átforgott terület rendkívül heterogén tartalmára, ahol tehát általánosításra kevésbé volt a törvényalkotónak lehetősége, vagy arra, hogy a jogalkotó e körben a kazuisztika mezeire tévedt stb. Az első feladat tehát annak a reális magnak a felkutatása, mely a számokban csupán formálisan tükröződik; elvi magyarázatot kell adnunk arra, hogy a szerződés jogintézményében miért a jogtételek e nagy bőségének az összesűrűsödése. Választ kell adni arra, legalábbis indirekt módon, hogy a számoknak e tekintetben van-e reális jelző szerepe: nagyjából hűen tükrözik-e azt, hogy a társadalmi viszonyok szélesebb körét átfogó, vagy csak csupán szűkebb körre korlátozódó, fejlődő vagy elhalóban levő, a társadalomépítésben jól hasznosítható vagy elhanyagolható értékű jogintézményről van-e szó. A felvetett kérdést most már egészen konkrétan úgy is formulázhatnánk: mi a szerződés társadalmi-gazdasági jelentősége, funkciója, »életképességének« magyarázata *általában*, mi a jelentősége és funkciója *különösen* a magyar népi demokrácia viszonyai között, Magyarországon a szocializmusba való átmenet időszakában, mégpedig a Polgári Törvénykönyv megalkotásakor, illetőleg az azt követő időszakban.

2. A szerződésnek a szocialista társadalomban elfoglalt szerepe bemutatásánál kiindulópontként az első szocialista jogrendszer, a szovjet jog vázlatos fejlődéstörténetének bemutatását választottuk. Ismeretes, hogy a szocialista forradalom győzelmét és így a *szocialista jogrendszer létrejöttét közvetlenül követő időszak nem kedvezett a szerződési rendszernek*, sőt annak kifejezett háttérbe szorítására került sor. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom véghezvitelének, majd a külföldi katonai intervenciónak és a polgárháborúnak az időszakában az elosztási- és csereviszonyok lebonyolítására döntően nem az adás-vételi és egyéb szerződésfajtákat használták fel, hanem többfajta más, változatos formát alkalmaztak. Így pl. a pénz kiiktatásával meghatározott körben a közvetlen termékcseré rendszerét érvényesítették; a szerződési forma helyett az ún. kiutalásos rendszert részesítették előnyben, amely szerződések nélküli közvetlen kötelmi viszonyokat létesített a gazdálkodó egységek között;

a lakosságnak élelmiszerekkel és közszükségleti cikkekkkel való ellátása sem a kereskedelem útján, hanem a jegyek alapján való elosztás útján történt; végül a mezőgazdaság körében az igazgatásias jellegű közvetlen kötelező beszo-
gáltatás formája volt az általános. A kb. 1922-ig terjedő, ennek az első időszaknak szerződésellenes tendenciája azonban nem a szocialista gazdasági-társadalmi
rendben gyökeredző elvi okokból fakadt, hanem azt *kizárólag a rendkívüli helyzet* szülte kényszerűség eredményezte. A javak korlátozott mennyisége a legszigorúbb központosítást, s ezzel együtt az igazgatásias módszernek nagy-
mértékű előrenyomulását vonta maga után.

A rendkívüli időszak elmúltával azonban megindult az elosztási viszonyok jogi szabályozásának teljesen új alapokra történő fektetése, megkezdődött a szocialista szerződési rendszer kiépítése. Ennek első fázisát az *új gazdasági politikára való áttérés* jelentette, amelynek egyik legfőbb sajátossága éppen a piaci kapcsolatok széleskörű kibontása, a kereskedelem útján történő elosztás megszervezése, egészében véve pedig az áruforgalom kifejtése. Az új gazdasági politika ugyan észrevehetően bizonyos kettősséget mutat abból a szempontból, hogy a szocialista elemek mellett teret enged bizonyos kapitalisztikus tendenciák érvényesülésének is, azonban mindenkor úgy, hogy a kettő harcában »számít a szocialista elemek győzelmére a kapitalista elemek felett.«¹ Természetes, hogy az ez időben (1922-ben) elkészült orosz Polgári Törvénykönyv (amelyet javarészt magukévá tettek a Szovjet Szövetséges Köztársaságok is) tükrözi a NEP korszak társadalmi-gazdasági viszonyait, az akkor kialakult feltételeket. Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy már a NEP korszakban a legerőteljesebben megindult az újfajta elosztási és csereviszonyok lebonyolítására szolgáló jogi eszközöknek, illetve szervezeti formáknak a kiépítése; a leghatározottabb harc folyt azért, hogy a kapitalista elemek bizonyos térnyerése folytán érvényesülő kinövésük (spekuláció, üzérkedés, uzso-
raharc stb.) a lehető legszűkebb körre korlátozódjanak, s mielőbb teljesen kiküszöbölődjenek.

A *szocialista iparosítás teljes győzelmével* mindennek objektív feltételei is megeremlődtek s lényegében az 1930-as évektől kezdődően kifejezett célkitűzés volt, hogy az újfajta gazdasági kapcsolatok szabályozására most már teljesen következetesen és kivételt nem tűrően szocialista szerződési rendszer épüljön ki. Teljesen világossá vált ugyanis, hogy a történelmileg az árucsere-viszonyok lebonyolítására kialakult forma: a szerződés, rendkívül alkalmasan és rugalmasan használható fel az újfajta viszonyok közepette is. (Ennek elvi indokaival a későbbiek során fogunk foglalkozni.) A *Szovjetunió szerződési rendszerének fejlődése lényegében ez időtől kezdődően egyenes vonalú*: az 1931. február 18-án kiadott rendelet már kötelezte a gazdasági szervezeteket arra, hogy megrendeléseiket és szállításaikat írásbeli szerződések kötése útján fogantossítsák. Ezt követően — bizonyos kisebb kihagyásoktól és főleg a Honvédő Háború által diktált rendkívüli helyzettől eltekintve — a szerződési rendszer a forgalmi viszonyok lebonyolításának általánosan elismert formája. Bizonyos kivétel csak a mezőgazdasági termékek jelentős hányada tekintetében mutatkozott, főleg a beszo-
gáltatási rendszer érvényesülése folytán.

A *győztes háborút követő időszakban*, az 1949. április 21-én kiadott rendelet a gazdasági szerződések rendszerét újolag megerősítette. A XXI. Kongresszus nyomán pedig a *gazdasági igazgatás decentralizálásával* párhuzamosan

¹ V. ö. A Szovjet Polgári Jog (szerk.: D. M. Genkin) Bp. 1952. I. köt. 45. oldal.

a gazdálkodás alapvető szervezetei önállóságának növelése az egyik legfontosabb feladat, ami a jog síkján a polgári jogi módszerek térhódításához vezet az igazgatási jellegűek rovására ott, ahol annak túlhajtása már a vállalatok önállóságára bénítólag vagy legalábbis nem eléggé ösztönzőleg hatott. Ezzel függ össze az ún. közvetlen szerződések formájának előtérbe nyomulása is. Az pedig már a közelmúlt jelentős eseményei közé tartozik, hogy az 1958. június hó 30-án kiadott rendelet »hatályon kívül helyezte a mezőgazdasági terményeknek adó-jellegével bíró kötelező szállítását és ezt azzal helyettesítette, hogy a kolhozok és kolhozparasztok, munkások és alkalmazottak gazdasági adják el ezeket a terményeket az új felvásárlási árakon az állami és a szövetségi begyűjtési szerveknek.«² Az állami felvásárlások tehát — amint Viljanszkij mondja — a mezőgazdasági termények állami begyűjtésének nem kiegészítő, hanem alapvető formáivá váltak. A szerződési rendszer fejlődésének további perspektíváit az SZKP K. B. 1958. évi decemberi plenumán N. Sz. Hruscsov beszéde jelzi; kifejtette, hogy az árukapcsolatok kibontakozása nincsen ellentétben a kommunizmus felé haladással és a termékek szabad eladásának elve fokozatosan ki fog terjedni a gazdaság valamennyi ágára.³

A szovjet jogfejlődés tehát egyértelműen a mellett szól, hogy a szerződési rendszernek nem csupán egyszerűen létjogosultsága van a szocializmus viszonyai között, hanem állandóan fejlődő, erősödő, mind szélesebb körre kiterjedő, a társadalomépítés szempontjából egyre növekvő szerepet betöltő jogi forma. A szovjet jogtudományban — főleg a 30-as évektől kezdve — ez az álláspont túlnyomóvá is vált (eltekintve most Pasukanisz és Sztucska retrográd nézeteitől).⁴ A szovjet jogtudományban a vita általában nem is a szerződések szükségessége, hanem a legmegfelelőbb szerződési formák kialakítása körül folyt; az általános és a helyi, majd a közvetlen szerződési rendszerre való áttérés jelzi e szempontból a legfontosabb állomásokat és tükrözi közvetlenül a viták gyakorlati eredményeit. A mi szempontunkból azonban e kérdések részletezése ezúttal mellőzhető, hiszen a számunkra szükséges összkép amúgyis egyértelmű: *a szerződési rendszer szükségességét és állandó fejlődését mutatja.*

3. A Szovjetunió által felszabadított kelet-európai államok — így Magyarország — felszabadulást követő jogfejlődésének már első szakaszában sem volt vitás a szerződési rendszer szükségessége, annál inkább azonban annak jellege, tendenciája, fejlődési perspektívája.⁵ Amikor azután ezekben az országokban a politikai hatalom kérdése eldőlt, amikor sor kerülhetett a termelőeszközök zömének társadalmi tulajdonba vételére és ennek nyomán a tervgazdálkodáson alapuló gazdasági rendszernek a kiépítésére, jórészt a szovjet tapasztalatok, bizonyos fokig pedig a hazai gyakorlat alapján a népi demokratikus országokban is nyilvánvalóvá vált, hogy a tervszerű gazdálkodás érdekében a szerződési rendszert nem hogy el kellene ejteni, hanem — az igazgatási formák mellett — azt egyenesen ki kell bontani, messzemenően fel lehet és fel

² Sz. I. Viljanszkij: A szovjet polgári jog a kommunista társadalom általánosan kibontakozó építésének időszakában. Jogtudományi Közlöny, 1959. 12. sz. 656. old.

³ N. Sz. Hruscsov: A mezőgazdaság fejlődésének eredményei az utolsó öt évben és a mezőgazdasági termékek termelésének további növelésére irányuló feladatok. Goszpolitizsdat. 1958. Idézi Viljanszkij i. m. 657. oldal.

⁴ Pasukanisz és Sztucska nézeteinek részletes ismertetését lásd: Világhy M.: A gazdasági jog problémája. Jogi és Államigazgatási Könyvkiadó. Bp. 1951. IV. fejezet.

⁵ A részletesebb kifejtésre a magyar szerződési jog fejlődéséről szóló III. részben kerül sor.

kell használni az újfajta vagyoni viszonyok lebonyolítására. A szerződéskötések mellőzését és az ún. közvetlen termékgazdaság célszerűségét hirdetőik mindvégig jelentős kisebbségben voltak, s nézeteikkel annál inkább elszigetelődtek, ahogy a jogszabályi rendezés az ellenkező fejlődést, a szerződési rendszer mind általánosabbá válását valósítja meg. Nem sok idő után teljesen tudatossá vált a népi demokráciákban is az, hogy a termékelőállítás és elosztási folyamatok tervszerűségének egyik leghatásosabb és legcélravezetőbb jogi formája és biztosítója a gazdálkodó egységek közötti szerződés; emellett nagymértékben alkalmas a tervszerű befolyásolásra a nem közvetlen tervkötelezett termelői irányában; végül pedig a tervkapcsolatok körén kívüli áruviszonyoknak továbbra is a legbeváltabb formája. Mindezzel természetesen együtt járt annak mind hangsúlyozottabb hangoztatása, hogy a polgári jogi formák és módszerek előtérbe helyezésével kell leküzdeni az egyes vonatkozásokban indokolatlanul túltengő igazgatási elemeket. Ez — a szükséges mértékű központi irányítás érintetlenül hagyásával — nagymértékben fokozza az egyéni kezdeményezést, a felelősségtudatot, erősíti az önálló elszámolás rendszerét.

A népi demokráciákban az új típusú szerződési rendszer kiépülése tehát a termelőeszközök zömének társadalmi tulajdonba vételével, az új gazdasági szervezeti formák kiépítésével, a tervgazdálkodásra való áttéréssel veszi kezdetét. A jogtudomány számára ettől kezdődően főleg a szerződési rendszer funkcionális vizsgálata lép előtérbe, azaz egyrészt annak feltárása, hogy mely szerződési formák, illetve típusok a legmegfelelőbbek, másrészt annak, hogy mely körben alkalmazható a szerződés az elosztási viszonyok megragadására, végül pedig a polgári jogias és igazgatási módszerek helyes arányainak, egyensúlyának kimunkálása, a vagyoni viszonyok szabályozásában egymással erősen konkurráló két jogág, a polgári jog és az államigazgatási jog őket megillető »jussának« kimérése.

4. Joggal állíthatjuk, hogy ma már a szocialista és a népi demokratikus jogtudomány a szerződés funkciói és jelentősége megítélése tekintetében egészében véve egységes állásponton van.⁶ A részletek mellőzésével az ezzel kapcsolatos legáltalánosabb érvényű megállapításokat a következőkben foglalhatjuk egybe:

A szerződés olyan átfogó és rugalmas jogi forma, amelyet a tartalom szempontjából igen különböző viszonyok rendezésére lehet felhasználni.⁷ A szerződési rendszer a szocialista népgazdaságban a népgazdasági terv megvalósításának legfontosabb eszközévé vált. Ennek a rendszernek gyökeresen más a funkciója, mint aminő szerepet a kapitalizmus viszonyai között betöltött. Szemben a kapitalista szerződési viszonyokkal, amelyek a kapitalista termelési mód anarchiájának és az önkényesen, vakon ható gazdasági értéktörvénynek a jogi kifejezői, a szocialista szerződési viszonyok, az állam részéről az értéktörvény tudatos felhasználásának jogi eszközei.⁸ Ezek a szerződési vi-

⁶ A témával kapcsolatosan lásd: Kemenes B.: A tervszerűdések a Polgári Törvénykönyvben, Döntőbíráskodás, 1960. 5. sz. Igen hasznos anyagot tartalmaz továbbá az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Polgári jogi tanszékei által »A szerződésből eredő jogviszonyok keletkezési folyamatát szabályozó kötelmi jogi fejezetek tematikája« c., a Ptk-val kapcsolatosan készült előkészítő munkálat.

⁷ R. O. Chalfina: Die Bedeutung des Vertrages in Sowjetischen Socialistischen Zivilrecht. Berlin, 1953.

⁸ Heinz Such: Zu einigen Fragen des Vertragssystems in der volkseigenen Wirtschaft. Staat und Recht. I. évf. 1—2 sz.

szonyok legjelentősebb feladatukat a népgazdasági terv teljesítése során az önálló gazdasági elszámolás érvényesülésének biztosításával töltik be, tartalmi felépítésük is a szocialista tulajdoni rendnek felel meg, céltudatosan mozdítják elő a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődése objektív gazdasági törvényeinek érvényesülését, folyamatosan biztosítják a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közti állandó összhangot.

Teljesen egyértelműen következik mindebből, hogy a szocialista és a szocialista fejlődés útján járó államokban a szerződés jogintézménye *igen sokoldalú szerepet tölt be*. A szocialista, illetve a népi demokratikus állam e jogi formát is felhasználja a termelés és csere viszonyainak szervezésére, lebonyolítására és ellenőrzésére. Kétégtelenné vált tehát, hogy a szerződési rendszer a legcélravezetőbb módon teremt kapcsolatot a szocialista szektor gazdálkodó egységei között; ugyanakkor az önállóan elszámoló egyes gazdálkodó szervekre jelentős nevelő és ösztönző hatást fejt ki. Bevált jogi eszköze továbbá a szerződés a személyes szükségletek kielégítése céljából létrejövő és termékelőállításra vagy elosztásra irányuló társadalmi viszonyoknak, másoldaltól pedig a személyi tulajdonból folyó rendelkezési jogosultság realizálásának; végül — a népi demokráciákban az átmenet viszonyai között — nem lebecsülhető szerepe van a magántulajdonosok különböző irányú gazdasági kapcsolatainak lebonyolításában.

A szerződés funkcióinak eme felvázolásából is érthető, hogy a *gazdasági szervező tevékenységet is ellátó népi demokratikus állam részére a szerződési rendszer egészének működése nem közömbös*. A szerződés intézményének társadalmi jelentősége és szerepe nemcsak természetessé, hanem egyenesen szükségyszerűvé teszi azt, hogy az állam a szerződési viszonyokat a maga szabályozási körébe vonja, azokat szankcionálja. A szerződés mint áruviszonyt hordozó akarati viszony épp ezzel az állami elismeréssel, az állami kényszer biztosításával lép be a jog világába, válik jogviszonnyá, teszi a szabályanyag összessége azt jogintézménnyé. Az állami elismerés végső fokon azon alapul, hogy az »uralkodó osztály e viszonyokat olyan jelentőségűnek itéli, hogy nem sikklik el közömbösen felettük, hanem állami szankcióval látja el őket. Ez az állami szankció a zabolátlan szabadakarokat jogosultságokká és kötelezettségekké merevíti.«⁹ Az állami kényszer konkrét módját, a szabályozás irányát ennek folytán az uralkodó osztály érdekei határozzák meg, amely pedig a normatív állami akaratban, az állam által kibocsátott és szankcionált jogszabályokban ölt testet.

A népi demokratikus állam jogszabályain keresztül olyan szerződési rendszert épít ki, amely a termelés és csere viszonyainak tervszerű szervezését és rendezését biztosítja, erősíti a társadalmi tulajdont, elsősorban a termelési eszközök társadalmi tulajdonát, alkalmasan mozdítja elő a személyi tulajdon gyarapodását. Épp ezért könnyen érthető, hogy a népi demokratikus viszonyok között az *egységes szerződési rendszeren belül különös súlya van azoknak a szerződésfajtáknak, amelyek a szocialista szektoron belüli gazdasági kapcsolatok lebonyolítását szolgálják, ezek közül is elsősorban az ún. tervszerű szerződéseknek*. Emellett a népi demokratikus állam a maga szabályozó tevékenységével az egyéb szerződési kapcsolatokat épp ezért és olyan módon ragadja meg, hogy azzal elsőrendű társadalmi érdekeket kíván védeni úgy, hogy az ezzel összhangban álló egyéni érdek védelmét is erősíti; hiszen — amint Hal-

⁹ Eörsi Gyula: A tervszerűdések. Bp. Akadémiai Kiadó. 1957. 29. o.

fina már idézett munkájában mondja — »a szocialista szervezetek és állampolgárok között létesülő szerződéses viszonyok, valamint az állampolgárok között keletkező szerződéses viszonyok állami szabályozása arra irányul, hogy közvetlenül előmozdítsa az állampolgárok anyagi és kulturális szükségleteinek maximális kielégítését, a szocializmus alaptörvényének az érvényesülését; ugyanakkor e viszonyok állami szabályozása akadálya kíván lenni annak, hogy egyes állampolgárok jogellenesen használják személyi tulajdonukat, akadálya kíván lenni annak, hogy egyes állampolgárok személyi tulajdonukat nem munkából származó jövedelem megszerzésére, üzérkedésre használják fel.« Az utóbbi szempont különös súllyal esik latba a népi demokratikus átmeneti viszonyok között, a magántulajdonosok szerződésai tekintetében. Egybefoglalva tehát a legáltalánosabb megállapításokat: *a népi demokratikus társadalmi rendszer gazdasági alapjának erősítésében a szerződés mint jogintézmény jelentős szerepet tölt be, a szerződések szabályozását célzó rendelkezésekben az állami akarat realizálódik, amely pedig népi demokratikus viszonyok között a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály érdekeit fejezi ki.*

A most említett elvi megállapítások megalapozott voltát természetesen elsődlegesen a jogszabályok és a joggyakorlat tükrözi. A *Szovjetorosz kódex*, az 1950-ben megjelent *Csehszlovák polgári törvénykönyv*, az 1951-ben meghozott *Bolgár kötelmi törvény* átfogó ismertetésére e helyen mód nincsen; sokkal inkább a magyar Ptk. egyes intézményeivel kapcsolatosan utalunk az említett törvények egyes megoldásaira. Annyit azonban leszögezhetünk ezúttal is, hogy úgy a szovjetorosz kódex — bár a NEP korszak sajátosságaira tekintettel —, mint az akkor még népi demokratikus viszonyok között megszületett csehszlovák ptk., végül a bolgár kötelmi jogi törvény egyaránt a sokoldalú funkció betöltése jegyében és érdekében adja meg a szerződések (kötelmek) általános szabályait.¹⁰

Amint tehát mondtuk, a szocialista jogtudomány képviselőinek a szerződési rendszer jelentősége és funkciói tekintetében nagyban-egészében véve egységes álláspontja alakult ki, amelyet a tételes jogi szabályozás és a joggyakorlat is alátámaszt. Rögtön hozzátehetjük azonban ehhez: ha a szerződés funkcióinak differenciáltságát illetően közös is a jogtudomány képviselőinek álláspontja, magának a differenciáltságnak a tényéből különböző szerzők igen eltérő következtetéseket vonnak le. Különösen élesen tükröződik ez abban a nemrég óta jelentkező elméletben, amelyet *a gazdasági jog újabb koncepciójaként szokás emlegetni*. Ennek hívei a szerződési jog területén minőségi különbséget hirdetnek a társadalmi tulajdon talaján érvényesülő csereviszonyokat realizáló szerződések, valamint az egyéb tulajdoni formákhoz kapcsolódó szerződések között. A szerződési rendszer imént említett funkcionális differenciáltsága az egyik olyan körülmény, amelyből — érvelésük szerint —

¹⁰ Az OSZFSZK 1923. évi Polgári törvénykönyve Kötelmi jogi részéből (106—415. §) a 106—398. §-ok tartalmazzák a szerződések általános és különös szabályait. Az 1950-ben kelt csehszlovák Polgári törvénykönyv Kötelmi jogi IV. része a 211. §—508. §-ig terjed; ebből a 337—365. §-ok szólnak a kártérítési jogról és az alaptalan gazdagodásról. A kötelmekről és szerződésekről szóló 1951-ben keletkezett bolgár törvény 436. §-ból áll, amelyből a 45—59. §-ok nem foglalkoznak kimondottan a szerződési jog körébe tartozó kérdésekkel, bár pl. a jogellenes károkozásról szóló szabályoknak természetesen közvetetten megvan a jelentősége a szerződési jog szempontjából is.

a jogágazatbeli differenciáltság szükségessége is következik. Más szóval: *különböző szerződéseket különböző jogágba* javasolnak besorolni attól függően, hogy az adott szerződéstípus milyen vagyoni viszonyokat fog át, kik között jön létre, milyen fokban érvényesül a központi irányítás, mennyiben telített igazgatási elemekkel, stb. Az új gazdasági jog meghirdetői számára azonban természetesen nem pusztán arról van szó, hogy a szerződéstípusok különbözősége felhasználható elem — több mással együtt —, az egyik »rendező elv«, a jogrendszer világának jogágazati újrafelosztására. Sokkal inkább az ellenkezőjén van a hangsúly: a szerződések különböző jogágakba való »szétszórására« éppen azért van érvelésük szerint szükség, mert a különböző tulajdoni formákhoz kapcsolódó szerződések tartalmukat és jellegüket tekintve annyira másak, hogy megfelelő általánosításra, »hasznos absztrakcióra« már aligha van lehetőség. Minden szerződési típusra érvényes általános szabályozás már aligha lehetséges és legfeljebb bizonyos szerződéstípus-csoportok közös vonásának felvázolásáról lehet szó, amelyek körén belül még viszonylagos homogenitás érvényesül. Egyelőre meg kell elégednünk azzal, hogy az ún. új gazdasági jogi koncepciónak a szerződésekkel kapcsolatos ezen legalapvetőbb megállapításait csupán érintjük. Nagyobb részletességgel a későbbiek során sem foglalkozunk egyrészt, mert hazai jogtudományunkban mind ez ideig észrevehetően az elmélet jelentkezése ki ne mutatható,¹¹ másrészt — és főleg — azért, mert a *magyar Polgári Törvénykönyv megoldásaiban az elmélet hatáseinak nincsen nyoma*; a koncepció e »negatív megítélésének« indokait újabb jogirodalmunkban többen is feltárták.¹²

5. A Polgári Törvénykönyv (de bármely más törvénykönyv) szerződési rendszere lényegének a bemutatásához azonban nyilvánvalóan nagyon kevés annak akár ismételt és nyomatékos hangsúlyozása, hogy a szerződéseknek az adott társadalmi rend viszonyai között szerepe, mégpedig igen sokoldalú szerepe van. Aligha kell hosszasan magyarázni, hogy a joganyag megértéséhez és főleg megéréséhez elkerülhetetlenül szükséges a szerződésnek, mint gazdasági és jogi jelenségnek a vizsgálata; ennek hiányában lehet ugyan az adott törvénynek odatartozó szavait ismerni, rendelkezéseit memorizálni, de az intézmény valóságos összefüggéseit felismerni, a törvényalkotó által érvényesíteni kívánt tendenciákat tudatossá tenni, a jogszabályi materiát valóságosan és hűen értékelni azonban már aligha.

A szerződés által átfogott gazdasági-társadalmi viszonyok valóságos tartalmának feltárását emellett — éppen témánk szempontjából — még két körülmény különösen is indokolja. Első pillanatban ugyanis szinte meglepőnek tűnik az, hogy már a római rabszolgatartó jogban elemeiben megjelent s külö-

¹¹ A teljesség kedvéért meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Magyar Jogász Szövetség vállalati jogi szakosztályának 1960 szeptemberében Hévízen tartott II. vándorgyűlésén dr. Huszár István — dr. Görgey Mihály előadásához tartott konferenciájában — szükségesnek ítélte az új gazdasági jogi problematikájának hazai megvitatását.

¹² Utalunk elsősorban Eörsi Gyula: Szocialista polgári jogunk továbbfejlődésének egyes problémái. Jogtudományi Közlöny 1959. 5. sz.; Világhy Miklós: A tulajdonjog formái és a szocialista jogrendszer tagozódása, Jogtudományi Közlöny, 1959. 5. számában megjelent dolgozataira, valamint Mádl Ferenc: Az új gazdasági jogi elmélet kérdéséhez (Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője. IV. köt. 1—2. sz. 241—264. old.) c. tanulmányára. Megemlítenéd, hogy az ún. »régí gazdasági jogi elmélet« bírálatával Világhy Miklósnak »A gazdasági jog problémája« c. monográfiája (Jogi és Államigazgatási Könyvkiadó, Bp. 1951.) foglalkozik.

nösen a kapitalizmus idején általánossá vált jogi formát, a szerződést, a teljesen újfajta vagyoni kapcsolatok lebonyolítására a szocialista állam messzemenően felhasználja. A »túlbugzó« szocialista talán a múlthoz való indokolatlan görcsös ragaszkodást látja ebben, az idealista pedig a jogintézmények örökvényűségének igazolására talál érvet. Megfelelő elemzéssel kell tehát tudatossá tenni azt, hogy a szocialista szerződési rendszer tartalmilag és alapvető sajátosságait tekintve más, mint a korábbi társadalmi rendszerek hasonló elnevezésű intézménye; alapjában véve más akkor is, ha egyes formai — és nem lényegtelen — ismérvek itt is, ott is fellelhetők. E formális hasonlóságoknak is természetesen meg vannak — a később tárgyalandó — indokai; az összehasonlíthatatlanul nagyobb hangsúly azonban a különbségeken van. Ezek megfelelő érzékeltetése azonban csak a szerződés valóságos belső, gazdasági és jogi tartalmának a feltárásával lehetséges.

A szerződés elméleti alapjainak kimunkálásával kapcsolatos eredmények ismertetését igénylő második körülmény pedig az, hogy a *Ptk. szerződési rendszeréről bizonyos átfogó, egységes, a részletek mellőzése ellenére mégis hűnek mondható képet adni csupán a szerződési jog alapelveinek a segítségével, azok rendszerében és felhasználásával lehetséges. A »jogi megismerés« számára ugyanis ezekben az alapelvekben fejeződik ki a legpregnansabban az intézmény tényleges tartalma, célja, jellegzetességei, jogrendszerbeli helye, fejlődésének perspektívája; azok beszélnek legmeggyőzőbben a törvényalkotó szándékáról. Ennek a módszernek — az alapelvek rendjében és tükrében történő tárgyalásnak — követése ugyancsak feltételezi a tisztánlátást a szerződési forma mögött levő (gazdasági) viszony jellege tekintetében. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az alapelvek sem metajurisztikus jellegűek, önmaguktól fogva valók és önmaguk által meghatározottak; azokat nem a törvényalkotó találja ki s változtatja kénye-kedve szerint. Végso soron ezek az alapelvek is a termelési viszonyoknak az adott társadalomban érvényesülő rendjétől függően alakulnak, a jogi szabályozásnak pedig — ha nem akar ködösíteni, vagy leplezni — az így meghatározott alapelveket kell kifejeznie. Teljesen kétségtelen, hogy a joganyag megismerésére törekvőnek elsősorban éppen ezekkel az alapelvekkel kell tisztában lennie; ehhez pedig nem elegendő az absztrakt alapelvek ismerete, hanem legalább annyira fontos az azokat kiváltó és meghatározó tényezők megismerése is.*

Összefoglalva a mondottakat: a *Polgári Törvénykönyv szerződési rendszeréről megfelelő képet csak akkor tudunk adni, ha megfelelően tisztázzuk az intézmény gazdasági tartalmát és jogi ismérveit, a termelési viszonyokban gyökeredző gazdasági meghatározóját és ennek (közvetlen vagy közvetett) jogi »kifejezőjét«, »megfelelőjét«. Ezek a jogi »megfelelők« azok, amelyek — hogy úgy mondjuk — a szerződés jogi karakterisztikonját megadják, a jogdogmatikai következtetések kiindulópontjául szolgálnak, amelyek a jogintézményt a jogágon belül tipizálják; legfőképpen pedig ezeknek az ismérveknek a felhasználásával és általánosításával állapíthatjuk meg a minden jogintézmény tartópilléréül szolgáló jogi alapelveket.*

Ha pedig igaz az, hogy a szerződés, mint jogi forma, lényegének a megvilágításához az első lépcső a szerződés által átfogott gazdasági-társadalmi viszonyok tartalmának a feltárása, mivel ez meghatározó jelentőségű a jogintézménynek a tartalmára, azaz a szerződési jogviszony keletkezésére, lebonyolódására, megszűnése esetén érvényesülő szankciós rendszerére stb. is, s ha igaz

továbbá, hogy ezek a tartalmi sajátosságok a legegységesebben az alapelveken keresztül fejeződnek ki, mert ezek a szerződés belső gazdasági tartalmának — bár viszonylag — önállósult, mégis attól elválaszthatatlan — nagybanegészben hű tükrözői, úgy adva van a további tárgyalás rendszere is: előbb a szerződés elméleti alapjaival kell foglalkoznunk, fel kell tárunk ennek eredményeként az adott jogrendszerben kifejeződő alapelveket, végül pedig a népi demokratikus szerződések alapelvei tükrében törekszünk bizonyos általános képet adni a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének szerződési rendszeréről.

II.

1. A Polgári Törvénykönyv már a legelső rendelkezésében, az 1. § (1) bekezdésében kifejezi azt, hogy elsődlegesen vagyoni viszonyok szabályozása a törvény fő célja.¹³ E vagyoni viszonyok egyrészt tulajdonjogi viszonyok; az annak szabályozására szolgáló alapvető és elsődleges jogintézmény döntően befolyásolja az egyéb vagyoni viszonyok rendezésére szolgáló intézményeket is. A vagyoni viszonyok másik fő formáját a termékek cseréjét realizáló viszonyok teszik ki. Ez utóbbiak pedig gazdasági tartalmukat tekintve áruviszonyok, az áruviszonyok a jogi szabályozásban a szerződések intézményén keresztül fejeződnek ki. Nélkülözhetetlenül szükséges tehát, hogy legalább vázlatosan áttekintsük azokat a tételeket, amelyeket a marxi politikai gazdaságtan és a jogtudomány az áruviszony — mint gazdasági viszony — és a szerződés — mint jogi viszony — közötti összefüggésekre vonatkozólag felállít.¹⁴

Az áruviszony a maga történeti és legalapvetőbb értelmében lényegét tekintve egymástól független, ugyanakkor egymásra utalt tulajdonosok (termelők) közötti csereviszonyt jelent. Az áruviszony mindenekelőtt árutermelést tételez fel. Az árutermeléshez pedig történelmileg egyrészt a társadalmi munkamegosztás kialakulására volt szükség, ami végső fokon azt jelenti, hogy az egyes termelők meghatározott termékek előállítására specializálódtak, másodszor arra volt szükség, hogy a termelőeszközök és a munka termékei magántulajdonban legyenek. Az árutermelés ennek folytán felfedezhető a rabszolgartató és a hűbéri társadalomban is, azonban mint egyszerű árutermelés még az árutermelők személyes munkáján alapult. Az árutermelés uralkodóvá, egyetemes jellegűvé a kapitalizmusban válik; ismeretes ugyanis, hogy tőkés viszonyok között minden, még az emberi munkaerő is áruvá lesz, sőt »a tőkés termelés fő sajátossága a bérmunka kizsákmányolása, a munkásnak a kapitalista általi felfogadása pedig nem egyéb, mint a munkaerő-áru adásvétele: a munkás eladja munkaerejét, a kapitalista megvásárolja.«¹⁵

Az áruviszony tárgyai az áruk, amelyeknek jellemző sajátosságaik, hogy egyrészt valamilyen (tág értelemben vett) szükségletet elégítenek ki, másrészt,

¹³ Ptk. 1. § (1) bek.: Ez a törvény az állampolgárok, valamint az állami, gazdasági és társadalmi szervezetek vagyoni és egyes személyi viszonyait szabályozza a társadalom anyagi és kulturális szükségleteinek tervszerű, egyre növekvő mértékű kielégítése, a szocializmus építése érdekében.

¹⁴ A magyar irodalomban a témával főleg Eörsi Gyula foglalkozott idézett könyvének I. fejezetében.

¹⁵ Politikai Gazdaságtan. Tankönyv, IV. kiadás, Kossuth Könyvkiadó 1959. (Szerzők: K. V. Osztrovityanov, L. A. Leonytyev, I. D. Lapytyev, L. M. Gatovszkij, I. I. Kuzminov) 83. oldal.

hogy azokat nem saját fogyasztásra, hanem csere céljára termelik. Az áru éppen ezen tulajdonságai folytán válik szükségképpen a csereviszony tárgyává. Az áruk között *különleges jellege van az emberi munkának*, mivel a bér-munkás munkaerejével létrehozott értéktöbbletet a tőkés ellenszolgáltatás nélkül sajátítja ki, a munkaerő értékesítésére létrejött csereviszonyok a tőkés termelés egyik alapvető jellemzőjének, a kizsákmányolásnak fő formái.

Amint mondtuk, az *áruviszony* a magántulajdonon alapuló társadalmakban *elvileg magántulajdonosokat tételez fel*, tehát olyan személyeket, akiknek módjuk van a cserére, mivel rendelkeznek cserére alkalmas termékkel, másrészt mert lehetőségük (és egyben szükségük) is van a cserére. A csereviszonyban résztvevők egymáshoz való viszonyát a termelőeszközök magántulajdonán alakuló társadalmakban *sajátos ellentmondás* jellemzi. E tulajdonosok egyrészt egymástól *elszigeteltek, függetlenek, ugyanakkor egymásra utaltak*. A termelőeszközök magántulajdona ugyanis elválasztja az embereket és az egyes áru-termelők munkáját az illető magánügyévé teszi. Az árutermelők egymástól elszigetelten folytatják tevékenységüket, az egyesek munkája társadalmi méretekben nincs egybehangolva, nincs összeegyeztetve. Az elszigetelt magántermelők közt »versenyharc folyik. Mindegyik árutermelő önállóan, a másiktól függetlenül termel, senki sem tudja mennyi a szükséglet abban az áruban, amelyet termel, hogy el tudja-e adni árúját a piacon és megtérül-e az áru előállítására fordított munkája. Az árutermelés fejlődésében mindinkább fokozódik a piac uralma az árutermelő felett. Ez azt jelenti, hogy a termelőeszközök magántulajdonán alapuló árutermelésben a konkurencia és a termelési anarchia gazdasági törvénye érvényesül»¹⁶ és az anarchikus termelés spontán és vak szabályozója a piaci konkurencia révén ható értéktörvény.

Másfelől viszont a tőkés termelési rendre jellemző elszigeteltség mellett a társadalmi munkamegosztás folytán ugyanitt sokoldalú kapcsolat is van a magántulajdonosok között. Minél nagyobb a társadalmi munkamegosztás, annál többféle terméket állítanak elő a különálló termelők, annál szélesebb körre terjed ki az egymáshoz való kölcsönös függésük, annál nagyobb hatófokú az azt diktáló gazdasági kényszer, hogy egymással kapcsolatba, gazdasági viszonyba kerüljenek. Az árutermelők tehát függetlenek, mert magántermelők, ugyanakkor azonban egymásra utaltak, mert társadalomban élnek és termékeiket kénytelenek értékesíteni, eladni.

Az áruviszony további lényege az, hogy *csereviszony és mint ilyen, értékek cseréjét jelenti*. Mivel a csereviszonyok — a mondtak szerint és legegyszerűsítetten — abban állnak, hogy a tulajdonosok, a számukra felesleges termékeket olyan termékre cserélik be, amelyre szükségük van, történelmileg szükségképpen ki kellett alakulnia egy általános mércének, amely a cserére kerülő dolgok egymáshoz való viszonyítására alkalmas volt. Ez az általánosan érvényesülő mérce az egyes kicserélésre került áruk értéke. Természetes, hogy alapvetően a csere — az értéktörvény összefüggéseiben — egyenlő értékű áruk kicserélését jelenti. Bizonyos, hogy a kölcsönös szolgáltatásoknak ez az egyensúlya nem feltétlenül és minden egyes esetben mutatható ki; kétségtelen azonban, hogy átlagosítva, társadalmi méretekben a törvényszerűség érvényre jut.

2. Látható, hogy az árucere tartalma feltárásnál az előzőekben a történelmileg kialakult és döntően a tőkés termelés viszonyaira jellemző áruviszonyt vettük alapul. Az áruviszony ismérvei — az egyetemes

¹⁶ I. m. 75. oldal.

áruvá alakulás folytán — itt jelentkezik a legerőteljesebben, a jellemző sajátosságok itt a legmarkánsabbak, az elemzés szempontjából a legjobban megfoghatók. Bármennyire is éles képet kaptunk azonban ily módon az árucseré-viszonyokról, *nem mondhatjuk egyben azt is, hogy a tett megállapítások általános érvényűek is volnának.* Engels mondja, hogy az árucseré-viszonyokra vonatkozó »általános érvényes, egészen általános törvények« száma csekély.¹⁷ A kisebb-nagyobb eltérések még az azonos típusú társadalmi formákon belül is kimutathatóak; még jelentősebben mutatkoznak meg, ha az egyes társadalmi formákat vetjük egybe. Különösen fogyatékos pedig az adott jellemzés akkor, ha annak tételeit a *szocializmus viszonyai között érvényesülő csereviszonyokra akarjuk alkalmazni.* Az árucseré-viszonyok korábban említett számos ismérve ugyanis *vagy teljesen hiányzik és éppen ellentétes előjelű jellegzetesség az uralkodó, vagy bizonyos ismérvek csak meglehetősen módosult formában érvényesülnek.* Mégis, mivel »a szocialista forradalom a széleskörű társadalmi munkamegosztáson s a termelőeszközök és a munkatermékek magántulajdonán alapuló áru-pénzviszonyoknak a kapitalizmus méhében kialakult fejlett rendszerét találja maga előtt«,¹⁸ mivel munkamegosztás van s az áru-pénzviszonyok a szocializmusban is érvényesülnek, az árucseré-viszonyokról fentebb adott séma *hasznos kiindulópont a szocialista áruviszonyok jellemző vonásainak megismerése szempontjából.*

A szocializmus viszonyai között az áruviszonyoknak létjogosultságot mindenekelőtt a *termelőeszközök és fogyasztási javak tulajdonának különböző formái adnak.* A vállalatok és az ipari vagy mezőgazdasági szövetkezetek közötti cserekapcsolatok a pénz felhasználásával bonyolódnak le és tulajdonváltással járnak; ugyanez a helyzet akkor is, ha a dolgozók szükségleteik kielégítése érdekében termékeket szereznek be, vagy értékesítenek. Ezek a viszonyok tehát alapvető jellegzetességüket tekintve vitathatalanul áruviszonyok. Bizonyos fokig *bonyolultabb a helyzet az állam vállalatai között végbemenő forgalmi viszonyok tekintetében.* Itt ugyanis a javak cseréje — az egységes állami tulajdon folytán — anélkül valósul meg, hogy tulajdonváltásra is sor kerülne. E sajátosság sokáig olyan következtetésre adott alapot, hogy a vállalatok közötti csereviszonyok nem valóságos áruviszonyok, a kicserélésre szánt termék csupán *árujellegű,* az áru külső burkával felruházott, maga a csereviszony csak *áruformájú.* Számunkra nagyon lényes azonban, hogy az ilyen típusú csereviszonyok is külső oldalukat, formájukat tekintve úgy jelentkeznek, mint a tényleges árukapcsolatok, főleg azért, hogy a kicserélésre kerülő termék az árua jellemző vonásokkal rendelkezik. A tényleges áruviszony-minőség tükröződik többek között e körben is pl. a pénz felhasználásában, az értéktörvény hatásában, az egyenértékűség érvényre juttatásában stb. Ennek folytán ma már az *állami szektoron belüli kapcsolatokat is árukapcsolatoknak minősítik,* mégis annak hangoztatásával, hogy az áruviszony-minőség egyes jegyei az egyéb áruviszonyokhoz képest itt lényegesen halványabban jelentkeznek.¹⁹

Az árukapcsolatok elismerésére a szocializmus viszonyai között több okból van szükség. Figyelembe kell venni, hogy »a szocialista gazdaság egységes

¹⁷ Engels: Anti-Dühring. 150—151. old. Szikra. Bp. 1950.

¹⁸ Politikai Gazdaságtan. (i. m.) 592. old.

¹⁹ Az állami szektoron belüli kapcsolatokat árukapcsolatnak minősítik az idézett Politikai Gazdaságtan tankönyv szerzői; hasonlóképpen foglal állást Világhy Miklós a Polgári jog és családi jog c. egyetemi jegyzet (1959) I. kötetében.

egész, amelyben a tulajdon állami, szövetkezeti-kolhoz és egyéni formája, az ipar és a mezőgazdaság, a termelőeszközöket illetően a fogyasztási cikkeket előállító termelési ágak kölcsönösen összefüggnek egymással és függnek egymástól. A termelőeszközöket... végeredményben azért termelik, hogy segítségével fogyasztási cikkeket állítsanak elő. A fogyasztási cikkek értéke pedig befolyással van a termelőeszközöket előállító termelési ágakban foglalkoztatott munkások és alkalmazottak reálbérének színvonalára s, ezáltal az ezen termelési ágakban előállított termékek értékére.« Továbbmenőleg: az egyes állami vállalatok közötti viszony olyan gazdasági formájára van szükség »amelynél az állam felhasználásra termelőeszközöket bocsát a vállalatok rendelkezésére azzal, hogy mindegyik vállalat megtérítse termelési ráfordításait — termékeinek az egyenértékűség elvén alapuló realizálása útján. A szocializmus körülményei között a tulajdon különböző formái és az állami tulajdonra jellemző sajátosságok mellett a vállalatok ráfordításainak, a termelésük során felhasznált eleven és holtmunkának egyenértékű megtérítése elkerülhetetlenül az árucseré és az áru-pénzviszonyok révén valósul meg. Az áru-pénzviszonyok felhasználása az állami vállalatok termelő tevékenységében és gazdasági kapcsolatait fejlesztése terén — minden vállalat anyagi helyzetét — a munkájától teszi függővé. Ez takarékosagra és a vállalat rentabilitására ösztönöz.«²⁰

Ha most már a »történelmi« áruviszony-sémát a szocializmus áruviszonyaira akarjuk alkalmazni, a *legfontosabb eltérések a következőkben mutatkoznak:*

a) A nagyfokú társadalmi munkamegosztás alapján előállított termékeknek a cseréjére olyan viszonyok jönnek létre, amelynek alanyai nem magántulajdonosok, sőt az állami szektoron belüli gazdasági kapcsolatok körében még a résztvevő alanyok tulajdonosi minőségének elismerésére sincs szükség. Az állami tulajdonnal közvetlenül gazdálkodó új típusú gazdaságszervezeti formák — főleg a vállalatok — nem tulajdonosként, hanem a rájuk bízott vagyontárgyaknak csupán kezelőiként jelentkeznek a vagyoni viszonyokban. Ismeretes azonban a korábbiakból, hogy a szocialista vállalatok oly módszerrel és rendszerben működnek, amely a termelésben anyagilag nagymértékben érdekeltté teszi őket, ösztönöz a mind eredményesebb gazdálkodásra. Ez a módszer a gazdasági elszámolásnak az a rendje, amely a megfelelő és szükséges önállóságot biztosítja. Az áruviszonyokban való részvételhez — tulajdonosi minőség nélkül — ez a *vagyoni önállóság elegendő.*

b) Igen mélyreható különbség a kapitalizmushoz képest, hogy a szocialista társadalmi rendszerben az áruviszonyok nem egyetemesekek és általánosak, főleg és döntően azért, mert a munkaerő megszűnik áruvá lenni. *A munkaerő felhasználásával kapcsolatos társadalmi viszonyok semmi módon nem vonhatók az áruviszonyok körébe, annál inkább, mert objektíve szűnt meg az embernek ember általi kizsákmányolására a lehetőség.*

c) Teljesen megszűnik az áruterelés elszigetelt, véletlenszerű és spontán formája, azaz megszűnik a termelés anarchiája és helyébe a *tervszerűség rendszere* lép, amely messzemenően áthatja az elosztási, csere és fogyasztási viszonyokat egyaránt. A csereviszony alanyai nem elszigeteltek egymástól, ha termelő tevékenységüket megfelelő önállósággal folytatják is. Ezzel az önállósággal a tervehzőtöttség nem hogy nem ellentétes, hanem vele a legszoro-

²⁰ Politikai gazdaságtan. (i. m.) 595—597. old.

sabban összefügg. A megfelelő vagyoni önállóság biztosítása ugyanis nem öncélú, hanem végső fokon épp a tervszerűségből eredő előnyök mind teljesebb kihasználását célozza, annak érdekében ösztönöz és nevel. A tervszerűség gátat vet egyben a konkurrencia-harcnak is és a gazdasági kényszer folytán (amelynek kereteit egyébként tervkötelezettek esetében szintén a népgazdasági tervek adják meg) az egymásra utalt termelők a közös célok érdekében egymást segítve, a szocialista együttműködés jegyében kerülnek egymással gazdasági kapcsolatba.

d) Az egyenértékűség tételének érvényrejutásában *nem az értéktörvény vak és spontán hatása a döntő tényező*, bár maga az értéktörvény mind a termelés, mind a forgalom területén megnyilvánul. Az értéktörvény érvényesülését azonban az »állam megismeri, figyelembe veszi és felhasználja a népgazdaság terv szerinti irányításának gyakorlatára.«²¹

Az áruviszony gazdasági oldalát fejtegető gondolatmenetet a témánk szempontjából nagyon jelentős megállapítással zárjuk: a szocialista rendszer áruviszonyaival kapcsolatosan mondtak *megfelelően érvényesek a népi demokratikus társadalmak áruviszonyaira is*, azzal a hozzáadással, hogy a magántulajdon — bár nagymértékben korlátozott — érvényesülése az árukapcsolatok típusait bizonyos fokig növeli és egyben a szüntelenül fejlődő új mellett — mindinkább szűkülő körben ugyan — lehetővé teszi bizonyos kapitalisztikus áruvonások jelentkezését is.

3. Többszörösen hangsúlyoztuk már, hogy az áruviszony belső gazdasági tartalmának ismerete aligha nélkülözhető a szerződés jogintézménye lényegének a megértéséhez; ez tette indokolttá a politikai gazdaságtani tanítások felvázolását. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a viszonylag részletesebb tárgyalás ellonére is csupán a legalapvetőbb, legtipikusabb és főleg a jogi elemzés céljából, a szerződési rendszer alapelvei szempontjából jelentőséggel bíró ismérvek bemutatására kerülhetett sor azokra is sokszor csak úgy, hogy a jelenségeket szándékoltan leegyszerűsítettük. A lényegében közös alap folytán e részben mellőzhetőnek éreztük az áruviszonyoknak liberál-, illetve monopolkapitalista szakasz szerinti bontásban való tárgyalását, bár természetesen az utóbbiban a kizsákmányolásnak bizonyos más formái érvényesülnek, amelyek a jogi szabályozásra sem hatástalanok. A következőkben most már az *áruviszonyok jogi oldalának* tárgyalásánál kell hasznosítanunk az ismertetett tételeket; tisztában kell lennünk azonban azzal, hogy ez nem mindig könnyű, hiszen a jog világában a jelenségeknek megvan a viszonylagos önállósága s a más tudományágak által felismert törvényszerűségek, felállított tételek, kimunkált összefüggések gyakran csak áttételekkel hatnak, közvetve mutathatók ki és a jelenségek leírására használt kategóriák és fogalmak a jog nyelvén nemegyszer sajátos jogi vonatkozásokkal színezett értelmet fejeznek ki.

Amint a bevezetőben említettük már, az árucseré viszony jogi kifejezője, mintegy lebonyolítója a szerződés: a szerződések jogi tartalmát végső fokon éppen az árucseré-viszony jellegzetességeiben kell keresni. A *kapitalista társadalom csereviszonyainak* ismertetett jegyei a szerződésnek, *mint jogintézménynek* a következők sajátosságait eredményezik:

a) A szerződési jogviszony magántulajdonosokat tételez fel, akiknek tulajdonában cserére alkalmas tárgy van és akiknek számára a csere lehető-

²¹ I. m. 606. old.

ségét a rendelkezési jog biztosításával a jogrendszer elismeri. (E szempontból közömbös, hogy nem minden szerződés eredményez tulajdonátruházást, mert a tulajdonjog tartalmát — a birtoklási vagy használati jogot — valamilyen formában azok is érintik.)

b) Mivel az áruviszony különálló, de mégis egymásra utalt tulajdonosok közötti kapcsolat, jogilag szükséges az, hogy a tulajdonosok egymás jogait kölcsönösen elismerjék, azaz ők elvileg egyenlő jogi helyzetben legyenek; ezt a »mellérendeltség« ismervével szokásos jellemezni.

Ugyanakkor az a körülmény, hogy adott esetben elvileg az önálló tulajdonos tetszésétől, belátásától függ az, hogy a tulajdona tárgyát képező dolgot kinek idegeníteni el és a másik tulajdonos akaratótól függ, hogy adott esetben a csereviszonyban részt vesz-e, azt eredményezi, hogy a szerződés alapvetően *akarati viszony*. Ha tehát a szükséglete kielégítése érdekében a tulajdonos kényszerítve is van arra, hogy szerződéseket kössön, érdekei *gazdaságilag kényszerítik* is az áruviszonyban való részvételre, az, hogy az ezt célzó szerződést in concreto mikor, kivel és milyen feltételek mellett köti meg, az ő akaratelhatározásától függ; sőt az egyik árutulajdonos akarata még nem is elég, hiszen a csere szükségképpen feltételezi egy másik tulajdonosnak a csereviszonyban való részvételt kifejező akaratát is. A szerződéseknek *jogi szempontból egyik legfontosabb jellemzője éppen az, hogy kölcsönös akaratok találkozására alapszik.*

Épp a mellérendeltség és az akarati jelleg az, amelyből kiindulva a burzsoá jogtudomány a maga szerződési rendszerének alapelveit meghirdette. A mellérendeltség érvényesülése természetesen feltételezi azt, hogy absztrakt értelemben *mindenki egyenlő jogi helyzetben legyen*, mert csak így képzelhető el, hogy az egyik szerződő partner a másikkal szemben — a szerződésekre irányadó normák alapján (azaz a magánjog szabályai szerint) — közvetlen kényszerítő hatalommal, utasításadási joggal ne rendelkezék, ami voltaképpen a mellérendeltség tartalmi jellemzője. A jogegyenlőséget az áruviszony jogi formája messzemenően igényli, az áruviszonyokra pedig a tőkés termelési rendnek van nélkülözhetetlenül szüksége; a burzsoá rend kénytelen tehát a mindenkire kiterjedő, általános jogegyenlőség meghirdetésére. A jogegyenlőség elismerésére — a mellérendeltség érvényrejuttatása mellett — szükség van továbbá azért is, hogy a szerződés, mint »akarati viszony« jelentkezzék. A magánjogi szabályok által is biztosított közvetlen kényszer alól felszabadított személyek esetén lehet ugyanis csupán arról szó, hogy az ő tetszésétől függ, hogy adott esetben kivel és milyen feltételek mellett lép jogviszonyba; ilyenformán mindenki akarata szerint szabadon szerződhet. »Jogegyenlőség« és »szerződési szabadság«: ez a burzsá szerződési rendszer két legfőbb emleget kritériuma.

A marxizmus klasszikusai nyomán a szocialista jogtudomány már régen kidolgozta a »jogegyenlőség«-és a »szerződési szabadság« sokat hangoztatott elveinek bírálatát, feltárta e fogalmak valóságos belső tartalmát és különösen e kategóriáknak a burzsoá társadalmi rend egésze szempontjából jelentkező hasznát. Amint láttuk, a jogegyenlőség meghirdetésére a fejlődő burzsoáziának a korábbi feudális elnyomás felszámolása érdekében volt szüksége: egyenlőséget biztosított mindenkire számára annyiban, hogy megszüntette a feudális egyenlőtlenségeket. Ennek egyik, a mi szempontunkból különösen jelentős indítóoka, hogy csak így és ezáltal vált képessé *mindenki a mindenfajta szerződés*

megkötésére. Az áruviszonyokban való részvétel lehetőségének a biztosítása *mindenki számára* pedig döntő fontosságú a burzsoázia számára, hiszen a munkaerő elsajátítása is az áruviszonyok formájában történik meg. Ha az áruviszonyok formája a szerződés, akkor a munkaerő értékesítésének formája is a szerződés; ha a szerződés jogegyenlőséget tételez fel, úgy — legalábbis a felszínen — el is kell ismerni ezt a jogegyenlőséget. Ezért és ennek érdekében hirdeti fennen az egyenlő jogképesség tételét a burzsoá törvényhozó, társadalomtudós vagy jogász; ezért és ennyiben érvényesül a »jogegyenlőség«. Hogy azonban ezen túlmenően ténylegesen a jogegyenlőség mit jelent, arra kár sok szót vesztegetni. Hogy a termelőeszkővel rendelkező tőkés és az attól megfosztott bérmunkás között egyenlőségről nem lehet beszélni, azt teoretikusan bizonygatni aligha kell. Mindent egybevetve: burzsoá »jogegyenlőségről« csak meghatározott értelemben, meghatározott szintig, lényegében csupán a formai oldalakat tekintve beszélhetünk; ezért szokásos azt *formális jogegyenlőségként* jellemezni.

Lényegében ugyanez a helyzet a szerződési szabadság elvével is. Formailag az áruviszonyban való részvételhez, a jogviszony létrejöttéhez akaratnyilatkozatra van szükség. Arra azonban, hogy a jogviszony mindkét alányának akaratát alakítólag is hasonn a szerződés tartalmára, a legfontosabb szerződéstípusok, főleg a munkaszerződések esetében alig van lehetőség. A gazdasági kényszer ugyanis azt diktálja, hogy a bérmunkás megkösse a munkaszerződést akkor is, ha az számára kedvezőtlen; kénytelen tehát a tőkés által diktált szerződési feltételekbe belenyugodni. Az akaratit jelleg itt is csupán formálisan, a felszínen jelentkezik, de tényleges érvényesülését a társadalmi osztályhelyzettől függő gazdasági kényszer határozza meg. A gazdasági kényszer természetesen a tőkés szerződéskötéseit is motiválja; ez már a tőke természetéből, a tőkefelhalmozásból is adódik, amelynek hajtóereje az érték-többlet növeléséért folytatott hajsza. A lényeges különbség azonban az, hogy a társadalmi méretekben a tőkést a gazdasági kényszer nem akármiféle szerződés kötésére sodorja, hiszen módja, lehetősége és ereje van arra, hogy csupán a számára előnyt jelentő vagy azt ígérő jogviszonyban vegyen részt.

Az eddig elmondottakból pedig a tőkés szerződési rendszer jellemzésére több következtetést lehet levonni. Az első az, hogy a szerződési szabadság mellett, annak másik oldalaként joggal beszélhetünk *szerződési kényszerről* is. Ennek egyik értelmét a gazdasági kényszer adja meg, a másik értelmét pedig az, hogy elvben a szerződés az a legfőbb forma, amellyel a másokra is érvényes joghatást létre lehet hozni.

A második következtetés, hogy az akaratit jelleg messzemenő közép-pontba állításának (amely főleg a liberálkapitalizmusra jellemző, s amely voltaképp reakciója a feudális kötöttségnek) következményeként a szerződésre vonatkozó törvényi szabályok szubszidiáriusak, *diszpozitívek*; a szerződés kötelező erejét a felek kölcsönös elkötelezése, az »önkéntes lekötöttség« biztosítja. Bizonyos lekötöttségre, stabilitásra ugyanis még a magánautonómia korlátlanágának hirdetése közepette is szükség volt, hiszen a profit realizálódásáról, a szerződési feltételek előnyeinek kihasználásáról csak így lehetett szó. Ebből fakad a *forgalmi biztonság* követelménye, amely bizonyos védekezési kísérlet a forgalmi viszonyok anarchiájával szemben. Ideológiai alapjául megint az »önkéntes akaratból történt elkötelezés« szolgált; az elkötelezés magában foglalja a »pacta sunt servanda« követelményét is. Mindezek, a főleg

a liberálkapitalizmusra jellemző vonások, a monopolkapitalizmus időszakában eltorzulnak; erről más összefüggésben lesz szó.

Végezetül nem lehet eléggé hangoztatni, hogy a formális jogegyenlőség és a szerződési szabadság tétele — a már mondottakon felül — a burzsoáziának azért is nagymértékben hasznára volt, mert az rendkívül alkalmas a burzsoá társadalmi rendből folyó *ellentmondások, főleg a kizsákmányolás leplezésére*. Ha ugyanis a bér munkás jogilag szabad és saját akaratából szerződik, úgy az értéktöbblet elsajátítására az ő beleegyezésével kerül sor. Ha a bér munkás a tőkés által diktált feltételekhez hozzájárulását adja, úgy tagadhatatlanul az a látszat, hogy az ő érdekeinek is megfelelő szerződés jött létre. E »teóriák« kódósító, hamis volta az előzőkből — úgy gondoljuk — nyilvánvaló.

c) A szerződés — éppen mert jogintézmény — nem egyszerűen akármiféle akaratviszonyt jelent, hanem *államilag elismert akaratviszonyt*. A szerződések szabályozását célzó rendelkezésekben az állami akarat realizálódik. Minden egyes szerződéses akarat jogi elismerésének szükségképpen feltétele az, hogy az osztályérdekeket hordozó állami normatív akarattal — legalábbis a célzott joghatást illetően — találkozzék az egyes szerződő felek egybevágoan kinyilvánított s a szerződő érdekét involváló akarata. Ha a találkozás megvan, a joghatás beáll, a szerződés hatályosul. Ha nem, a szerződés vagy létre sem jön, vagy célját nem tölti be; a szerződés születésének vagy létezésének valamely fázisában hiányozni fog a legfontosabb éltető elem: az állami elismerés.

Láttuk már, hogy a *liberálkapitalista burzsoázia* nem szívesen beszél arról, hogy a szerződési akaratok mögött végső fokon mindig ott van az állami elismerés; a korlátlan magánautonómia elvének hangoztatásával merőben ellentétes az állam szerepének bármiféle emlegetése. Nyilvánvaló azonban, hogy a magánautonómia elismerése, az akaratok korlátlan érvényesülésének megengedettsége is végső fokon az állam beleegyezésével történik; az osztályérdeket az adott időszakban a burzsoá államnak ez a »tartózkodó politikája« szolgálja a legmegfelelőbben.

A *monopolkapitalizmus* időszakában jelentősen módosul az eddigi kép. A szerződési akarat állami befolyásolása általános jelenséggé válik, bár a szerződés »akaratviszony« jellegét nem semmisíti meg (sőt, adott esetben a »szerződési szabadság« gondolatának melengtetése nagyon is hasznos, mint pl. a kollektív szerződések jogi jellege elismerésének megtagadásánál). Az állami befolyásolás közvetlenül vagy szervei (főleg a bíróság) útján valósul meg; ennek közismert jelei és példái a majd minden monopolkapitalista államban fellelhető kogens szerződési feltételek, adhéziós, blankettáris szerződések, a törvényi generális klauzulák, a bíró szerződésmódosító jogköre, stb. stb. A »forgalmi biztonság« szempontjának merevségét a »forgalmi jóhiszem« rugalmas, s így az osztályérdekeket sokoldalúban szolgáló fogalma helyettesíti; a »pacta sunt servanda« csak a »clausula rebus sic stantibus«-sal egységben érvényesül. Mindez egyrészt a monopolkapitalizmus végsőig vitt ellentmondásainak következménye, másrészt azok feloldását célzó kísérlet.

d) A szerződés tipikus eseteinek tartalma: valamilyen konkrét árucseré, dolgok vagy más szolgáltatások cseréje. A szerződésekben, mint említettük, átlagosan, társadalmi méretekben a szolgáltatással egyenértékű ellenszolgáltatás áll szemben. Ez jogilag a szerződések *visszterhes jellegének elismerését igényli*. A visszterhesség azt jelenti, hogy a szolgáltatást és az ellenszolgáltatást egymásra tekintettel adják és ezek általában egyensúlyban vannak.

Az értéktörvény és az egyenértékűség kapcsolatáról a korábbiakban már beszéltünk. A burzsoá szerződési rendszer arculatához az is hozzátartozik, hogy a tőkés az egyenértékűséget a saját érdekében minden lehető módon ki akarja játszani. Számos esetben próbálkozik meg azzal, hogy a szolgáltatások egyenértékűségének arányát megbontva, saját szolgáltatásánál nagyobb értékű ellenszolgáltatáshoz jusson. A kizsákmányoló, spekulatív uzsorás szerződések gyökere egyaránt a mind nagyobb profit hajhászása. Ez ellen a burzsoá állam csak akkor és csak annyiban védekezik, amikor és amennyiben e szerződések elszaporodása már az egész tőkés társadalmi rend működését befolyásolja zavarólag.

4. A szocialista szerződési rendszer elvi sajátosságai lényegében ugyanazokból a különbségekből fakadnak, amelyek a szocializmus áruviszonyait a kizsákmányoló jellegű áruviszonyoktól elhatárolja. Ezúttal csak egész tömör összefoglalásra és a leglényegesebb sajátosságok kiemelésére a cél. Az itt tett megállapítások (és a most mellőzött részletek) a dolgotat további részeiben válnak élővé és konkrétá; itt mutatkoznak meg egyben azok a nem alapvető eltérések is, amelyek a szocialista és a népi demokratikus rend bizonyos különbségeiből adódnak.

a) A szocializmusban a szerződés olyan jogalanyok (jogképességgel felruházott emberek, szervezetek, illetve az állam) közötti viszony, akik *vagy tulajdonosok, vagy azzal a jogosultsággal rendelkezők, amelynek alapján adott esetben a csereviszony alanyává válhatnak.* Ez a jogosultság rendszerint a tulajdonostól származik és legfontosabb formáját az operatív-igazgatási (kezelői) jogkör jelenti.

b) A szocialista szerződési jogviszonynak is fontos jellemzője a *mellérendeltség*, amelynek jogi alapját a tényleges, *valódi jogegyenlőség* képezi. Közismert ugyanis, hogy a szocializmus nem csupán az elnyomás valamely korábbi formáját szünteti meg (mint ahogy a kapitalizmus megszünteti a feudális elnyomást), hanem a társadalmi berendezkedés egésze kizárja az elnyomás, a kizsákmányolás minden formájának érvényesülését. Ez pedig a szerződési viszonyokra átvetítve azt eredményezi, hogy a felek a szerződés megkötésétől kezdve egész annak megszűnéséig elvileg egyenlő helyzetűek, azaz olyan helyzetben vannak, hogy egymás érdekeit kölcsönösen tisztelően kell tartaniok, sőt egymást támogatva, *a szocialista erkölcsi elvekkel összhangban egymással összeműködve* kell a szerződési cél betöltésén fáradozniok, továbbá hogy akarataikat a másokra egyoldalúan rá nem kényszeríthetik.

A szerződésnek a szocializmusban is egyik legfontosabb *alkotó eleme a joghatásra irányuló akarat.* Ez megnyilvánul részben abban, hogy a megfelelően kinyilvánított együttes akarat a szerződés létrejövetelének a keletkezési forrása, másrészt abban, hogy a felek a szerződés tartalma kialakításában általában nagyfokú önállósággal rendelkeznek. Mindebből természetesen nem következik az akaratautónia valamiféle »korlátlanúsága«, hiszen a társadalmi rendből folyó követelmények a szerződési akaratot keretezik. Bizonyos fokig speciális az akarat jelentkezése a népgazdasági terven alapuló, illetve azt realizáló szerződési jogviszony vonatkozásában. Amint láttuk, a gazdálkodás tervszerűvé tétele épp az anarchikus, a konkurrenciaharcra terhelt termelési viszonyok felszámolását, illetve megakadályozását célozza. Mindez pedig szükségessé teszi azt, hogy bizonyos körben a szerződések szükségképpen és feltétlenül összekössék a termelő egységeket; ilyenkor a *szerződéskötési kö-*

telezettség a főszabály. A szerződő fél akarata azonban főleg a szerződés tartalmának kibontása, gazdagítása tekintetében itt is szerephez jut.

Rendkívül fontos jellemzője a szocialista viszonyok szerződéseinek az, hogy konkrét *szükségletek kielégítését célozza*. Láttuk, hogy a kapitalizmusban ez a szerződések létrejöttét motiváló (és voltaképp a szerződéseket törvénmileg kialakító) tényező is mennyire ellentmondásossá és eltorzulttá válik, amennyiben a tőkést a tényleges szükséglet kielégítésének vágya helyett elsősorban a profitszerzés törvénye ösztönzi szerződések kötésére. A szocializmusban ezzel szemben — amint Eörsi Gyula mondja — »tért nyert a termelési és szükségletkielégítési szemlélet, a rideg áruviszonyoknak és profithajszának megfelelő forgalmi szemlélettel szemben.«²² A *forgalmi viszonyok szilárdítását* célzó rendelkezéseknek is az az elvi meghatározója, hogy biztosítsa: aki szükséglete kielégítése érdekében szerződést köt, bízhat annak tényleges (reális) teljesedésbemenésében.

c) A szerződéseket, illetve az azokban foglalt *akarategyilatkozatokat a szocialista állam szankcionálja* és az intézményt a társadalomépítés szolgálatába állítja; erről a korábbiakban már részletesen beszéltünk. A mondottakhoz legfeljebb annyit kell hozzá tennünk, hogy a népi demokratikus viszonyok között a még meglévő magántulajdonosok anarchikus áruviszonyait a szocialista állam olymódon szabályozza, hogy azáltal hozzájáruljon az anarchikus árucserre elleni harchoz.

d) A szerződések a szocializmus viszonyai között — a felismert értéktörvény hatásaival — *alapvetően visszterhesek* s a szocialista állam messzemenően megakadályozza az egyenértékűség felborítására, az az alóli kibúvársra tett kísérletek sikerét.

A szocialista szerződési rendszer legfontosabb sajátosságainak felvázolása után most már a további feladat annak kimutatása, hogy egyrészt a felsorolt jellegzetességek mennyiben tükröződnek a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvében, másrészt a törvény szabályai mennyiben segítik elő a vázolt célkitűzések megvalósítását.

III.

1. A szerződési jog hazai fejlődéstörténetének felvázolása több szempontból is indokolt. Mindenfajta törvénykönyvre áll az, hogy annak jelentőségét, jogpolitikai súlyát, tendenciáit, új megoldásainak tényleges fontosságát és értelmét megérteni csak a korábbi jogfejlődés ismeretében lehet. Polgári Törvénykönyvünk tekintetében *különösen* indokolja a fejlődéstörténet bemutatását az az ismert tény, hogy kódex formájában elsőként szabályozza a magyar polgári jog anyagát, mégpedig úgy, hogy szabályozásában nem kis mértékben támaszkodik a törvény meghozatalát megelőző időszakok hasznosítható eredményeire. A törvény Általános indokolásának szavai szerint is a törvényszerkesztőnek »elsősorban az alkotmányos jogelvekre és már a magyar népi demokratikus állam által hozott polgári jogi jogszabályokra kellett támaszkodni«. Emellett nagymértékben figyelembe vette a kodifikációs bizottság a legújabb évek bírói gyakorlatát is; ismét az Általános indokolás szavait idézve: »a bírói gyakorlatban bevált, főleg az újabban hozott elvi döntésekben is ki-

²² Eörsi: A térvszerződések; i. m. 70. old.

kristályosodott megoldásokat számos kérdés eldöntésében alkalmazta«. Végül mostani témák szempontjából nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a törvényszerkesztők felhasználták »az 1928. évi Magyar Magánjogi Törvényjavaslatot, valamint a felszabadulás előtti tudományos eredményeket és bíró-sági gyakorlatot is«. ²³

A most következő résznek, amely a korábbi magyar magánjog, illetve polgári jog szerződési jogával foglalkozik, távolról sem célja jogtörténeti alaposágú intézménytörténetet adni. Erre a dolgozat keretei sem adnak lehetőséget, másrészt kissé messze is vinne annak tulajdonképpeni témájától. Sokkal inkább arra törekszünk csupán, hogy a legjellemzőbb vonások feltárásával, főleg az intézmények mögött meghúzódó gazdasági-társadalmi tényezők felszínre hozatalával adjunk szerződési jogunk alakulásáról bizonyos átfogó képet. Mindezt nagyban megkönnyíti az, hogy nem kell úttörő feladatra vállalkoznunk; a magyar szocialista jogtudomány már e területen is igen értékes eredményekkel rendelkezik, ha a téma teljes kidolgozása még a jövő feladata is. ²⁴

A felszabadulás előtti magyar magánjog szerződési jogát a legmélyrehatóbban két jellegzetesség karakterizálja; mindkettő végső fokon a magyar társadalmi fejlődés sajátosságaiból adódik. Ismeretes, hogy Magyarországon a felszabadulást megelőzően a tulajdoni viszonyoknak csupán viszonylagos egységéről lehet beszélni, amennyiben a termelőeszközök feletti tulajdonjog megszlott a burzsoázia és a feudális nagybirtokos réteg között. Ez döntően arra vezethető vissza, hogy az amúgyis késői polgári forradalom elbukásával a burzsoázia nem rendelkezett elegendő erővel ahhoz, hogy a nagybirtokosokat kiszorítva következetesen burzsoá, polgári társadalmi berendezkedést hozzon létre. Az említett kettőség természetesen a politikai hatalomban való részesedésre is kihatott: Magyarországon a társadalmi rend feudálkapitalista jellegű volt. A feudálkapitalista államnak pedig csak feudálkapitalista jogrendszere lehetett, amely szükségképpen különösen élesen tükröződik a vagyoni viszonyokkal a legszorosabb kapcsolatban levő magánjogban.

A második sajátossága a magyar társadalom fejlődésének az, hogy a kapitalizmus viszonylagos megerősödése, térhódítása elkésetten arra az időre esik, amikor már más államokban a liberálkapitalista szakaszt a monopolkapitalista irányzat váltja fel. Nem marad ez hatástalan a magyar viszonyokra sem és végül is odavezet, hogy Magyarországon a kapitalizálódás kiteljesedése anélkül megy végbe, hogy annak első szakasza útját a hazai fejlődés következetesen megigjártá volna, hogy a liberálkapitalizmus intézményei — többek között jogintézményei is — megfelelően kiforrottak, megérlelődtek volna. Ilyen körülmények között tehát a kapitalizmus által igényelt és létrehozott jogi megoldások jó része nyomban monopolkapitalisztikus jellegzetességekkel,

²³ A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1959. (Közzé teszi az Igazságügyi Minisztérium) 14. old.

²⁴ A témát tárgyaló néhány legfontosabb mű: Eörsi Gyula: A tulajdonjog fejlődése (A kapitalizmus tulajdonjoga), I—II. köt. Jogi és Államigazgatási Könyvkiadó, Bp. 1951.; Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp. 1955. Peschka Vilmos: A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Ertesítője. II. köt. 1—2. sz. 37—73. old.; Mádl Ferenc: Magyarország első Polgári Törvénykönyve — az 1959. évi IV. törvény — a polgár jogi kodifikáció történetének tükrében, M. Tud. Ak. Társadalmi-Történeti Tud. Osztályának Közleményei, X. köt. 1—2. sz. 3—88. old.

vonásokkal terhelt, hogy azután az első világháborút követően teljesen egy sajátos feudálmopolkapitalista magánjog alakuljon ki.

A társadalom feludálmopolkapitalista szerkezete szinte elkerülhetetlenül magával hozta az uralmon levő két csoport harcát és az ellentétek időleges feloldására a szüntelen kompromisszumokat; különösen könnyen jön létre a kompromisszum akkor, amikor annak élét a közös ellenség, a munkásosztály ellen kell irányítani. Ez a kompromisszuális jelleg természetesen nem maradt háttérben a jogra, közelebről a magyar magánjogra sem, sőt annak vetületéből adódnak a magyar magánjog ez időszakának leginkább jellemző sajátosságai.

A harc és a kompromisszum végeredményben a magánjog által szabályozott életviszonyok bizonyos érdekszférák szerinti felosztását eredményezi. Egyes intézmények tekintetében a feudálisok érdekeltége az erősebb, s itt a szabályozás főleg az ő igényeiket elégíti ki: ez a helyzet különösen a személyi jog, családjog és öröklési jog vonatkozásában. A *burzsoá érdekek igazi területe viszont a kötelmi jog*, közelebről a forgalom joga, a szerződések világa. Jól tudjuk, nem véletlen, hogy a burzsoázia a szerződési jog kérdéseiben hallatja leginkább a szavát. A politikai gazdaságtani fejtegetésekből nyilvánvaló, hogy a polgárságnak életeleméhez tartozik az áruviszonyban való nagyfokú részvétel, alapvető érdeke az áruviszonyok kibontása, fejlesztése, annak az ő érdekei szerinti funkcionálása; ebben a burzsoázia természetesen nem ismert és nem is ismerhetett tréfát, más szóval ezen a területen jelentős kompromisszumra már nem hajlandó.

A magánjog szerződési joga tehát alapvetően kapitalista jellegű, a tőkés rend »képeré és hasonlatosságára« alakult ki, messzenően az ő érdekeit tükrözi. Erre pedig objektíve annál is inkább lehetőség van, az esetleges kompromisszuális törekvéseket annál könnyebb visszaverni, mert a »nemzeti« »ősi« intézmények szöszölői az áruviszonyokra alkalmazható »ősi« intézményeket — azok nem léte folytán — nem vonulathattak fel.

A mondottak ellenére mégsem tagadható, hogy *bizonyos feudális vonások még a szerződési jog területére is áthatottak*. Így pl. az elévülésnek 32 éves időtartama középkori eredetű; a feudális múlt kísért a teljes cselekvőképességnek (ügyletkötési képességnek) szinte egyedülállóan magas életkorban (24 évben) való meghatározásában is. Sokkal lényegesebb azonban ezeknél az, hogy a magyar magánjog és ezen belül a magyar szerződési jog is a feudálmopolkapitalista jellemző *szokásjogi úton kialakult íratlan jog volt*. Mádl Ferenc már említett tanulmánya sokoldalúan elemzi azokat az okokat, amelyek folytán a magánjogi kódex megalkodására irányuló minden kísérlet megbukott.²⁵ Ezek egyik legdöntőbbje a feudális és tőkés elemek érdekeinek ütközése, bár nem hallgatható el, hogy a *kodifikátlanság állapota* az általa kötött szerződések *egy részénél nem előnytelen* a tőkésosztály számára sem. Egyrészt azért, mert a számára legfontosabb terrenumon, a kereskedelmi jog területén a törvénykönyvi szabályozás megtörtént. Másrészt az ún. köztörvényi jogban a törvényi rendelkezések hiánya, ennek folytán a bírói jogalkotás általánossá válása nagymértékben biztosította a tőkésosztály mindenkor pillanatnyi érdekeit szolgáló, könnyen változtatható jogalkalmazást. Különösen hasznossá vált pedig ez a mopolkapitalista szakaszban, amikor elegendő olyan részletjogszabály született, amely a mopolkapitalista társadalmi be rendezés alapjait erősítette és életképességét növelte. Ezen túlmenően azon-

²⁵ Mádl F.: Magyarország első ... (i. m.) 33—73. old.

ban — főleg a gazdasági válság által teremtett helyzetben, — a törvényi szabályozás már csak nyűg, szükségtelen kööttség forrása, a formális jogbiztonság alapja lett volna, amely — nemzetközi tapasztalatok szerint is — idegen, célszerűtlen és zavaró a monopoltőke érdekei szempontjából.

2. A kodifikálatlanság állapota folytán a burzsoá magyar magánjog szerződési rendszere, elvei, jogtételjei a következő forrásokból állapítható meg vagy éppen hámozható ki: a) a Kereskedelmi Törvénytől eltekintve főleg egyes részletkérdéseket rendező tételes jogszabályokból; b) a bírói gyakorlatból; c) a magánjogi törvénykönyvtervezetekből (javaslatból); d) a burzsoá magyar jogtudomány eredményeiből. Különösen a három utóbbi között a legszorosabb, s termékenyítő kölcsönhatás mutatható ki.

a) A burzsoá törvényhozásnak a szerződési jogot érintő *jogszabályai* közül a legjelentősebb kétségtelenül az 1875. évi XXXVII. tv., a *Kereskedelmi Törvény*. A korábbi, főleg az 1840-es években megjelent különböző idevágó jogszabályok hatása nem túlságosan jelentős, az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok pedig, amely az 1861-ben összehívott Országbírói Értekezleten született meg, és amelyre a feudális erők túltengése a jellemző, a kötelmi jog vonatkozásában említésre méltót alig alkotott. Így tehát nemcsak az értékelő, de az időbeli sorrend is a Kereskedelmi Törvény (Kt.) elsőként való említése mellett szól.

Marx egyik híressé vált mondásában a jogot a törvényerőre emelt osztályakaratnak mondja. S Marxnak ez a tétele nyilvánvalón nem csupán a jognak tartalmára, hanem formájára is érvényes. Ha az osztályérdekek egy jogterületnek írott jogszabállyal való rendezését teszik szükségessé, akkor — de csak akkor — sor kerül ennek a jogágnak törvénykönyvben való szabályozására. A legmeggyőzőbben ezt épp a magánjog sajátos területét képező, azzal részben rokon, de attól sokban különálló kereskedelmi joganyagnak igen korai törvényi szabályozása dokumentálja: a törvény már a tőkés fejlődésnek szinte kezdetén rendelkezésre állt. A tőkésnek, a nagyiparosoknak és kereskedőknek üzleti tevékenységük biztonságos fokozása céljából feltétlenül szükségük volt arra, hogy vagyoni viszonyaikat, kereskedelmi kapcsolataikat rögzítő állandó jellegű szabályok álljanak rendelkezésre. Ugyanígy szükséges volt az, hogy a törvények megfelelően körülhatárolják azokat a gazdaságsszervezeti formákat, amelyek keretében profitszerző tevékenységüket folytathatták, tehát pl. a részvénytársaságokat, a betéti társaságokat, közkereseti társaságokat stb. A kereskedelmi társaságok és kereskedelmi ügyletek (amelyek fennforgásához — mint Kuncz mondja — »nem feltétlenül szükséges a nyereszkedő szándék [spekuláció], habár legbiztosabb jele a kereskedelmi ügyletnek.«²⁶ törvényben rögzített rendezése már csak azért sem közömbös, mert a tőkésnek tudnia kellett azt, hogy esetleges vitás ügyében milyen döntésre számíthat, a jogszabályi rendelkezések túllépése milyen kockázattal jár. A burzsoá áruviszonyok jogi szabályozásának egyik legfőbb célja és értelme: a kizsákmányolás zavartalansága, a forgalmi biztonság elve törvényt igényelt; a törvénynek tehát meg is kellett születnie.

A még csak a kezdetén tartó fejlődés azonban nem képes arra, hogy önálló és eredeti kódexet alkosson. Ezért a legkönnyebben járható utat választva, lényegében a német kereskedelmi törvénynek a szolgálai másolásával,

²⁶ Kuncz Ödön: A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve. II. kiadás, Bp. 1944. 3. old.

szinte lefordításával kellett megoldani a problémát. A törvény tartalma ilyen körülmények között kisebb-nagyobb áttételekkel a *kapitalizmus németországi fejlettségi fokát*, az Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch megalkotásának időszakát (1861.) tükrözi; szerkezete ettől csak annyiban tér el, hogy nem vette át az ADHG-ból a betéti részvénytársaságot, a csendes társaságot és a tengeri jogot, viszont új anyagként tartalmazza a szövetkezetet, a közraktári ügyletet, a biztosítási jogot és a kiadói szerződést. A Kereskedelmi Törvény szerepének megítéléséhez hozzátartozik az is, hogy bizonyos nem lebecsülhető hatást gyakorolt a magyar »köztörvényi magánjogra« is, ha a hatás távolról sem egyetemes; a bíróságok rendszerint kerültek is a Kt-re való hivatkozást. Ennek az idegenkedésnek — bizonyos elvi okok mellett — nyilvánvalóan az idegen eredet is magyarázata.

A Kereskedelmi Törvény tehát a tőkés fejlődés liberálkapitalista szakaszának kifejezője, annak a tőkésnek számára jelentkező előnyeivel és hátrányai-val együtt. Amikor azután a monopolkapitalisztikus tendenciák erősödtek s nyilvánvalóvá vált, hogy a klasszikus jogtételek (akaratszabadság, szerződési szabadság, pacta sunt servanda, forgalmi biztonság) revizióra szorulnak, mert az azokhoz való merev ragaszkodás az egész tőkés rend fennmaradását kockáztatja, mikor a forgalmi jóhiszem, a »Treu und Glauben« az állami beavatkozás, a »szociális engedmények« hangoztatásával és középpontba állításával vélték a mind aggasztóbb tünetekre gyógyírt találni, a *Kt. liberálkapitalista szemlélete már csak elmarasztalásban részesülhetett*. Érdemes ennek igazolására a magyar kereskedelmi jog egyik legaktívabb művelőjét, Kuncz Ödönt idézni: »A Kt. a gazdasági szabadság légkörében mozog. Ennek az irányeszmének azonban erős *kinövései* is jelentkeztek (a nagytőke felelőtlen politikai hatalma, a nyereség bálványozása, az üzleti tisztesség hanyatlása, a munkavállalók elnyomása, a kartellek és trösztök garázdálkodása, a kis- és középipar lezüllesztése, a mezőgazdaság érdekeinek háttérbe szorítása, stb.), amelyek kiáltották a reakciót és újabb gazdasági irányeszméket léptettek előtérbe.«²⁷

A Kereskedelmi Törvény megalkotása utáni időszakban hosszú ideig jelentősebb hatálybalépett tételes szabályról nem lehet beszélni. A szerződési jog törvényhozási úton való szabályozása csak a monopolkapitalista szakaszban, főleg az 1920-as évek végén élénkül meg, amikor is sorozatosan látnak napvilágot tipikusan a monopolkapitalizmusra jellemző rendelkezések. Ezek részben a gazdasági romlás fokozódásának megakadályozása céljából a »kötött gazdálkodás« biztosításának az igényével lépnek fel és a magánjogi viszonyokba messzemenő állami beavatkozást biztosítanak (»elkőzjogiasodás«), másrészt a válságok hatásainak a kiküszöbölése érdekében tartalmazznak rendelkezéseket. (Ilyenek pl. a valorizációról szóló 1928: XII. tv., a gazdaadás védelemről rendelkező óriás tömegű jogszabály, a gazdasági lehetetlenüléssel összefüggően a moratóriumról szóló jogszabályok, az 1932: VI. tv., stb.) A szabályozás dicstelen »csúcsát« pedig, a fasizmus által produkált, azok a jogszabályok jelentik, amelyek faji hovatarozástól tették függővé még a magánjogi szerzőképességet is.

A magyar monopolkapitalista jogalkotás is tükrözi tehát azt a folyamatot, amelyet Renner 1928-ban úgy jellemezett, hogy látszólag »a polgári jognak

²⁷ Kuncz: i. m. 8—9. old.

szociális joggá változása közepette élünk.«²⁸ Többször említettük azonban már, hogy e jogszabályok belső indítéka nem valamiféle »szociális belátás«; nem a kistulajdonosok szimpátiából fakadó dédelgetése. Sokkal inkább az, hogy kezd végzetesnek tűnő realitássá válni Kovács Lipót figyelmeztetése: »A mai állapot tarthatatlan s utóvégre oly visszasságot teremt, oly elkeseredést, nyomort szül, hogy az egész mai társadalmi rend léte veszélyben forog.«²⁹ Nem hallgatható el emellett, hogy a jogszabályok jelentős része nem csupán közvetve — a társadalmi rend stabilizálása által — szolgálta a nagytőke érdekeit, hanem közvetlenül is; erre is meg volt a megfelelő ideológia. Ennek jellemző szemelvénye az a megállapítás, mely szerint »az 1930. évi moratórium az adós bankok és hitelező nagyközönség érdekét egyaránt szolgálta, mert a bankok fizetőképességnek megóvása elsősorban a betevőknek vitális érdeke.«³⁰

Végezetül a teljes képhez hozzátartozik az is, hogy a bizonyos kedvezmények adó, a kisemberek teljes tönkremenetelét megakadályozni hivatott rendelkezéseket maga a jogalkotó is általában kivételesnek, átmenetinek tekintette; ezt bizonyítja pl., hogy a moratóriumról évről-évre adták ki a jogszabályok légióját. (Tény azonban ugyanakkor, hogy az állandóság igényével készült Mtj. tartalmazott a gazdasági lehetetlenülésről szóló szabályokat.) A hivatalos véleményt jól tükrözi a Vladár Gábor által 1943-ban kifejtettek: »Igyekezünk épségben tartani magánjogunk intézményeit és rendszerét... a magánjognak az individualisztikus szemléleten nyugvó alapjait nem romboltuk le, nem állítottuk fel feltétlen érvényességgel a köz elsőbbségének az elvét, hanem csupán korlátokat szabtuk az egyénnek...«³¹ Nem lehet továbbá eléggé hangsúlyozni azt sem, hogy a nyílt, sőt fokozódó kizsákmányolás jogi formái számos vonatkozásban érintetlenül maradtak: elég pl. az ún. cselédtörvényeket felidézni, amely a *pacta sunt servanda* tétel nagyobb dicsőségére a munkavégzést fizikailag is kikényszeríthetővé tette; hivatkozhatunk arra is, hogy a kollektív munkaszerződés jogszabályi elismerésére a felszabadulásig nem került sor; jellemző végül, hogy az 1932. VI. tv. 11. §-a — fenntartva tartalmilag az 1883. XXV. tv. 4. §-ának rendelkezését — az uzoratórvény hatálya alól kiveszi a bejegyzett kereskedőknek kölcsönös kizsákmányoló kereskedelmi ügyleteit.

Mindent egybevetve: a magyar kapitalista szerződési jog törvényi szabályozása jól mutatja, hogy »... az imperializmus arra kényszerül, hogy a *saját* uralma érdekében, a *saját* osztályjogában levonja a termelési erők fejlődésének olyan következményeit is, amelyeket az ő eredeti rendszerében és elgondolásában szervesen beilleszteni nem lehet.« »A szerződési jog alkalmazkodik a termelőerők fejlődéséhez, de csak addig a fokig, amíg a tőkés kizsákmányolás fenntartása azt szükségessé teszi, illetve amíg azt lehetségessé teszi.«³²

b) A magyar szerződési jog múltbéli *bírói gyakorlatának* a felvázolása a legproblematikusabb feladatok egyike. A törvénykönyvi szabályozás hiánya-

²⁸ Idézi Szabó Imre: A jog változása és a jogászok változásai. Jogtudományi Közlöny, 1947. 1—2. sz. 14. old.

²⁹ Kovács Lipót: A szocializmus hatása a magánjogra, Bp. 1906. 11. o.

³⁰ Móra Imre: Adósvédelmi intézkedések és hatásuk. Jogtudományi Közlöny, 1947. 11. sz. 180. old.

³¹ Helyesen állapítja meg azonban Szabó I. »A jog változásai...« c. már idézett tanulmányában, hogy Vladár megnyilatkozásából bizonyos fasisztaellenség is megnyilvánul; az említett nézetet a magyar jogászok *egy része* a fasiszmus jogelveinek térhódításával állította szembe.

³² Eörsi: A tulajdonjog fejlődése, II. köt. 280. old.

igényelte bírói jogalkotás tipikusan esetjogi jellegű; nem általános érvényű tételek megfogalmazását célozza, hanem elsősorban a felmerült konkrét rész-kérdés kötelező hatályú eldöntésére törekszik. Mindez pedig nagymértékben megnehezíti azt, hogy valamifajta egységes, következetesen kiépített, szilárd elvi alapokon nyugvó »szabályrendszer« alakuljon ki. Sőt, a »bírói jogalkotásnak« épp az a legnagyobb »előnye,« épp azért vált annyira kedvelté és tartóssá, mert könnyen változtatható, könnyen alakítható. Nem ritka tehát az időbeli egymásutánosságban egymásnak ellentmondó döntés, vagy a hasonló tényálláscsoportok meglehetősen eltérő megítélése attól függően, hogy az adott pillanatban milyen szempontok váltak az ítélkezésben nyomóssá. A bírói gyakorlat tanulmányozása tehát csak arra elegendő, hogy sporadikus jelentkezésével *foltokban adjon képet* a magyar magánjog anyagáról.

A mondottak igazát a Polgári jogi Határozatok Tárában megjelent különböző döntvények tartalma bizonyítja a legmeggyőzőbben.³³ Ebben a lényeges és lényegtelen jogtételek sajátos keveredése, az uralkodó áramlatok tartósabb vagy eseti hatása tapasztalható. Elvi értékű megállapítások mellett (mint pl. annak leszögezése, hogy a szerződő felekre nézve maga a szerződés alkotja az alkalmazandó anyagi jogszabályt, — 130. sz. E. H. — 1899.) kisebb jelentőségű kérdéseknek elvi határozatban való megfogalmazására is sor kerül, (pl. a kiskorú meghatalmazotti minőségéről). Mindamellett a liberálkapitalista szakaszban időszerű kérdésekről bizonyos eligazítást adnak a következő példaszerűen kiragadott döntések: a hitelezési ügylet fogalmának kiterjesztése (97. sz. E. H.); az értékpapírban adott kölcsön esetén a visszafizetésre nem a kölcsönadáskori, hanem a visszatérítési árfolyam irányadó (100. sz. E. H.); a 8⁰/₀-on felüli kamatoskamat meg nem ítéhető, azonban az ilyen mértékű stornódíj igen (102—103. sz. E. H.); későbbi termésű gabona eladása nem szerencseszerződés, s így bíróilag érvényesíthető, sőt az indokolás szerint »a vétel közszükséglet követelménye« (105. sz. E. H.). Foglalkozott a bírói gyakorlat olyan tipikusan kapitalista produktummal, mint reményvétel esetén a lehetetlenülés kérdése (106. sz. E. H.); a tulajdon-fenntartásos ügylet (112. sz. E. H.); magkereskedő szavatossági és kártérítési igénye (115. sz. E. H.), stb. (Jellemző egyébként, hogy ez utóbbi a Kt-re nem is hivatkozik, a 77. sz. E. H. pedig pl. a kötbér-kikötés szigorú értelmezésével legalábbis a Kt-vel ellentétes szellemű.) A korabeli elmélet hatása mutatható ki pl. a színlelt egység hatálytalanságáról szóló 155. sz. E. H.-ban. Találunk végül »munkajogi« jellegű döntéseket is, mégpedig jellemző módon a gazdatiszt, a bányorvos, az állandóan alkalmazott ügyvéd stb. jogviszonyaira szólóan.

A bírói gyakorlat eddigi, inkább liberálkapitalisztikus tendenciáját főleg a háborús időszak szakítja félbe. Egymásután három elvi határozat is foglalkozik a gazdasági lehetetlenüléssel (643—645. sz. E. H.-ok); a gazdasági lehetetlenülés okából történő méltányos szerződésmódosítással (646. sz. E. H.); az átértékeléssel kapcsolatos problémákkal (751. és 764. sz. E. H.-k); a szerződés lehetőleg fenntartását kimondó elvvel (53. Jogegységi Döntvény), bár jellemző módon értékpapír vételét, illetve eladását célzó ügylet tekintetében. Tipikusan válságjogi jellegű az a tétel, amely szerint a vételi jog nem terheli az ingatlan tulajdonost, ha aránytalanul emelkedett az ingatlan értéke, még akkor sem, ha a jogosult hajlandó az opció gyakorlásakorit értéket megtéríte-

³³ Polgári jogi Határozatok Tára. (Közzé teszi az igazságügy-miniszter. I—VIII. köt. 1918—1938.).

ni (765. sz. E. H.). A nyilatkozási elv túltengését bizonyítja, hogy egymagában még az sem eredményez érvénytelenséget, ha az ügyletet tévesen foglalták írásba (950. sz. E. H.) stb. Az akaratautonómia elvének áttörését rendkívül jól mutatja a 948. sz. E. H. Ennek második tétele szerint: »Ha a közrend sérelme csupán annak a mértéknek túllépésében áll, amelyek a társadalmi rend a felek ügyleti jogának autonómiájának korlátjául felállít, a megállapodás érvényes abban a megengedett kisebb mértékben, amely a feleknek a szerződéskötéshez fűződő érdekét a felek szándéka szerint kielégíteni még mindig alkalmas.« A kép tehát szemelláthatóan rendkívül vegyes, s hűen tükrözi a súlypont-eltolódást, főleg pedig azt, hogy a bírói gyakorlatra mind több feladat hárult a rendkívüli körülmények okozta nehézségek »rugalmas« megoldásában.

c) A korabeli kódex-kisérletek közül ezúttal elegendő a legutolsóval, a *Magánjogi Törvénykönyvjavaslattal* (Mtj.—1928.) foglalkoznunk;³⁴ ismeretes ugyanis, hogy a bírói gyakorlatra a legerőteljesebb hatást ez fejtette ki, így élő joggá leginkább ennek rendelkezései váltak. Az Mtj. jellegében leginkább azzal tér el a korábbi Tervezetektől, hogy már a *monopolkapitalizmus időszakának a terméke* és így — a konzervatív törekvések ellenére — számos tekintetben elkerülehetetlenül figyelemmel van a monopolkapitalizmus igényeire. A korábbi Tervezetektől eltérően az Mtj.-ben erősen jelentkezik a svájci 1881. június 24-én megalkotott, majd 1911-ben revidiált és kódexhez kapcsolt Obligationenrecht-nek a hatása; annak tartalmát pedig nem kismértékben befolyásolta az ún. »szociális jogi« elmélet, amely közismerten bizonyos apróbb kedvezmények biztosításával szándékolta a munkásosztály fokozódó elégedetlenségét levezetni. Az Mtj.-ben kétségtelenül fellelhető tehát a Hedemann által annyira emlegetett generálklausulák alkalmazása³⁵, a méltányosságra való minduntalan hivatkozás, a bíró szerződés módosító jogkörének messzemenő elismerése stb. A mondottak bizonyítására az alábbi néhány, legalább számszerűleg felhívott törvényhely szolgáljon:

Az Mtj.-nek a 949—1708. §-ai tartalmazzák a szerződések rendelkezéseit, a szerződések joganyagához kell számítani azonban a kötelemükről általában rendelkező 945—948. §-okat is. A javaslat átfogja természetesen a munkaszerződések joganyagát, de mellőzi a kereskedelmi ügyleteket. Leszögezi a szerződés akarattalalkozáson alapuló lényegét (949. §) és a szerződési kényszert (947. §). A szerződés tárgyánál részletezi a szerződési szabadság korlátait; jellemző e szempontból a 973. §-ban a »jóerkölcs«, »közrend« tetszés szerint alakítható fogalmaival való operálás. A »jóerkölcshez« és a »közrendhez« hasonlóan minduntalan felhívott »generálkategória« a méltányosság; szó van arról, pl. a jognyilatkozatok értelmezésénél (955. §) és a teljesítésnél (1084. §) egyaránt. A »creditor est dominus negotii« pandektista szemléletét tükrözi, hogy a kötelem fogalmi meghatározásánál (945. §) a hitelezői pozícióból indul ki. Szerkezetileg elismeri ugyan a hitelező-késedelmet, mint kötelemszegést, azonban annak szankciós rendszere teljesen más jellegű, mint az egyéb szerződés-szegéseké (1165. §). A gazdasági bizonytalanságot tükrözi, hogy a biztosítókat csak csökkent értékben lehet figyelembevenni (1124. §), hogy a javaslat a

³⁴ A korábbi tervezetek sorsát és általános jellemzését lásd: Mádl F. már idézett munkájában. V. ö. még Kemenes B.: A Polgári Törvénykönyvről. Állam és Igazgatás, 1959. 9. sz. 669—679. old.

³⁵ Justus Wilhelm Hedemann: Die Flucht in die Generalklauseln. — Eine Gefahr für Recht und Staat. Tübingen. 1933.

vagyon romlásról számos helyen beszél (pl. 1130. §). Végezetül a gazdasági lehetetlenülés, illetve az ennek okából történő bírói szerződésmódosítás a törvény szerves részét képezi (1150. §); ezzel pedig a törvényszerkesztők nyíltan bevallják, hogy a vagyon romlás és a gazdasági lehetetlenülés nem eseti, elszigetelt, átmeneti állapot, hanem olyan reális veszély a monopolkapitalizmus viszonyai között, amellyel mindig számolni kell és amelyre törvényi rendezést kell adni.

d) A magyar burzsoá magánjognak a szerződésekkel kapcsolatos *elméleti eredményei* lényegében két európai színvonalú jogtudósnak: Grosschmid (Zsögöd) Béninek és Szászy-Schwarz Gusztávnak nevéhez fűződnek. Míndkettőjük a századforduló táján kezdte el működését s mindketten egyik főfeladatuknak a kor igényeinek megfelelő burzsoá magyar kötelmi jog megteremtését tekintették. Tevékenységük, szemléletük, módszerük azonban igen jelentős eltéréseket is mutat.³⁶

Grosschmid jogpolitikai mentalitását, tudományos felfogását legjobban saját szavai jellemzik: »... a család s örökjogban rendületlenül maradjunk nemzeti jogunk régi alapjain, holott a magánjog egyéb részén, mint a személyi, dologjog, kötelmi jogban, továbbá a kereskedelmi s váltójogban, s így tovább, igyekezzünk simulni az európai művelt nemzetekhez és haladjunk velők.«³⁷ Ennek megfelelően Grosschmid egész munkásságában két főirány állapítható meg, amely »a nagybirtokos és tőkés uralkodó osztályok politikai kompromisszumának megfelelően... műveiben mind a feudális, mind a kapitalista érdekeket kifejező egységbe ötvöződnek.«³⁸

Grosschmidnak a minket leginkább érdeklő terület, a *szerződési jog* ki-munkálásával kapcsolatos tevékenységét vizsgálva Szladits Károlyra kell hivatkoznunk, aki egyik főfeladatának éppen azt tartotta, hogy Grosschmid sokszor nyelvezeténél és gondolatai bonyolultságánál fogva nehézkes tanait közérthetővé tegye, a gyakorlatba átültesse. »Kötelmi jogunk nemzeti irányú fejlesztésével Grosschmid a legnagyobb eredményeket azzal érte el, hogy a kötelmi jog dogmatikáját egészen önálló fogalmi alapokra helyezte. Grosschmid mélyen járó fogalomelemzése nyomán jobban belelátunk a kötelmi jog szerkezetébe és legmélyebb gondolati szövevényébe, mint bármely külföldi irodalmi mű útmutatásával.«³⁹ S valóban Grosschmid kötelmi jogi tárgyú híres művében⁴⁰ egészen magas színvonalon dolgozza ki a telekkönyvi szolgáltatás (ezen belül a jogcímvédelem), a fajlagos kötelelem, a kártérítés, a szolgáltatás helye és ideje, a szerződésszegés, a viszonos és vaglyagos kötelelem, a kötelelem jogalkata stb. számos kérdését; tisztázza többek között a veszélyviselés és a felelősség viszonyát, a kötelelem »enyhe« és »szigorú elszegése«, az »alaki és anyagi kénytetőség« problémáit s kimunkálja a liberalkapitalizmus szempontjából oly fontos pénztartozások dogmatikáját. Kétségtelen, hogy megállapításai közül számos olyan van, amelynek jogdogmatikai értéke időállónak bizonyult; bizonyos, hogy a Ptk. Általános indokolása Grosschmid tevékenységére is utal akkor, amikor a korabeli burzsoá tudomány európai színvonalára utal, s

³⁶ Grosschmid és Szászy-Schwarz jogbölcseleti nézeteinek alapjait lásd: Szabó I.: A burzsoá állam és jogbölcselet Magyarországon. c. már idézett könyvében, valamint Peschka V. ugyancsak idézett tanulmányában.

³⁷ Zsögöd B.: Magánjogi tanulmányok, Bp. 1901. 140—141. old.

³⁸ Peschka.: i. m. 48. old.

³⁹ Jogászegyleti értekezések és egyéb tanulmányok. I—IV. 1—21. 1936.

⁴⁰ Grosschmid: Fejezetek kötelmi jogunk köréből.

kimutatható, hogy az ő tanításai között is voltak olyanok, amelyeket — ugyan- csak a törvénykönyv Általános indokolása szerint — a felszabadulás előtti tu- dományos eredmények közül a törvényszerkesztők hasznosíthatónak ítélték meg. Egészében véve így Grosschmidnak a *kötelmi joggal* kapcsolatos munká- ját a szocialista jogtudomány pozitívan ítéli meg, hiszen »nagy része volt ab- ban, hogy a magyar kötelmi jog úgyszólván a semmiből rendkívül differen- ciáltan, magasan fejlett elmélettel jött létre... olyan munkát alkotott, amely a magyar jogrendszer fejlődését a modernizálás irányában vitte tovább.«⁴¹ Nem hallgatható el ugyanakkor azonban az sem, hogy Grosschmid jogdog- matikája, sokszor üres logikai absztrakciói, nemegyszer életidegen problema- tizálása, a társadalmi környezetet szinte kirekesztő »fogalomelemzései« szinte sürgetik és igénylik munkásságának ez irányú kritikai elemzését jogtudomá- nyunk képviselői részéről.

Szászy-Schwarz Gusztáv tevékenységére — Grosschmíddal szemben, aki- re az idegen eredetű elméletek nem hatottak — fő jellemző a külföldön nép- szerűvé vált elméletek átdolgozása, felhasználása, beépítése a magyar kötel- mi jog készülőben levő épületébe. A főleg Németországban divatos elméletek közül rá a legnagyobb hatással. Jhering tanítása volt, s annak nyomán első képviselője a magyar érdekkutató jogtudománynak. Praktikus szemlélettel a célszerűség keresését helyezi központba, s harcol a csak filozófiai értékű absz- trakciók ellen. Kétségtelenül kimutatható munkásságában a monopolkapitaliz- musra jellemző szociális jogi iskola hatása, s jogtudományunkban elsőként hirdeti a monopolkapitalizmusra jellemző módszereket és megoldásokat. Az akarati elvvel szemben a nyilatkozati elv elsőbbségét hirdeti, a szerződési sza- badság revíziójaként a forgalmi biztonságnak a forgalmi jóhiszem kategóriá- jával való felváltását javasolja, s a modern, ún. szociális törvényhozás leg- főbb jellemzőjének a kivételes jogrendezést, a »ius speciale« érvényesülését tartja az addig általános jogrendezéssel, a »ius commune«-val szemben. Mind- ez jól tükrözi azt, hogy Szászy-Schwarz »akkor működött, amikor a külföldi monopoltőke a magyar tőkésekkel és a földbirtokosokkal a magyar dolgozók mérhetetlen szenvedései árán ipart és kereskedelmet teremtett Magyarorszá- gon és ezzel elindította Magyarországot a kapitalizmus útján... ebben a kor- ban forgalmi jogunk óriási lépésekben haladt előre. Ezt a folyamatot pedig... viszonylag haladónak kell minősíteni.«⁴²

A két nagy magyar burzsoá jogász működését *megelőző időszak* jogtudo- mánya a szerződési jog elmélet szempontjából különösebbet nem alkotott, s az árucsereszonyok viszonylagos fejletlensége folytán jelentősebben nem is tereledőtt rá a figyelem. A korabeli szerzők főleg a személyi, családi és örök- lési jog kérdéseivel foglalkoztak, általánosabb természetű vita pedig főleg a kodifikáció »lenni vagy nem lenni« problémája körül alakult ki. A történeti- jogi iskolát követőkkel (Frank Ignác, Wencel Gusztáv, Zlinszky Imre stb.) szemben a korabeli igényeket leginkább megértő Dell'Adami Rezső állt el- sősorban szemben; a sajnálatos eredmény ismeretes.

Grosschmid és Szászy-Schwarz működését *követő* jogtudománynak az egyik fő célkitűzése a »két nagy« tanításainak a jogi közvéleménybe való át-

⁴¹ Világhy M.: Polgári jog és családi jog. Egyetemi jegyzet. I. köt. 77. old. Bp. 1959.

⁴² Eörsi: A tulajdonjog fejlődése. i. m. II. köt. 307. old.

ültetése. Amint említettük, kimagasló szerepe van ebben a két háború között működő *Szladits Károlynak* és a körülötte csoportosuló civilistáknak. Az ún. Horthy-uralom idején megnyilvánuló feudális, illetve nyílt fasiszta tendenciák mellett Szladits Károly képviseli azt a harmadik liberális-konzervatív irányt, amelyet »bizonyos óvatossággal jellemez a Horthy-korszak fasiszta irányzataival. Ez a jogtudomány lényegében a liberálkapitalizmus irányzatát védelmezi a faszizmus megújuló, egyre erősödő támadásával szemben. Szemben álltak az éledő hűbéri maradványokkal és az imperializmusnak a gyakorlattól eltávolodó üres logikai konstrukciókat építő jogászokodásával, vagy nemzeti, faji stb. gyűlöletet hirdető eszméivel is.«⁴³ *Ennyiben* Szladitsnak és követőinek munkásságában a szocialista jogtudomány ma is pozitív vonásokat ismer el.

A Horthy-korszakban érvényesülő elméleti irányzatok közül végül néhány szóval foglalkozni kell az ún. szociális jogi elmélettel. Részben azért, mert az — mint ahogy láttuk — a Mtj. szerkesztőire is hatott, részben mert a magyar jogászság jogtudatát a felszabadulást követő időszakban is meglehetősen sokáig befolyásolta. Említettük, hogy az irányzat hazánkban elsőként Szászy-Schwarz egyes munkáiban tűnik fel, leginkább pedig Ágoston Péter és Meszlény Artúr műveiben mutatható ki; nem véletlen, hogy az utóbbi monográfiát is írt a svájci polgári törvénykönyvről⁴⁴. A magyar magánjog tudományában jelentkező »szociális jogi irány« bírálását jogtudományunk már nagyjából elvégezte. Az értékelés kimutatta, hogy ez az irány »hamis és téves, az objektív társadalmi valóságnak meg nem felelő, a »szociális jogról«, a magánjog osztályjellegéről szóló elméletével egyrészt a szociális jogi védelem hirdetése útján elméletileg igazolta az imperialista állam beleszólását a magánjogviszonyokba, elméleti alapot teremtve az új magánjogi szervezeti formák, a kartellek, trösztök számára, másrészt az osztályközi jog és a szociális jog demagóg jelszavával a munkásosztály megtévesztésére és a forradalmi harctól való visszatartására, a fennálló rend, a kapitalizmus konzerválására irányul. Eszerint magánjogunk szociális jogi iránya... a magyar monopolkapitalizmus magánjogelméleti terméke, amely az újonnan létrejövő imperialista társadalmi-gazdasági viszonyok szolgálatát és védelmét igyekezett jól vagy kevésbé jól ellátni.«⁴⁵

3. Magyarországnak 1945-ben a Vörös Hadsereg által történt felszabadítása mélyreható társadalmi, gazdasági, politikai változás kezdetét jelenti; gyökeres fordulatnak a kezdetét jelenti egyben a jogrendszer, az egész jogélet számára is. E változás legjellemzőbb sajátossága a fokozatosság, az, hogy a hatalomnak a munkásosztály általi teljes megragadása nem egyszerre, egycsapásra, hanem — belső politikai, gazdasági harcok által és eredményeként — csak bizonyos idő eltelte után, lényegében 1948-ban, a »fordulat évével« következik be. A fejlődés e formájának vetülete az a két szakasz, amelyre általában a felszabadulástól kezdődően a magyar polgári jog fejlődésmenetét szo-

⁴³ Világhy M.: i. m. 77. old.

⁴⁴ Meszlény Artúr: A svájci polgári törvénykönyvről, Bp. 1909.

⁴⁵ Peschka.: i. m. 67. old.

kásos felosztani.⁴⁶ Az első szakasz, amely a felszabadulástól a fordulat évéig tartott, a munkásosztály és a dolgozó parasztság demokratikus diktatúrájának a szakasza. A második szakasz a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály diktatúrájának, a proletárdiktatúrának időszaka.

A két szakasz jellegének, célkitűzéseinek igen frappáns, tömör jellemzését adja Világhy Miklós: »Az első szakasz főfeladata az volt, hogy következetesen végig vigye hazánkban az annak idején félbemaradt demokratikus forradalmat, megszabadítsa állami és társadalmi rendünket a feudális maradványoktól, felemelje hazánkat a fejlett demokratikus állam színvonalára. A demokratikus vívmányok mellett továbbá, a munkásosztály éppen azért, mert részese volt a hatalomnak, már a demokratikus diktatúra idején is számos olyan feladatot valósított meg, amely már a proletárdiktatúra célkitűzései közé tartoznak.« A polgári demokratikus követelmények mellett tehát — Eörsi Gyula kitételével élve — a forradalmi demokratikus igények valóráváltása volt már az első szakaszban a másik, az előbbivel legalábbis egymértékű motiváló tényező. — »Munkásosztályunk, a Szovjetunió állandó segítségére támaszkodva, a fordulat évében sikeresen véghezvitte a demokratikus diktatúra továbbvitelét proletárdiktatúrává. A fordulat éve óta államunk jellegében szocialista állam, jogrendszerünk — benne polgári jogunk is — szocialista jog.«⁴⁷

4. A szerződési joganyag aspektusából az első szakasz jogszabályalkotási tevékenysége látszólag nem különösebben nagy horderejű. A szerződésekre vonatkozó szabályozás éle e korszakban lényegében kettős irányú: egyrészt a még fasiszta időszakban, főleg az üldözöttek által kényszer hatására megkötött szerződések érvénytelenítésének lehetővé tétele, másrészt pedig a pénzromlás folytán elértéktelenedett pengőtartozásokra irányuló szerződések rendezése olymódon, hogy azok bírói érvényesítésének lehetősége általában kizárt. A szorosán vett szerződési szabályok mellett azonban mégis meg kell emlékeznünk olyan nagy jelentőségű egyéb jogszabályokról, amelyek részben már az előfeltételeket teremtik meg a második korszakban megvalósuló szocialista szerződési rendszer kialakulásához. Sor kerül ugyanis a forradalmi demokratikus diktatúra államának gazdasági beavatkozására, mégpedig úgy, hogy az »az államhatalom birtoklásáért folyó harc kimenetelétől függően a szocialista perspektívát magában hordozó, egyre erőteljesebben a tőkékkel foglalkozó, a spekulánsokat üldöző állami beavatkozássá lett, amelynek átmenetiségét nem valamiféle kapitalista restauráció, hanem a szocialista forradalom határozza meg.«⁴⁸ Ide kell sorolnunk mindenekelőtt bizonyos alapvető termelőeszközöknek állami kezelésbe vételét, amely »formailag az állami beavatkozásra jellemző intézkedés, a rákövetkező államosítás azonban tartalmilag már ezen túlmenő, szocializálódó intézkedéssé avatja.«⁴⁹

⁴⁶ Ilyen kettős szakaszra való bontásban tárgyalja a felszabadulás utáni jogfejlődést Világhy M. egyetemi jegyzete (1959. I. köt.), valamint Eörsi Gy.: A magyar jog fejlődésének elvi kérdései népi demokráciánk első 10 évében. (Jogtudományi Közlöny, Bp. 1955. 321—344. old.) c. dolgozatában. A teljesség kedvéért említendő meg, hogy Világhy M.: Polgári jogi gondolkodásunk fejlődése a felszabadulás óta c. cikkében (Magyar Jog, 1960. 7. sz.) a jogi nézetek fejlődése szempontjából három szakaszt különböztet meg és a fordulat évét (1948) követő időszakot két fázisra bontja.

⁴⁷ Világhy M.: Polgári jog, Egyetemi jegyzet (1959) I. köt. 95—96. old.

⁴⁸ Eörsi: A magyar jog fejlődésének... i. m. 326. old.

⁴⁹ Eörsi: i. m. 327. old.

Az első szakasz *birósági joggyakorlata* legalábbis kettős irányt mutat. Pozitív a szerepe abban, hogy szinte az első pillanattól kezdve fellépett a kizsákmányoló jellegű szerződésekkel szemben, akár újonnan jöttek létre azok, akár a múltból maradtak fenn. Az utóbbiak esetében — sajátos módon — a legjobb eszközt erre épp az imperialista jog által teremtett és a jogtudatban még messzemenően élő szerződés módosítási és megszüntetési jogkör jelentette. Ugyanaz a jelenség a jogalkalmazásban, mint amellyel az előzőekben a jogalkotás síkján találkozunk. Ott az állami beavatkozásnak az imperializmus korában kialakult formáját, itt a bíróság szerződés módosító jogkörének ugyancsak e korra jellemző módszerét használja fel a burzsoá demokratikus állam azzal a lényeges különbséggel, hogy azok most már nem a monopoltöke, hanem a demokratikus diktatúrát gyakorlók érdekeit szolgálják.

A pozitív vonások mellett nem hallgatható el azonban a bírói gyakorlatnak számos tekintetben negatív hatású, a fejlődést akadályozó, visszahúzó tevékenysége sem. A bíróságok az új viszonyokra szabott jogszabályokkal még alig rendelkeztek, ami objektíve lehetővé tette, hogy a felmerülő vagyoni vitákban a szokásjogi úton kialakult feudálkapitalista jogot alkalmazzák. Ez pedig nagymértékben konzervatívizmushoz, a múltban való megragadáshoz, a régi jogelvek átmentéséhez, vagy éppen felelevenítéséhez vezetett, s a kodifikálatlanság állapota ezt látszólag még legalább is tette; mindezt fokozta a bírói apparátus összetétele. Érthető ilyen körülmények között, hogy a »magánjog és kereskedelmi jog fejlődése... lényegében hatáskörének szűkülésében áll anyagi jogi vonatkozásban és úgy is, hogy az ügyek kiterjedt köre kerül bírói hatáskorból államigazgatási hatáskörbe.«⁵⁰ A mondottak illusztrálására csupán egy példa: a Kúria egyik tanácsa ez időszakban mondotta ki, hogy az 1928. XII. tv. (a valorizációs jogszabály) nem alkalmazható ugyan, azonban azok az indokok, melyek létrehozatala mellett szóltak, jelenleg is fennállanak. Szinte sugározza az álláspont azt a formalizmust⁵¹, amelynek számára közömbös, hogy a valorizációs probléma hol, mikor, milyen hatások folytán jelentkezik; a társadalmi környezettől elvonatkoztatott absztrakt jogi megoldás megkeresése a legfőbb szempont. Alig van nyoma annak a múltban annyira bátor »bírói jogalkotásnak«, amely az akkori uralkodó osztályok érdekében képes volt rugalmas, alkalmazkodó lenni.

Szinte természetes, hogy a kodifikálatlanság állapota már az első időszakban — legalábbis a »szükség van-e?« kérdéseként⁵² — felvetette a *polgári jogi kódex* megalkotásának problémáját: a válasz egyértelműen negatív volt. A tagadó válasz mögötti indokok azonban rendszerint egészen eltérő megfontolásból fakadtak. Egyesek világosan látták, hogy a demokratikus társadalmi fejlődés csupán a kezdetén van, az első szakasz csak átmenetet jelent egy fejlettebb forma felé, az adott időszakban még hiányzik a gazdasági rendnek az a fokú stabilitása, a politikai hatalomnak az az egyértelműsége, mely egy kódex létrehozatalának elengedhetetlen feltétele. Mások viszont épp azért el-

⁵⁰ Eörsi: i. m. 331. old.

⁵¹ Világhy M.: Polgári jog gondolkodásunk fejlődése... c. munkájában az akkori jogi nézetek egyik legjellemzőbb sajátosságának a *jogászi formalizmust jelöli meg*.

⁵² A kodifikáció szükségességének a kérdését érinti pl. Szász I.: A gazdasági struktúra változása és magánjogunk fejlődése (Jogtudományi Közöny, 1948. 9—10. sz.), Nagy Miklós Magánjogunk fejlődése c. (Jogtudományi Közöny, 1948. 19—20. sz.) címmel közölt előadásában.

lenzeték a kódex megalkotását, mert az nyilvánvalóan gátolta volna a múlt átmentését célzó törekvéseket, a régi jogtételek észrevétlen konzerválását. Tény az mindenesetre, hogy a kódex megalkotásának reális társadalmi feltételei ez időszokban teljesen hiányoztak.

A polgári jog fejlődésének első szakaszában a *szerződési jog elmélete* az eddigieknél is vegyesebb képet mutat. Azok mellett, akik már az első pillanattól kezdve határozott marxista elemzéssel az egész jogrendszernek, és ezen belül természetesen a polgári jognak is népi demokratikus joggá való fejlődését vetítették előre⁵³, a jogászoknak nem csekély része »jól megalapozott konzervatizmussal ragaszkodik a régi keretekhez és intézményeikhez; egy másik része abban a hitben van, hogy az első világháború előtti időkből eredő elképzelései és vágyai a 25 éves reakció után most... valóra válnak, s hogy a csenevész magyar liberalizmus a mai időkben teljesedik ki... Vannak jogászok, akik a mai társadalmi változás lényegét meg nem értve bizonyos fajtájú rendet és rendszerességet kívánnak...; de minden bizonnyal vannak szép számmal olyan jogászaink is, akik határozottan elvi alapon helyezkednek szembe a mai jogrendszerrel és újfajta ellenállással vallják a korábbi rendszer előnyeit.«⁵⁴

Aligha találunk a mondottak igazolására meggyőzőbb érvet, mintha az akkori legtekintélyesebb jogi szaklapnak, a *Jogtudományi Közlönynek* 1945—1948. évi számaint lapozgatjuk. A közölt tanulmányok egy része korábban már ismert elméletek segítségével (főleg a »szociális jog« tanaival) akarja a demokratikus változás »elméletét« kimunkálni⁵⁵, más dolgozatokra főleg a múltban kialakult jogtételek felmelegítéséből álló dogmatizálás, a múltbeli jogtételek felmelegítéséből álló dogmatizálás, a múltbeli jogtételek — bár nemegyszer jóhiszemű — ajánlása a változás produkálta tényállásokra, a leginkább jellemző⁵⁶; a közölt cikkek jórészenek tárgya a gazdasági lehetetlenülés és a valorizáció stb.⁵⁷ A »szociális jog« szemléletbeli újabb jelentkezése a korábbi hagyományok folytán szinte természetes, de hirdetői esetleges jóhiszeműsége ellenére is komoly veszélyekkel járt. Méltán mondja Világhy Miklós: »Főveszélye (ti. a »szociális jognak«) abban áll, hogy rendkívül alkalmas a tömegek és a polgári korlátokat átlépni nem tudó, de alapjában jószándékú jogászok félrevezetésére. Valójában a burzsoázia új ideológiai hadállásait jelzi, amelyekbe akkor vonul vissza, amikor közvetlenül már nem tudja védeni saját magát. Nálunk a felszabadulás után a nyílt formalizmus mezébe öltöztetett ellenséges támadás és a közvetett formalizmus, a szociális jog térhódítása párhuzamosan haladt.«⁵⁸ Másoldalról objektíve teljesen érthető az is, hogy a gazdasági leromlás és az infláció állapotában a magánjogászok figyelme nagymértékben fordult épp a »válságjogi« típusú kérdések felé. A tanulmányok

⁵³ Különösen ilyen jellegű Szabó Imre: A jog változásai és a jogászok változásai c. már idézett tanulmánya.

⁵⁴ Szabó I.: i. m. 15. old.

⁵⁵ Érdekes példája ennek Cziglányi Aladárnak a *Jogtudományi Közlöny* 1948. évi 13. számában megjelent dolgozata, amelyben a közjog és az általános magánjog mellett a »szociális magánjog« jogágazatának felállítását ajánlja.

⁵⁶ Az utóbbira példa Beck Salamon: Előreteljesítés és gazdasági lehetetlenülés (*Jogtudományi Közlöny*, 1947. 3—4. sz.) c. dolgozata, valamint György Ernő ahhoz fűzött reflexiója.

⁵⁷ A már említettek mellett megemlíthető pl. Móra Imre: Adósvédelmi intézkedések és hatásuk c. dolgozata, *Jogtudományi Közlöny*, 1947. 11. sz.)

⁵⁸ Világhy M.: Polgári jogi gondolkodásunk fejlődése... 266. old.

szerzői túlnyomórésztben az új renddel szemben nem ellenségesen, hanem legalábbis várakozó megértéssel viseltettek; azzal azonban, hogy a múltban kialakult intézményeket nem olyanokként kezelték, amelynek eseti alkalmazása *átmenetileg* talán még indokolt lehet, hogy a kivételesnek általánossá válását sürgették és a lényegét ebben látták (Szász—Schwarz-hatás!), hogy a régi jogtételek előnyeit hangoztatva ezek fenntartása, állandósítása mellett törtek pálcát — mindezzel objektíve a polgári jog új alapokon meginduló fejlődését gátolták, a kissé revideált »régik« használhatóságának emlegetésével végeredményben a fejlődő »új« szerinti jogi megoldásokra való törekvéseket fegyverezték le.

Lényegében az utóbb említett irányzathoz tartozott nem kisebb tekintély, mint Szladits Károly is, akinek az új rend iránti jóakarátú szolidaritásához pedig kétség sem férhet. Szladits egy dolgozatában⁵⁹ védelmébe veszi a Kúriának a »szociális igazságot szolgáltató« korábbi gyakorlatát; hivatkozik pl. a gabonaelővételi ügylet, az ingatlanok kétszeri eladása, az ipari culpa, az objektív felelősség, a méltányossági felelősség Kúria alkotta vagy elismerte »szociális intézményeire«. Szladits egész beállítottságát felidézi fejtegetéseinek végső kicsengése: a felszabadulással teremtődött meg objektíve a lehetőség arra, hogy az Mtj. végre hatályba lépjen, hogy a monopolkapitalizmus által a magánjog testére rakott idegen részek eltávolításával — amelyek szerinte mindig is csak átmenetileg foghattak helyt — végre a liberalizmusnak megfelelő jogunk legyen.

Érdekességénél fogva végül külön is megemlítendő Nizsalovszky Endrénének ugyan a fordulat éve után, mégis az Alkotmány meghoztala előtt, 1949 elején kifejtett álláspontja, az ún. átrendező jogról.⁶⁰ Kiindulópontja az, hogy a vagyonjog absztrakt szabályai ugyan megmaradtak, azonban a változás időszakában a korábbi kivételesből lesz általános, az időlegesből állandó. A válságjog és az átrendező jog — megállapítása szerint — módszereiben, megoldásaiban sok hasonlóságot mutat; a lényeges különbség az, hogy az előbbi a régi gazdasági rend visszaállítását, az utóbbi az új gazdasági rend kialakítását célozza. A szerződési jog területén a szerződési szabadság megszűnik átfogó alapelv lenni, s helyét lényegében a tervszerűség veszi át. Az elmélet erénye volt a maga időszakában, hogy nagymértékben helyezte a súlyt a tervszerűsége, mint jogilag is jelentős kategóriára, bár nem tagadható, hogy a tervszerűségnek bizonyos fajta túlértékelése (mint pl. annak rendszeralkotó elvként való kezelése, vagy a szerződési szabadság *helyes értelmével* való mechanikus szembeállítás) tévesnek bizonyult.

5. A polgári jog fejlődése második szakaszának fő jellemzői, hogy a szocialista állam kiépül, a termelőeszközök zöme társadalmi tulajdonba kerül, s megindulhat az egész jogrendszer következetesen szocialista átalakulása.

A szerződési jog szempontjából jelentős *törvényalkotások* sorát a szocialista jog alapját jelentő Alkotmány nyitja meg, amely leszögezi a társadalmi rend alapjait, egybefogja az eddig elért eredményeket és megjelöli a továbbfejlődés útját. Az Alkotmány végső fokon az a jogszabály, amely a szocia-

⁵⁹ Szladits K.: Kúriánk polgári gyakorlata a szociális igazság szolgálatában. Jogtudományi Közlöny, 1947. 3—4. sz.

⁶⁰ Nizsalovszky E.: A kötelmi jog átalakulása, Jogtudományi Közlöny, 1949. 5—6. sz. Ugyanezt az álláspontot a szerző kifejti Kötelmi jog, Általános tanok c. 1948—49. tanév egyetemi előadásairól megjelent könyvében is (Kézirat gyanánt.).

lista jogrendszer kiépítéséhez elkerülhetetlenül szükséges alapelveket leszögezi. Ennek nyomán vált pl. teljesen tudatossá az, hogy a társadalmi rend alapját képező munkával kapcsolatos viszonyokat önálló jogágnak, a munkajognak kell szabályoznia; a munkaszerződések joganyaga tehát kiesett a polgári jog hatóköréből. A termelőeszközök zömének társadalmi tulajdonba vételéről szóló alkotmányos tételnek (amelyet az államosítási jogszabályok korábban vagy azt követően ténylegesen realizáltak is) a mi témánk szempontjából is óriási a hordereje: megteremtette a feltételeket az újfajta szerződési rendszer kialakításához.

A szerződési jogra vonatkozó *részletjogszabályok* felsorolását is a társadalmi tulajdon talaján keletkező szerződésekre vonatkozó joganyag bemutatásával kell kezdenünk. A társadalmi tulajdon kibontakozása, az új gazdaság-szervezeti formák megjelenése magával vonta és objektíve lehetővé tette az Alkotmányban is előírt tervszerű gazdálkodásra való áttérést, amelynek valórárváltásában — ahogy arról már dolgozatunk I. és II. részében bővebben beszéltünk — a polgári jognak s közelebbről a szerződési jognak igen komoly szerepe van. Ennek megfelelően már 1948-tól kezdődően jelennek meg jogszabályok a tervszerű áruforgalomról, s a 206/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendelet kodifikálja az azzal legszorosabb kapcsolatban álló *szállítási szerződések* intézményét, a vele egy időben kiadott 207/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendelet pedig széles körben megszervezi a döntőbizottságokat, amelyeknek a szocialista jogtételek kialakításában nem lebecsülhető szerepük volt. Néhány év múlva a tapasztalatok alapján sor kerül a szállítási szerződések joganyagának bizonyos megújítására (50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet), amely egyben hasznosítja a szerződési jog elméletének bizonyos elfogadott eredményeit is.

Ha a szállítási szerződések — és általában a népgazdasági tervmegvalósító, illetve lebonyolító szerződéstípusok — társadalmi jelentőségével ezúttal ismételtelen nem is akarunk foglalkozni, mégis a helyes és teljes kép kialakítása érdekében szót kell ejteni arról a rendkívül pozitív hatásról, amelyet a szállítási szerződéseket szabályozó joganyag — vagy tágabbra vonva a kört: a szocialista szervezetek között kialakult szerződési rendszer — gyakorolt korábbi polgári jogunkra, s egyúttal közvetve magára a Polgári Törvénykönyvre is. E hatás egyrészt arra vezethető vissza, hogy a tervkapcsolatokat szabályozó jogintézményeket első pillanattól kezdve írott jogi szabályok rendezték, másrészt arra, hogy elsődlegesen épp a szállítási szerződésekről szóló jogszabályok voltak azok, amelyek számos területen a társadalmi fejlődés igényeihez, a legszorosabban alkalmazkodtak, s így a szocialista jogi felfogással leginkább összhangban álló megoldásokat tartalmaztak. Gyakori volt, hogy a szállítási szerződésekről rendelkező jogszabályok — speciális területükön túlmenően — voltaképpen az »általános« polgári jog keretébe tartozó kérdések rendezésére is kényszerültek, éppen az általános polgári jogi szabályok bizonytalansága folytán. Ilyen körülmények között pedig természetessé vált, hogy a bíróságok ítélkezési gyakorlatára a szállítási szerződésekről szóló jogszabályokban kifejeződő jogtételek nagymértékben hatottak. A bíróságok egyrészt igényelték az írott jogi szabályozást, másrészt különösképpen igényelték a fejlődéssel a legszorosabb összhangban álló, határozott tartalmú jogtételeket. A szállítási szerződések körében kialakult normák így természetesen hatottak a polgári jog egész területére s az azokban kifejeződő számos elv (pl. reális teljesítés, együttműködés stb.), továbbá részletszabály (pl. szavatosság) átültetődött a polgári bíróságok gyakorlatába is. Erre fokozott

lehetőséget adott az a korábbi szabályozás, amelynek folytán meghatározott körben bírósági hatáskörbe tartozott a szállítási szerződésből eredő jogviták eldöntése is.⁶¹

A szerződési rendszer azonban nemcsak a közvetlen tervekötelezettek egymás közötti kapcsolataiban, hanem egyéb területeken is lényegesen kiszélesedett. A leglényegesebb e szempontból az ún. *termelési szerződések* megjelenése. E szerződéstípus többszöri jogszabályi rendezés után — a mezőgazdasági termelés tervszerű befolyásolásának, az ipar mezőgazdasági nyersanyaggal való ellátásának, a falu és a város közötti kapcsolatok erősítésének igen népszerű és bevált formájává vált. Meghatározott idő eltelte után — a kötelező begyűjtés rendszerének az eltörlésével — a szerződés lett az egyéb mezőgazdasági termények és termékek értékesítésének is az általános formája.

Ha a népi demokratikus állam a szerződési rendszer felhasználását célzó ilyen igen jelentős jogalkotásokkal is dicsekedhet, a szerződési joganyag jelentős hányadára továbbra is a múltban kialakult jogtételek, eseti döntések vagy éppen a Legfelsőbb Bíróság újabb gyakorlata maradt irányadó. Meghatározott ügyletfajták vonatkozásában (pl. fuvarozás, haszonbérlet, lakásbérlet, részletvétel, biztosítás egyes vonatkozásai stb.) születtek ugyan jogszabályok, azonban emellett, hogy csak részleteket szabályoztak, »általános résszel« nem rendelkezve még a szabályozni kívánt terület következetes rendezésére sem voltak képesek.

Ilyen körülmények között a *bírósági joggyakorlatnak* változatlan, sőt sok tekintetben fokozódó jelentősége és szerepe volt. A fordulat éve után az első feladat a múltban született, a népi demokratikus fejlődés követelményeivel ellentétes vagy éppen elavult kötelező erejű döntéseknek az eltakarítása volt. Ezt a Legfelsőbb Bíróság — a 4338/1949. (XII. 6.) M. T. sz. rendelet előírásainak megfelelően — el is végezte. A tartalmában új polgári jog, s ezen belül az új szerződési jog ezzel azonban még nem született meg. A döntvényrendező munkában a Legfelsőbb Bíróság akarva-akaratlanul a múlthoz volt kötve, mivel a döntvényrevízió csak olyan kérdésekben adott alkalmat elvi irányításra, amely valamely korábbi döntvény anyagát képezte. A joganyag szelektálása így szükségképpen a korábbi eseti jogalkotást követte nyomon, nem volt általános érvényű, s ha alkalmasnak is mutatkozott követendő tendenciák kiolvasására, nem nyújtott módot arra, hogy nyomban a felszámolt régi helyébe, következetes elvi alapokon nyugvó új szabályozást adjon. A döntvényrevíziót követően a Legfelsőbb Bíróság főtörekvése az, hogy esetileg kitöltse azokat a hézagokat, amelyek a múltbeli megoldások kiiktatásából adódtak, s ezzel egyidejűleg kimunkáljon számos, a népi demokratikus rend igényeinek megfelelő megoldást; ezek jelentős hányadával a Ptk. szabályainak értékelésénél találkozni is fogunk.

A bírósági gyakorlat e rendkívül pozitív szerepe ellenére sem takartható el azonban az érem másik oldala. A Legfelsőbb Bíróság által hozott kötelező és formailag nem kötelező erejű, de a gyakorlatot döntően befolyásoló óriás számban meghozott elvi döntés, illetve főleg kollégiumi állásfoglalás, valamint az ugyancsak a bíróságok által általánosan követett nagyszámú elvi tartalmú eseti döntés, nemhogy egyszerűsítette és következetessé tette volna a joganyagot, hanem — a már említett részletjogszabályokkal keveredve — bizonyos fokig fokozta annak bonyolultságát, áttekinthetetlenségét, sőt ellent-

⁶¹ Vö. Kemenes B.: A tervszerződések... i. m. 99—100. old.

mondásosságát: egy időben érvényesült múlt századbeli törvény (pl. a Kt. számos része) és frissen hozott jogszabály, felszabadulás előtti — és a döntvényrevízió során érvényben meghagyott —, valamint új bírói döntésekben megfogalmazott jogelv.

Egészen természetes, hogy az Alkotmány által létrehozott szocialista jogrendszer teljes kiépítésének igénye a proletárdiktatúra időszakában a legélesebben felvetette a *Polgári Törvénykönyv megalkotásának* szükségességét. Az ezzel kapcsolatos előzményeket, részleteket több tanulmánya behatóan elemzi⁶², így azt mellőzzük. Jogos elégedettséggel állapíthatunk meg azonban annyit, hogy a magyar magánjog, illetve polgári jog fejlődését bemutató fejtegetéseink során ez az első olyan időszak, amikor nem csupán szervezetekről, javaslatokról, vagy éppen a kodifikáció időszerűségével kapcsolatos vitákról tehetünk említést, hanem a Polgári Törvénykönyv megalkotása vitáiról is beszélhetünk.

A második szakaszban a szerződési jogot érintő tudományos eredményei rendkívül jelentősek, ha a helyes álláspontok gyakran csak igen kemény elméleti vitákban alakultak ki. A közvetlen a fordulat évét követő időszakot — Világhy Miklós nyomán — mint a *marxizmus megértéséért folytatott harc* időszakát jelölhetjük. »Ebben a szakaszban már a vitázó nézetek csaknem mindegyikében feltűnik az az igény, hogy a polgári jog kérdéseit a marxizmus alapján, a marxizmus—leninizmus alapvető tételeinek elfogadásával közelítse meg.«⁶³ Az 1950-es évek elméleti harcainak két legjelentősebbje az ún. kontárs elemek körül folyó vita,⁶⁴ illetve a gazdasági jogi elmélet leküzdéséért folytatott harc.⁶⁵

A viták során több olyan probléma nyert tisztázást, amelyeknek közelebbi témánk szempontjából is jelentősége van. A jog »viszonylag állandó elemeinek« kérdéséről folytatott vita alapján nagyjából világossá vált, hogy többek között pl. a szerződés, mint régi forma új tartalommal megtöltve, új szerephez, jelentőséghez jutva olyan jogi-formai sajátosságokat is felvesz, amelyek élesen elválasztják a korábbi jog hasonló intézményétől. A »gazdasági jogi elmélet« leküzdése pedig elismert és — mint ahogy arra már korábban utaltunk — hazai jogtudományunkban jelenleg is uralkodóvá, sőt a Ptk. által is követetté tette azt a nézetet, hogy a különböző szerződések a maguk egységükben szolgálják a legalkalmasabban a társadalmi rendet, hogy a tulajdoni formákhoz — kapcsolódásuk szerinti differenciálás, elvileg megalapozatlan és gyakorlatilag is hátrányos, mert éppen azt a szocialista tartalmú joganyagát teszi elszigeteltté és különállóvá, amelynek pedig megtermékenyítőleg, megújítólag kell hatnia a polgári jog egész matériájára.

Helyesen állapította meg azonban Eörsi Gyula, hogy a gazdasági jogi elmélet leküzdésével egyenrangú feladat a gazdasági jogias szemlélet felszámolása.⁶⁶ Voltaképpen e szemlélet jogi oldala tükröződik abban a kettősségben, amely a szerződési rendszer szabályozásában volt tapasztalható és amelyről már a jogszabályalkotási tevékenység ismertetésénél említést tettünk; ezzel magyarázható, hogy a tervgazdálkodás és a tervszerű befolyásolás új szer-

⁶² Utalunk pl. Mádl F. már többször idézett tanulmányára.

⁶³ Világhy M.: Polgári jogi gondolkodásunk fejlődése... 264. old.

⁶⁴ A vita összefoglalását a Jogtudományi Közöny VI. évf. (1951.) tartalmazza (368—377. old.).

⁶⁵ A vita összefoglalását a Jogtudomány Közöny VI. évf. (1951.) tartalmazza (504—513. és 585—598. old.).

⁶⁶ Eörsi: A tervszerződések... I—II. fejezet.

zödéstípusainak gazdag szabályozása mellett elmaradt a szerződések közös szabályainak újjáalkotása, holott ezeknek kellett volna a szerződések egységes szocialista szabályozásához a kereteket megadniok. A gazdasági jogi szemlélet gazdasági oldaláról fakadt a szocialista gazdaság megszervezésének kezdő időszakában még szükséges centralizáció bizonyos túlhajtása, az igazgatási formák és módszerek túlméretezése s így a szerződések szerepének bizonyos átmeneti csökkentése is a népgazdasági tervvel kapcsolatos jogviszonyokban. A teljes képhez tartozik viszont, hogy 1953 júniustól követően sok tekintetben ennek ellentétele jelentkezett; bizonyos esetekben a szerződéses viszonyok olyan területekre is kiterjedtek, amelyekben az államigazgatási jogi rendezés lett volna helyénvaló, más esetekben pedig az állami irányítás és ellenőrzés eszközei a kelletténél jobban elhanyagolódtak. A jogtudománynak a gazdasági jogi szemlélet felszámolásáért vívott harcban nem jelentéktelen eredményei voltak már az 1950-es években is; kétségtelen azonban, hogy a polgári jog és az államigazgatási jog elméletének még ma is egyik legközpontibb problémája a szerződési forma s az igazgatási aktus, más szóval a polgári jogi és az államigazgatási módszer helyes egyensúlyának kialakítása.

A második szakasz első fázisa tudományos eredményeinek a számbavételénél az eddig felsoroltak mellett számos más további eredményről is beszámolhatunk. Joggal hivatkozhatunk a szocialista jogrendszer jogágazatainak elvi alapjaival foglalkozó azokra a megállapításaira, amelyek tisztázottá tették a közjog—magánjog dualizmusa felszámolásának elméleti indokait, kimunkálták azokat a tudományos szempontokat, amelyek a munkajog önálló jogágként való elismeréséhez vezettek, más oldalról viszont a kereskedelmi jog viszonylagos önállóságának felszámolását sürgették. Számos ez időben megjelent tanulmányra, elhangzott előadásra stb. hivatkozhatunk, amelyet egyaránt a népi demokratikus szerződési rendszer elméleti bázisainak kiépítésére, az »új« jelenségeinek tudományos, marxista—leninista magyarázatára, a múlt intézményeinek revíziójára, a még hatályosuló, de korábban keletkezett jogi megoldások alkotó átértékelésére való törekvés jellemez. Időrendi sorrendben említve néhány példát: »A gazdasági-forgalmi jog minőségi átalakulásának kérdése« c. munkaközösség által készített dolgozat főleg a még hatályban levő Kereskedelmi Törvény átértékelését célozza;⁶⁷ Szabó Imrének »Népi demokráciánk joga« c. tanulmánya a polgári jogra is irányadó számos megállapítást tartalmaz;⁶⁸ Eörsi Gyula »Az új gazdasági politika és polgári jogunk« c. dolgozatában a kisárutermelők szerződéseivel, a Kt. sorsával kapcsolatos elvi kérdéseket taglalja és élesen felveti a polgári jogi kódex megalkotásának szükségességét;⁶⁹ György Ernő »A társadalmi rend változásának hatása a fennálló kötelekre« c. dolgozatában főleg jogdogmatikailag tesz igen értékes megállapításokat;⁷⁰ Görgei Mihály a szállítási szerződések elvi kérdéseit elemzi és főleg a tervvel kapcsolatos szerződési rendszer a tárgya Nizsalovszky Endrének az 1953. évi jogász kongresszuson elhangzott előadásá-

⁶⁷ Herczeg—Szélyes—Üjlaki—Varjasi: A gazdasági forgalmi jog... Jogtudományi Közlöny, 1960. 11—14. sz.

⁶⁸ M. T. A. II. oszt. Közleményei. Klny. Bp. 1950.

⁶⁹ Jogtudományi Közlöny, 1951. 5. sz.

⁷⁰ Jogtudományi Közlöny, 1951. 9. sz.

nak is.⁷¹ Végezetül, de nem utolsó sorban említést kell tennünk azokról a monográfiákról, amelyek ha nem is közvetlenül a szerződési jog problematikájával foglalkoznak, mégis számos azt érintő igen értékes véleményt tartalmaznak.⁷² A szerződési jog monografikus feldolgozására — legalábbis egyes területeket illetően — inkább az 1950-es évek második felében került sor.⁷³

A proletárdiktatúra szakasza szerződési joga fejlődésének következő és a témák szempontjából befejező bázisa 1953-ban kezdődik el; Világhy Miklós szerint ekkor a harc a marxizmus—leninizmus tételeinek a polgári jog intézményeire való alkalmazásáért folyik.⁷⁴ Erről az időszakról ezen a helyen külön beszélnünk nem kell, mert az már közvetlenül a Polgári Törvénykönyv előkészítésének és létrejövetelének ideje, amikor is a polgári jog művelőinek figyelmét érthetően szinte kizárólag a kódexszel kapcsolatos elvi kérdések kidolgozása köthette le. Ennek eredményeiről, hatásairól dolgozatunk következő fejezetében adunk számot. Általános jellemzőként azonban megkövethetjük annak megállapítását, hogy ez volt polgári jogunk fejlődésének az a legtermékenyebb időszaka, amikor — a kodifikáció általános elvi kérdései mellett — polgári jog rendszerének tudományos feldolgozására, a hagyományos kategóriák marxista—leninista bírálatára, a múlt hasznosítható elemeinek alkotó feltárására, s főleg a szocialista követelményekkel teljes összhangban álló jogi megoldások elméleti kimunkálására egyaránt sor kerülhetett.

IV.

1. Dolgozatunk bevezető soraiban már jeleztük, hogy a Polgári Törvénykönyv Negyedik Része három címre tagolódik; ezek közül az első a szerződések közös szabályaival foglalkozik, a második a polgári jogi felelősség intézményét tartalmazza, a harmadik pedig az egyes szerződésekről szól. A Ptk. ezzel együtt a korábbi magyar tervezetek, illetve javaslatok rendszerétől, hiszen az 1928-ban napvilágot látott Mtj. pl. a szerződések általános és különös szabályai után helyezte el a szerződésen kívül okozott károk megtérítéséről szóló rendelkezéseket és eltér több burzsoá törvénykönyv rendszerétől is. Az OPTk. pl. a szerződési jog utáni XXX. fejezetében tartalmazza a kártérítés és elégtételi jogot; a BGB.-ben a tiltott cselekményekről szóló 25. cím ugyancsak a szerződések általános és különös része után nyert elhelyezést. A kódex szerkezetileg javarészt az újabb szocialista törvények megoldását követi; a csehszlovák Ptk. a kötelelem általános szabályai utáni XVI. fejezetében, a bolgár kötelmi jogi törvény a kötelmek és a szerződés általános szabályai után a II. 4. pontban tartalmazza a kártérítés joganyagát; az OSZF-

⁷¹ Görgy M.: A szállítási szerződések szabályozásának elvi kérdései. Jogtudományi Közlöny, 1952. 2. és 3. sz. — Nizsalovszky E. hivatkozott előadása nyomtatásban nem jelent meg.

⁷² Lásd különösen Eörsi: A tulajdonjog fejlődése és Világhy a Gazdasági jog problémája c. már idézett monográfiáit.

⁷³ Csanády György: A megbízási jogviszony. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1959.; György Ernő: A szerződések jogi szabályozásának átalakulása a népi demokráciában, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Vp. 1958.; Rudolf Lóránt: Elszámolások a polgári jogban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1959. Ide tartozik természetesen Eörsi Gyulának már többször említett A tervszerződések c. könyve is.

⁷⁴ Világhy M.: Polgári jogi gondolkodásunk fejlődése... 265. old.

SZK Polgári Törvénykönyv ezzel szemben a korábbi megoldásokat követi és a kötelmi jog végén a XIII. fejezetbe helyezi el a károkozásból származó kötelmek szabályait. A Ptk. kötelmi jogi része rendszerének felépítésében tükröződnek azok az elvi megfontolások, amelyek a magyar jogtudományban a szocialista polgári törvénykönyv szerkezeti-rendszeri beosztását illetően a Ptk. előkészítése során kialakultak.

A most említett elvi megfontolások közül témánk szempontjából a legjelentősebb az a felismerés volt, amely szerint a »kötelmi jog« hagyományos anyaga voltaképpen két egymástól sok tekintetben eltérő jellegű intézményből áll.⁷⁵ A kötelmi jogok két alapintézménye ugyanis: a szerződés és a felelősség; ennek megfelelően a kötelmi jogi részben a döntő sajátosságokat tekintve kétféle jogviszony került szabályozásra: a szerződési viszony és a felelősségi viszony. Az első csoportba azok a társadalmi viszonyok tartoznak, amelyek útján a javak cseréje bonyolódik le — szerződés formájában — a szocialista társadalomban. A társadalmi viszonyok második csoportja olyan viszonyokból adódik, amelyek a szerződések körén kívül eső jogsértések nyomán keletkeznek. Amint Világhy idézett munkájában kifejti: első esetben meghatározott gazdasági cél eléréséről (tehát pozitív eredményről), második esetben meghatározott jogellenes vagy a jog által el nem ismert állapot kiküszöböléséről (negatív eredményről) van szó. Ebből a felismerésből tulajdonképpen az is következhetett volna, hogy a kódex a »kötelmi jogot« teljesen megszünteti és önálló részekként »szerződési jog« és »felelősségi jog« elnevezéssel szabályozza a két alapintézményt.

Világhy most felhívott dolgozata taglalja azokat az indokokat, amelyek végül is az e rend szerinti szabályozás ellen szóltak. Nem hallgatható azonban el, hogy a kötelmi jogon belüli szerkezeti tagolás már figyelemmel van az ismertetett elvi szempontra. Tükrözi ezt mindenekelőtt azzal, hogy a »kötelmekről« — mint összefoglaló kategóriáról — külön szabályokat nem ad, azaz nincs olyan része, amely egybevetve tárgyalná azokat a sajátosságokat, amelyek egyaránt irányadóak a különböző kötelmi szerkezetű (szerződési és felelősségi) jogviszonyokra, a »kötelmi jog« címmel ellátott részen belül csupán »szerződésről« és »szerződésen kívüli károkozásról« van szó.

A főrészen belüli ilyen tagolás mellett is figyelemmel kellett lenni azonban azokra az összefüggésekre, amelyek a szerződési és a felelősségi viszonyok között fennállanak; ezek jórészt a szerkezeti hasonlóságból adódnak, tartalmilag pedig abból, hogy a polgári jogi felelősségről szóló tételek mód-szereiben, elveiben tükröződik a polgári jogi viszonyoknak döntően áruviszony jellege.⁷⁶ A szerződések több szabálya megfelelően alkalmazható a felelősségi viszonyokra, a felelősségi jogban foglalt megoldások, főleg a felelősség jellegét, a kártérítés mértékét meghatározók pedig irányadóak a szerkációjának néhány kérdése. Jogtudományi Közöny, 1954. 9—10. sz. 342. old. zódéses jogviszony megsértése esetében is. Ezek a megfontolások végül is odavezettek, hogy a Ptk. rendszerében a felelősségi jog anyaga a szerződések közös szabályait követi, s csak ezután kerül sor a Negyedik Rész III. Címében az egyes szerződések részletes kifejtésére. Az összefüggéseket fejezi ki, hogy a 318. § a szerződésszegésért való felelősségre, valamint a kártérítés

⁷⁵ A kérdés részletes kifejtését lásd: Világhy Miklós: A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének rendszeréről. Jogtudományi Közöny, 1955. 8. sz. 457—487. old.

⁷⁶ Lásd erre vonatkozólag főleg Eörsi Gyula: A polgári törvénykönyv kodifi-

mértékére — a kártérítés mérséklésének a kizárásával — a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályait rendeli alkalmazni, más oldalról viszont a 360. § előírja, hogy a szerződések közös szabályai közül az engedélyezésre, a tartozásátvállalásra, a követelések biztosítására, a teljesítésre és a beszámításra vonatkozó szabályok vonatkoznak a kártérítési követelésekre is; bizonyos kivételekkel áll ez az elévüléssel kapcsolatos rendelkezésre is (360. § (2) és (3) bek.).

2. A Ptk. »szerződési jogának« rendszerével összefüggésben néhány szóban foglalkoznunk kell a szerződések közös szabályait egybefoglaló I. Cím, és az egyes szerződésekről szóló III. cím viszonyával. Nem igényel különösebb magyarázatot, hogy a Ptk-ban foglalt minden egyes rendelkezés, jogintézmény között megfelelő kapcsolat van. Ez következik már abból az elvi tételből, hogy az adott jogág anyagát éppen a javarészt hasonló társadalmi viszonyokra vonatkozó szabályok összessége teszi ki, és az adott jogág által átfogott jogviszonyok rendezése lényegében azonos módszerrel történik. Az ilyen értelemben egységet alkotó szabályok és intézmények közül is a legközvetlenebb, a legszorosabb az összefüggés a szerződések általános szabályairól, valamint az egyes szerződésekről szóló részben egybefoglalt rendelkezések között. Ez utóbbiaknak jellege kettős. E rendelkezések ui. egyrészt olyan normákat tartalmaznak, amelynek a jelentősége, gyakorlati értéke, alkalmazási köre kizárólag (vagy döntően) az adott szerződéstípus vonatkozásában van, amelyek tehát nem általánosan valamennyi szerződésfajta vonatkozóan érvényesülnek (pl. a mintára, próbára vétel szabályai nem általános értékűek, hiszen csak adásvételi ügylet kapcsán van jelentőségük.). Másrészt a III. Cím tartalmazza az adott szerződésfajta körében érvényesülő, de a szerződések általános szabályaitól eltérő különleges rendelkezéseket; a speciális szabályozás az általánoshoz viszonyítva kivételeket jelent (pl. a tervszerződések körében az általánoshoz képest eltérőek a részleges érvénytelenység szabályai). A III. Cím szabályainak egyik csoportja tehát az általános részben nem rendezett, másik csoportja az általános részben eltérően rendezett tényállásokra szólóan állapít meg rendelkezéseket.

3. A Ptk. szerződésekről szóló része szerkezetileg rendelkezik néhány olyan további sajátossággal, amelyről érdemes említést tenni. A »hagyományostól« való egyes rendszerbeli eltérések szinte szükségképpen fakadnak abból az elvi megfontolásból, hogy a kódexnek általános részt nem kell tartalmaznia.⁷⁷ Ez indokolja, hogy az elévülést — mint valamely követelés állami érvényesíthetőségét kizáró jogi helyzetet — a Ptk. a szerződések közös szabályai körében tartalmazza. Kódex-szerkesztési megfontolás tükröződik abban, hogy a zálogszerződést a rendszeri felépítés szempontjából is úgy szemlélte a törvényalkotó, mint ahogyan az a valóságban tipikusan megjelenezik: a szerződés biztosítékként. Hasonló megfontolásból kiemelte a korábbi »dologi jogi« materiából a telki teherjogot, s azt ugyancsak az életszerűen leginkább előforduló formájában, mint a tartási és életjáradéki szerződésekkel kapcsolatos különleges kikötést szemlélve — bizonyos módosított formában — az ezekről szóló fejezetekhez kapcsolódóan helyezte el.

Végezetül a rendszer kialakítása szempontjából sem maradhatott háttástan, hogy a kódex szerződési joga következetesen igyekszik érvényre juttatni azokat az elveket, amelyek a szocialista szerződési rendszer jogi sza-

⁷⁷. Világhy M.: i. m. 481. s. köv. old.

bályozásának a meghatározó sarkkövei. Ez pedig a rendszerbelileg azzal járt, hogy a leglényegesebb alaptételeket a szerződésekről szóló rész legelső fejezete rögzíti. Ilyen pl. az, hogy a szerződés általános kötelemfakasztó tényállás, hogy a szerződéskötési szabadság a társadalmi érdekekkel összhangban érvényesül, hogy a szinnallagma védelme a törvényben központi fontosságú stb. De az alapvető elvek rendszerbeli hatása tükröződik a későbbi fejezetek során pl. abban, hogy a kódex a teljesítést nem degradálja le egyszerűen »egy« kötelemszüntető okká, hanem — mint az ügylet legjelentősebb fázisát jelentő aktust — a többi kötelemszüntető körülménytől elválasztva önálló fejezetben szabályozza. Elvi megfontolásokkal magyarázható az is, hogy a szerződészegésről szóló fejezetben a hibás teljesítés körében döntően a kellek-szavatosság szabályozására került sor.

A szerződések általános szabályait tartalmazó rész mellett az egyes szerződésekről szóló rész is mutat említésre méltó szerkezeti jellegzetességeket, amelyek ugyancsak elvi, illetve kodifikációs technikai megfontolások eredményei. Ezek közül példaként csupán néhányat említünk:

A Ptk. szerződési rendszerében érvényesülő »visszterhesség véelme« tétel folytán a kódex eltér a szinte hagyományos »tankönyv rendszertől«. A Ptk. ui. elsősorban a tipikusan visszterhes szerződéseket, ezt követően az ingyenes és visszterhes változásban egyaránt előforduló szerződésfajtákat, végül a tipikusan ingyenes szerződéstípusokat szabályozza (bizonyos kivételektől eltekintve). A szerkezeti felépítésnél tehát a visszterhesség elve, nem pedig a szolgáltatás jellege volt az alapvető meghatározó szempont.

Az áruviszony-szemlélet tükröződik abban, hogy a különös rész tudatosan az áruviszonyok alapvető sajátosságait mutató két szerződésfajtával: az adásvételrel és a vállalkozással vezeti be az egyes szerződésekről szóló joganyag szabályozását; e két szerződésfajta legfontosabb megoldási módjai a legtöbb visszterhes szerződésfajtnál több-kevesebb módosítással megtalálhatók.

Jogtudományunknak a jogágakkal kapcsolatos felfogásával is magyarázható — természetesen a gazdasági kapcsolatokban létrejött változásokkal együtt és eredményeként —, hogy a kódex az egyes szerződések körében tartalmazza a korábbi jog »klasszikusan« kereskedelmi ügyleteit: fuvarozást, szállítmányozást, bizományt, biztosítást és egyben felszámolja a kereskedelmi és a közönséges vétel közötti különbségeket. Ezzel egyben a magyar Kereskedelmi Törvények a kereskedelmi ügyletekről szóló »általános része« is tárgytalanná vált.

A különös rész szerkezetbeli jellegzetessége továbbá, hogy az egyes fejezeteken belül lehetőleg azonos rendszerű felépítést követ a törvény. Az adott szerződésről szóló fejezet első szabálya mindig a szabályozott szerződés lényeges fogalmi jegyeit foglalja magában; ezt követi a felek jogait és kötelezettségeit rendező rész, majd pedig a jogviszony megszűnéséről szóló szabályozás. Bizonyos esetekben e sémát teljesen követni nem lehetett, főleg ha az adott szerződésfajta sajátosságai különös szabályanyag beiktatását tették szükségessé.

Szerkesztési sajátossága a kódexnek az is, hogy lényegileg azonos tényállásokat nagyrészt azonos fordulatokkal szabályoz. E módszer a szabályozás egyöntetűségét, s így a rendelkezések könnyebb alkalmazását nagyban előmozdítja. Megjegyzendő, hogy az azonos fordulatok rendszerint nem csupán

szövegezésbeli, hanem egyben tartalmi azonosságot is takarnak. Ilyen, több szerződésfajtán keresztül vonuló fordulat pl. a teljesítés céljából jogosan vagy jogtalanul igénybevett személy felelősségéről szóló szabály (pl. alvállalkozó, almegebizott, alletétemenyes), vagy a szerződés megkötése után, de a szerződés teljesedésembenése előtt a szerződéstől való elállás lehetőségét biztosító rendelkezés (pl. kölcsön, ajándékozás stb.).

Végezetül a teljesség kedvéért megemlítendő, hogy az »Egyes szerződések« főcím az utána következő rész tartalmát nem fedi teljesen. A törvény ui. e körben nemcsak a szerződésekre vonatkozó rendelkezéseket tartalmaz, hanem ide vette fel bizonyos egyoldalú jogügyletek szabályait is (díjkitűzés, kötelezettségvállalás közérdekű célra). Ez ugyancsak arra a Ptk. előkészítése során megszilárdult elvi gondolatra vezethető vissza, amely kodifikatóriusan mellőzhetőnek ítélte az egyoldalú és kétoldalú jogügyletek rendszerbeli szétválasztását.⁷⁸

4. A kódex rendszeri érdekességei mellett érintjük a Ptk. szabályozásának a szerződési jog körében is érvényesülő néhány jellegzetességét. A kódex e részben is mellőzi a »fogalom meghatározó« jellegű szabályokat, összhangban azzal a kodifikációs célkitűzéssel, hogy a törvénykönyvben nem annyira tudományos értékű fogalom meghatározásokra, hanem konkrét jogviták eldöntéséhez alkalmas jogtételekre van szükség. Mindebből természetesen nem következik az, hogy a törvényben szabályozott egyes intézmények fogalmi ismérvei ne volnának megállapíthatóak. Így pl. a szerződés lényege a 198. § és a 27. § (1) bekezdésének rendelkezéseiből jól kihámozható; az egyes szerződéstípusok »fogalmát« fel lehet tární az adott szerződéstípus alanyainak legfontosabb jogait és kötelezettségeit egybefoglaló és mindig az adott szerződéstípus szabályainak élén elhelyezett rendelkezésből.

A fogalom meghatározásokhoz hasonlóan mellőzi a kódex a főleg tankönyvekre jellemző — taxációs — igényű felsorolásokat is. E tekintetben is következetesen érvényesített kodifikációs-technikai megfontolás volt az, hogy minden egyes norma ott nyerjen elhelyezést, ahol tényállásbelileg életszerűen leginkább jelentősége lehet. A jogtételek elhelyezését tehát ne jogdogmatikai szempontok irányítsák, hanem az adott tényálláshoz fűződő joghatások egységbefoglalásának a követelménye. Ez magyarázza pl. azt, hogy a törvény nem gyűjti egybe az érvénytelenség számos változatát, hanem esetenként, adott jognyilatkozattal kapcsolatban mondja ki annak semmis vagy megtámadható voltát. Fontos jellemzője a kódexnek a kazuisztikus szabályozás mellőzésére való törekvés. Áll ez a szerződési jogra is annak ellenére, hogy szám szerint a törvény meglehetősen nagy számban tartalmaz idevágó szabályokat. Ez jelzi, hogy a kazuisztika-mentesség nem eredményezett egyben hiányos szabályozást; *a tipikus tényállások valamennyiét a kódex megfelelő részletességgel rendezte.*

5. Végezetül — ugyancsak a »tételes joganyagot« tárgyaló rész bevezetéseként — érintenünk kell az alapelveknek, mint jogi kategóriáknak néhány elvi kérdését. Ezt különösen indokoltá teszi az, hogy — mint arra korábban már utaltunk — *a kódex szerződési jogát az alapelvek tükrében, azaz alapvető elvi tételek szerinti csoportosításban kíséreljük meg bemutatni.*

Bár az alapelvek jogi természetét a jogirodalom teljesen egyértelműen még nem tisztázta, néhány fő kérdésben többé-kevésbé egységes álláspont ala-

⁷⁸ Világhy M.: i. m. 483. s. köv. old.

kult ki. Tisztázott mindenekelőtt az, hogy az alapelv a jogi nézetek körébe tartozik, tehát a felépítmény jogi elemeinek része. Éppen mert az alapelv felépítmény, a gazdasági alappal szoros kapcsolatban van és a különböző társadalmi rendszerek jogágazatainak területén valamely nézet alapelv jellegét adja, hogy tükrözi-e a gazdasági alapot, összhangban áll-e a termelési viszonyokkal, és betölti-e a felépítmény szolgálati szerepét. Ha az alapelv egy adott társadalom gazdasági alapját erősíti — s a még felsorolandó formai kellékek fennállanak — akkor, de csak akkor alapelv. Ha viszont nem ez a helyzet, ha az alapelv elszakad a valóságtól, akkor nem tekinthető annak még akkor sem, ha esetleg normák, nézetek, tankönyvek vagy szólamok azt annak is kívánják minősíteni.

Az alapelvek formai kritériumai végsősorban a következőkben foglalhatók össze: 1. Az alapelvek a jogi normák nagy tömegére közvetlen erőteljes hatást gyakorolnak, átszövik az egyes jogszabályi rendelkezéseket, s a legfontosabb részletrendelkezőkben közvetlenül vagy közvetve benne foglaltnak. 2. Az alapelvek a célok megvalósítása szempontjából jelentős kérdésekre vonatkozó iránymutatások. 3. Alapelveknek az a követelmény tekinthető, amely következetesen, állandóan s nem pedig esetlegesen érvényesül. 4. Az alapelvben lefektetett követelmény tényleges érvényesülésének társadalmi előfeltételei biztosítottak: az alapelv nemcsak elméleti tétel marad, hanem az a valóságban, a gyakorlatban érvényesülhet, annak hatófokát az objektív feltételek garantálják és növelik.

Az alapelvek most mondott kissé elvont sémája az adott jogágakon belül egy további rendkívül fontos sajátossággal gazdagodik. A jogtudomány meglehetősen sokat foglalkozott a jogrendszer általános alapelveinek és a jogágak speciális alapelveinek egymáshoz való viszonyával. A részletekbe menő tárgyalásra e körben nincs mód. Annyit azonban megkockáztathatunk, hogy a különböző jogágakban ismétlődő alapelvek átfedése voltaképpen csak formai. Ugyanez az alapelv több jogágra is jellemző lehet ugyan és mégis mindegyik jogág körében megvan a maga létjogosultsága; az adott jogág sajátos módszerei, eszközei, szankciós rendszere keretezi, jellemzi, teszi azt élővé és gyakorlatilag hasznosíthatóvá. Világos dolog, hogy pl. a szerződési jogban oly nagy jelentőségű szocialista együttműködés tételét más tartalommal tölti meg a Ptk. mint a Munka Törvénykönyve; a felelősségiszorítás tendenciája más élt kap a polgári jogban és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban stb. A polgári jog alapelveiben tehát nem feltétlenül az a különös, hogy más jogág körében azok nem volnának fellelhetők, hanem éppen az, hogy azok kibontakozását a polgári jog területén a polgári jogias eszközök és módszerek biztosítják.

Úgy gondoljuk, ma már nem érdemes túl sok szót vesztegetni arra, a korábban sokat vitatott kérdésre, vajon az alapelvek »kijelölésének« kell megelőznie a törvény megalkotását, vagy pedig a már kész törvényből kell deriválnunk azokat. Ha az alapelvek egyik funkciója éppen az, hogy az adott jogág szabályainak eszmei egységét megteremtsék, ha világos az alapelvek »objektívált« volta, úgy aligha lehet kétséges, hogy a szocialista törvényhozónak feltétlenül tisztában kell lennie még a törvény megalkotása előtt azokkal a társadalmi, politikai, gazdasági tényezőkkel, célkitűzésekkel, amelyeknek szolgálatát a megalkotandó jogszabály főfeladata.

Az alapelvekről kialakított képhez tartozik az is, hogy főleg a törvénykönyvek által rögzített alapelvek a törvényi szabályozásban kettős szinten

jelentkeznek. Az alapelvek egy részét a Polgári Törvénykönyvben is a törvény céljáról és a jogok gyakorlásáról, illetve a kötelezettségek teljesítéséről szóló Bevezető Rendelkezések tartalmazzák (Ptk. 1—7. §). Ezen túlmenően azonban a törvénykönyv egyes részeinek is megvannak a maguk sajátos jellemzői — ha tetszik —, alapelvei. *A Bevezető Rendelkezésben foglalt általános alapelvek és a szerződési jog alapelvei között valamiféle fontossági sorrend vagy súlybeli különbség feltételezése aligha fogadható el.* A kettő között inkább mennyiségi különbség van, mégpedig azáltal, hogy az előbbiek terjedelmileg, és jellegbelileg átfogóbbak, általánosabbak. Talán szükségtelen továbbá hangsúlyozni azt, hogy az alapelveket a maguk egységében és összefüggésében lehet és kell értékelni. Nem ritka eset, hogy az egyik alapelvből folyó rendelkezésnek szükséges korrektívumát adja a más alapelvből folyó szabályozás. Természetes az is, hogy ugyanaz az alapelv közvetlen vagy közvetett hatása a törvény által szabályozott több jogintézményben is jelentkezik. Ez bizonyos fokig nehezíti az alapelvek rendszerében való tárgyalási módot, az egyes intézmények adott alapelvhez való kapcsolása — a további tárgyalási módszerünk során — bizonyos esetekben önkényesnek tűnhet. E nehézség ellenére a legcélravezetőbbnek — a már mondott okokból — ezt a tárgyalási módot találtuk, s törekedtünk arra, hogy a szerződési jog egyes intézményeit a leginkább jellemző alapelvvel összefüggésben vázoljuk fel.

V.

1. A szerződésnek a népi demokratikus rendszerben betöltött szerepe vizsgálatánál (I. Rész) a kiindulópont az intézmény *sokoldalú funkciójának* a felvázolása volt. A magyar népi demokrácia elosztási és csereviszonyai igen változatosak. Egyaránt érvényesülnek a tervkötelezett állami vállalatok és egyéb állami gazdálkodó szervek, a termelészövetkezetek és kisárutermelők, a szocialista szervezetek és a polgárok legkülönbözőbb variánsú egymás közötti viszonylatában. A kódex szerződési rendszerének általános szabályait ezért úgy kellett megállapítani, hogy azok mindenfajta — tehát a különös rész által átfogott, sőt át nem fogott szerződéstípus tekintetében is — megfelelően alkalmazhatók legyenek. Az általános érvényű szabályozás kialakítása természetesen szükségképpen igényelte egy elvi jelentőségű előkérdés tisztázását. El kellett ui. dönteni azt, hogy elvileg megalapozott, kodifikációs — technikailag keresztülvihető, gyakorlatilag célravezető-e olyan közös szabályokat adni, amelyek általában mindenfajta szerződés csoportra irányadók, vagy helyesebb-e a szerződések szabályai közül leválasztani a tervkötelezettek egymás közötti szerződéseire irányadó szabályanyagot; ez utóbbiak ui. az áruviszonyok egyes jellegzetességeinek csökkent jelentkezése, másrészt pedig a kötöttséget eredményező igazgatási típusú normák viszonylag nagyobb számú érvényesülése folytán bizonyos sajátos képet mutatnak. Más szóval: el kellett dönteni azt, hogy a törvénykönyv a tervszerződések anyagának teljesen önálló, a kódexen belül elszigetelt vagy esetleg a kódexen kívüli szabályozásával azt az utat járja, amelyet — a már többször említett — újabb gazdasági jogi koncepció ajánl. Ismeretes, hogy a Ptk. az egységes szabályozást valósítja meg; a szerződések általános szabályait a szocialista szervezetek vagyoni kapcsolatainak specialitásaira is figyelemmel, de azokra is kiható

érvénnyel állapította meg.⁷⁹ E megoldásban pedig az az álláspont ölt testet, amely szerint a »valóságban az egész szocialista áruforgalmat csak egységében és összefüggésében lehet felfogni, nem lehet elválasztani az állami szocialista tulajdonon belül lezajlott forgalmat a polgárok irányában vagy a polgárok között lezajló forgalomtól. Az állami szervezetek közötti csereviszonyok, másrészt a polgárok csereviszonyai között természetesen van lényeges különbség. De a különbség kedvéért »teljesen helytelen volna a csereviszonyok két főformáját elszakítani, s ezáltal olyan látszatot kelteni, hogy a csereviszonyok az állami szocialista tulajdonon belül mintegy önmagukban forognak, a polgári csereviszonyai pedig hol összefüggenek velük, hol nem.«⁸⁰

A Polgári Törvénykönyv a most mondott értelemben szánt egységes szabályozás mellett természetesen messzemenően számot vet a szocialista szervezetek tervkapcsolatait lebonyolító vagyoni viszonyok sajátosságaival. Az idevágó szabályok túlnyomórészt a tervszerződésekről szóló XXXV. Fejezet tartalmazza, amely a szerződés megkötése, tartalma, módosítása és megszüntetése, illetve megszegése tekintetében egyaránt felsorol az általános megoldáshoz képest eltéréseket magukban foglaló rendelkezéseket. Ezen túlmenően pedig a kódex más szerződéstípusok körében is figyelemmel van arra, ha az adott jogviszonynak szocialista szervezetek az alanyai. Sőt kizárólag a szocialista szervezetek egymás közötti viszonyai tekintetében követett törvénykönyvi módszer az, hogy a szerződések általános szabályai körében is tartalmaz a kódex olyan rendelkezéseket, amelyeknek létjogosultsága csak az előbb említettek közötti szerződési viszonyokban van. Így pl. a 200. § (3) bekezdése a pénzforgalom és hitelezés rendjét sértő és a szocialista szervezetek között ilyen jelleggel létrejött jogviszonyok semmisségét mondja ki. A 290. § (1) bekezdés a tervszerződések kötelezettjét kiemeli azon szabály hatálya alól, amely valamely kötelezettnek ugyanazon jogosulttal szemben fennálló többszöri tartozása kiegyenlítésének módját rendeli; a 324. § (1), 326. § (3) és a 327. § (2) bekezdése szerint pedig speciálisan alakulnak a szocialista szervezetek vonatkozásában az elévülés szabályai. Összefoglalva, a Ptk. a szerződési jogban nem differenciál asszerint, hogy kik a szerződő felek: *az egységes szabályozás mellett a szükséges különbségeket az általános vagy a különös rész esetenként tartalmazza, rögzíti.* Elmondható, hogy e szempontból a kódex szabályozása megfelelően idomult a »sokoldalú szerep« betöltésére.

A szerződési forma sokoldalú felhasználására az említett körön túlmenően is messzemenően sor került. A szerződés mögött meghúzódó jogi vagy gazdasági célnak, a kauzának a sokfélesége és a konkrét szükségletet kielégítő szolgáltatások nagyfokú változatossága ezt teljesen érthetővé teszi. A Ptk. a »*nevesített szerződések*« körében ezért meglehetősen sok szerződéstípussal foglalkozik. (Adásvétel és Csere; Vállalkozás; Tervszerződések; Termelési és Terményértékesítési szerződés; Bérlet; Haszonbérlet; Letét; Megbízás; megbízás nélküli ügyvitel; Fuvarozás; Bizomány; Szállítmányozás; Bank- és hitelviszonyok; Biztosítás; Polgári jogi társaság; Ajándékozás; Haszonkölcsön; Tartási- és életjáradéki szerződés; Díjkitűzés; Kötelezettségvállalás közérdekű célra.) A *szolgáltatások* sokféleségének elismerése pedig főleg a 226. § (1) bekezdésben tükröződik; e szerint a szolgáltatás valamely dolog adására, tevé-

⁷⁹ Ennek elvi indokaival, illetve a témát feldolgozó hazi irodalmi anyagra a korábbiakban már utaltunk. (Lásd a 12. sz. lábjegyzetben felsorolt munkákat.

⁸⁰ Világhy M.: A tulajdonjog formái... i. m. 210. old.

kenységére, tevékenységből való tartózkodásra vagy más magatartásra irányulhat.

A szerződési kauzával, illetve a szerződés tárgyával, a szolgáltatással kapcsolatosan néhány — inkább elméleti értékű — megjegyzést kell tennünk. A jogirodalomban elfogadott az, hogy az ügyleti kauza (jogcím) az a gazdasági vagy jogi cél, amelynek elérése a nyilatkozót nyilatkozattételében vezette. Jogcímes az az ügylet, amelynek érvényessége az általa szolgáltat gazdasági vagy jogi cél felismerhetőségétől, megismerhetésétől függ.

Ebben az értelemben a Ptk. szerint minden szerződés jogcímes szerződés, hiszen a jog által el nem ismert célból kötött szerződések nem érvényesek. Ez a törvény számos rendelkezéséből, mindenekelőtt pedig a 200. § (2) bekezdéséből kiolvasható elvi tétel. A kódexnek azonban nincs olyan kifejezett szabálya, mint amilyen pl. a bolgár kötetmi törvény 26. §-a, amely előírja a jogcím szükségességét, de a jogcím meglétét vélelmezi.

Az eddig elmondottakból teljesen különböző kérdés az, hogy a magyar jog is ismeri az ún. elvont (absztrakt) jogügyleteket; ezeknek jellemzője, hogy érvényességük független az általa szolgálni kívánt jogi céltől. A jogcím a korábban mondott értelemben ilyenkor is megvan, a jogcímet azonban az ügylet eltakarja. A Polgári Törvénykönyvben elvont jognyilatkozattal csak elvétve találkozhatunk. Annak széleskörű alkalmazása ui. a szocialista jogi felfogástól általában idegen, mert nagymértékben alkalmas törvényileg meg nem engedett célok kerülő úton való elérésére. Így pl. a Ptk. szerint nem elvont ügylet még az újítás (novatio) sem, mert az eredeti nyilatkozaton alapuló kifogásra az újítás után is lehet hivatkozni (239. § (2) bek.). Elvont jogcímű viszont a Ptk. szerint a folyószámlaszerződés; az 534. § (2) bekezdése szerint ugyanis az egyenleg kifogás nélküli elismerése, illetve a kifogásolt tételekben megegyezés a követelések megszűnését és a régi kifogásokra való visszatérés kizárását eredményezi.

A szerződés tárgyával, a szolgáltatással kapcsolatos rendelkezések közül jellemző vonásként főleg az emelendő ki, hogy a kódex általában a dologszolgáltatásokat helyezi központba. Kiténik ez a 226. § (1) bekezdésnek már idézett felsorolásából, a teljesítésre irányadó 277. § (1) bekezdésből, a hibás teljesítésre vonatkozó szabályokból stb. A törvény e mellett természetesen az egyéb jellegű szolgáltatásokat is megfelelő szabályozásban részesíti, mégpedig vagy önállóan — főleg az egyes szerződésekről szóló részben — vagy úgy, hogy a dologszolgáltatásra vonatkozó szabályokat kiterjeszti az egyéb tárgyú kötelekre is. (ezt a megoldási módot követi pl. a hibás teljesítés tekintetében a 308. §). Jellemző továbbá, hogy a törvény — ezúttal is a már többször említett kodifikációs-technikai elv eredményeként — a szolgáltatások tanácskönyvszerű osztályozására nem törekszik, hanem elhelyezett az egyes, a szolgáltatás fajai szerinti kategóriákkal az adott tényállásokhoz kapcsolódóan operál. Különös jelentősége van e szempontból a fajlagos, zártfajú és egyedi szolgáltatás szerinti megkülönböztetésnek. A kellékszavatosság egész rendszere pl. e kategóriák alapulvételével épül fel. A speciális szolgáltatások közül önállóan foglalkozik a kódex a vagylagos szolgáltatással (230. §), valamint a pénztartozással és kamattal; ez utóbbiakról más összefüggésben lesz szó.

A szerződés sokoldalúságának további vetülete az, hogy egyaránt alkalmas jogviszony létrehozására, módosítására és megszüntetésére. A szerződésnek elvileg és gyakorlatilag a legfontosabb jellegzetessége, hogy jogviszony-

keletkeztető hatálya van. A törvénykönyvek nagy többsége a szerződés lényegét a kötelelem-keletkező hatályban szögezi le. A Ptk. más úton jár; magához a szerződéshez fűzi annak a joghatásnak a bekövetkeztét, amelyet más törvénykönyvek a szerződésből keletkező kötelelemhez kapcsolnak. Logikus következménye ez annak, hogy a törvény a kötelmi jelleget, mint bizonyos jogviszonyok szerkezeti sajátosságát másodlagos értéküként kezeli. Így a »kötelmi viszonyokra« közös szabályokat nem is állapít meg, s nyomban a kötelmi jog két alapintézményének egyikével, a szerződéssel vezeti be a voltaképpen csak címében »kötelmi jog« elnevezésű IV. Részt.

A szerződésből azonban nemcsak szolgáltatási kötelezettség és a szolgáltatás követelésére szóló jogosultság keletkezik, hanem a szerződés a formája a jogviszony közös megállapodással való módosításának és megszüntetésének is. A felek szerződésmódosító jogkörét a 239. § szögezi le. Ennek egyik jellegzetessége az a már érintett megoldás, hogy a törvény az újítást mint jogviszonyt módosító és nem pedig mint a szerződés korábbi jogcímét megszüntető aktust szabályozza. Ezzel a kódex nagyrészt eltér a külföldi törvénykönyvek — egyébként igen változatos — konstrukcióitól. Az újítás célját nem a korábbi kötelelemre alapítható kifogások elvágásában látja,⁸¹ hanem az újítás ellenére a jogviszony bizonyos folytonosságát ismeri el.

A szerződésről, mint jogviszonyt megszüntető megállapodásról a 319. § rendelkezik. Ha a megszűnés jövőre szólóan — ex nunc hatállyal — áll be, úgy az említett szabály megszüntetéséről, ha pedig visszamenő — ex tunc — hatállyal, úgy felbontásról beszél. A felsoroltakon túlmenően egyéb, úgynevezett »rendelkező jellegű« közös jognyilatkozatnak is a szerződés az általános formája; ilyen pl. az engedményezés, illetve a tartozásvállalás (XXVII. fejezet.). A szerződési formának jelentősége van e mellett a Ptk. más részeiben szabályozott jogviszonyok tekintetében is; a felelősséget szerződéssel korlátozni lehet, kivéve azonban a szándékosan, súlyos gondatlansággal vagy bűncselekménnyel okozott, illetőleg a társadalmi tulajdont megkárosító szerződésszegésért való felelősséget (314. §). Nem lehet továbbá a szerződési formát sem felhasználni a jogképesség, illetve a cselekvőképesség korlátozására (8. § (3) és 11. § (3) bek.).

A szerződés funkciójához tartozik az is, hogy egyoldalú nyilatkozattal rendszerint a másik fél jogi helyzetét befolyásolni nem lehet; ha tehát valaki azt akarja, hogy a másikat is érintő joghatások álljanak be, rendszerint szerződéses megállapodást kénytelen vele létrehozni. Ez az amit egyesek a »szerződési kényszer« egyik értelmeként fognak fel: az ebben az értelemben vett »szerződési kényszer« tételét több törvény pozitívan fogalmazza meg, így pl. a BGB 305. §-a, vagy az Mtj. 947. §-a. A Ptk. viszont e tételt csupán indirekt formában, mégpedig az egyoldalú nyilatkozatokról szóló szabályában tartalmazza, annak kimondásával, hogy egyoldalú nyilatkozatból csak a jogszabályban megállapított esetekben keletkezik jogosultság a szolgáltatás követelésére. (205. §). Az egyoldalú nyilatkozatok így kivételként jelenkeznek; háttérbe szorulásuknak, főleg pedig az ellátsi jog háttérbe szorításának a szocialista szerződési rendszer elveiből folyó és még tárgyalandó más indokai is vannak.

⁸¹ A külföldi megoldások igen jó összehasonlítását adja Szász István: A kötelmi jog általános tanai, Bp. 1943, c. egyetemi tankönyvében.

A Polgári Törvénykönyv rendszere megalkotásánál az ún. általános rész mellőzésének az egyik indoka az volt, hogy e részek hagyományos anyagának, az ún. jogügylettannak az önálló, különálló szabályozására a kódexben nincsen szükség. A jogügylet absztrakt fogalma úi. eltakarja azt a súlybeli különbséget, amely a kétoldalú jogügylet (a szerződés) és az egyoldalú jognyilatkozat között van. Hozzávehető ehhez az az előbb említett körülmény is, hogy meghatározott körben az egyoldalú jognyilatkozat jelentősége csökken. A kódex azonban természetesen nem számolja és nem is számolhatja fel az egyoldalú jognyilatkozatok kategóriáját; azok legkülönbözőbb formáit (pl. ajánlás, elfogadás, felmondás, elállás stb.) a szükséges mértékben részletezi is. Mindezek összefoglaló, közös, általános szabályozása helyett a 205. §-nak második fordulója a szerződésre vonatkozó szabályok megfelelő alkalmazását írja elő.

Az egyoldalú jogügyletek mellett a szerződések szabályait kell alkalmazni a jogszabályból, vagy hatósági rendelkezésből származó ún. közvetlen (tehát szerződés kötése nélkül keletkező) kötelmekre is (206. § (1) bek.). Ezeknek gyakorlati jelentősége főleg a szocialista szervezetek egymás közötti vagyoni viszonyaiban állandóan csökkent és már jelenleg is igen csekély. Abban a körben, ahol az eddig is érvényesült, a joggyakolat a szerződések szabályát alkalmazta kiegészítőül. A 206. § (2) bekezdése erre most a törvényes alapot teremti meg.

Végezetül a szerződés sokoldalúságának a bizonyítéka az is, hogy e formának jelentősége van a más részekben szabályozott intézmények tekintetében is. Arról már beszéltünk, hogy a 360. § (1) bekezdése a szerződésen kívüli kártérítési viszonyok tekintetében írja elő néhány szerződésekre vonatkozó szabály alkalmazását. Az öröklési jog körében pedig a törvény — ha a korábbi jognál szűkebb körben is — de elismeri az ún. öröklési szerződés kötésének lehetőségét (655—658. §).

2. Dolgozatunk második részében többszörösen visszatért annak hangsúlyozására, hogy a szerződés *akarátviszony*; a jogi megítélés szempontjából ez a mozzanat a legjelentősebb, mert a legalkalmasabban határolja el az egyéb polgári jogi viszonyoktól. Az »akarati jelleg« a Ptk. szabályozásában főleg kettős síkon nyilvánul meg: a) a szerződéssel elérni kívánt célnak a forrása, a joghatásnak a szükségképpeni előfeltétele a szerződő felek erre irányuló akarátmegegyezése; b) a szerződő felek akarata a szerződés formáinak a megválasztásában és a konkrét szerződés tartalmának a kialakításában általában meghatározó jelentőségű. A szerződési cél kijelölése és az azt legalkalmasabban megvalósító forma megválasztása, a »mit« és a »hogyan« tehát egyaránt a kölcsönös akarátmegegyezéstől függ.

ad a) A Ptk. 207. § (1) bekezdése szerint a szerződés a felek akarátának kölcsönös és egybehangzó kifejezésével jön létre; kétségtelen tehát, hogy az akarát, illetve azok találkozása a szerződés létrejöttének nélkülözhetetlen kelléke. Ez a szinte magától értetődő tétel azonban bizonyos magyarázatra szorul akkor, ha olyan felek szerződnek, akiknek a szerződés létrehozása nemcsak joguk, hanem egyben köteletségük is. A szerződéskötési kötelezettségről a Ptk. 199. §-a rendelkezik s azt népgazdasági tervből folyó feladatok ellátása érdekében állapítja meg. A szerződéskötési kötelezettség gazdasági indokaival a korábbiakban már foglalkoztunk. A jogi elbírálás szempontjából ezúttal csak annyinak a kiemelése szükséges, hogy az akarati elemnek a megfelelő jelentősége e körben is megvan, hiszen egyfelől a joghatás nem közvet-

lenül a szerződések alapjául szolgáló jóváhagyott tervhez fűződik, másrészt a felek a szerződés részletes tartalmát a terv átfogó keretei között önállóan állapítják meg.

A szerződés »akarati viszony« voltát nem befolyásolja sem az, hogy bizonyos esetekben a szerződés létrejöttét megelőzően érvényesülnek a felek akaratát befolyásoló előírások, sem pedig az, hogy nemegyszer a jogviszony perfektté válásához a kölcsönös megállapodás mellett, illetve azt követően szükség van még további jogi aktusokra. Ez a helyzet különösen akkor, ha a szerződés hatósági képviselői stb. jóváhagyásra, beleegyezésre szorul, mint pl. a korlátozottan cselekvőképesek jognyilatkozatai esetén (amelyekkel a személyi jog foglalkozik), továbbá a hatósági jóváhagyásra szoruló ügyletek tekintetében (215. §). A Ptk. szabályozása jól mutatja, hogy a joghatás voltaképpen ilyenkor sem a beleegyezéshez, illetőleg a jóváhagyáshoz, hanem a kölcsönös akaratmegegyezéshez fűződik, hiszen a jóváhagyás megtörténte esetén a szerződés megkötése időpontjával kezdődő hatállyal jön létre.

A szerződés »akarati jellegének« messzemenő elismerését a 207. § (1) bekezdésében megfogalmazott s már ismertetett elvi tétel átfogó jelentőségét bizonyítja az, hogy a törvény a szerződések létrejövetele tekintetében következtesen a konszenzuális elvet érvényesíti és az alól az egyes szerződésekről szóló részben sem tesz kivételt. Nem tekinthetjük kivételnek azt sem, hogy bizonyos ügyletfajtáknál a szerződéskötést követően beálló körülménynek kötelezettségfelfoldó hatálya van. A *clausula rebus sic stantibus* elvnek — egyébként szigorúan meghatározott esetekben — való alkalmazása során is a törvény nem érinti a megkötött szerződés érvényét, hanem csupán az abból folyó teljesítési kötelezettség alól ad tágabb vagy szűkebb körben felmentést.⁸²

ad b) A szerződés »akarati viszony« jellegének honorálásából következik az is, hogy a Ptk. a *típusszabadság* elvén állva a feleket a szerződés formáinak megválasztásában nagyfokú jogkörrel, önállósággal ruházza fel. A törvény indokolása kifejezetten hangsúlyozza, hogy a IV. Rész II. címében az egyes szerződéseket tartalmazó felsorolás nem kimerítő, azaz a törvény által nem tiltott legkülönbözőbb gazdasági és jogi célból lehet szerződéseket kötni. A szerződés tartalma kialakításában jelentkező szabadságot pedig elsősorban a Ptk. szerződési szabályainak *diszpozitív* volta jelzi. E sarkalatos tételt a 200. § (1) bekezdés szövegezi le.

A szerződési szabadságnak tétele természetesen nem jelenti azt, hogy a szerződő felek akaratára semmilyen sincs kötve. Az alapvető társadalmi követelmények érvényesülését szükség esetén *kogens* jogszabályi rendelkezések biztosítják. Erre a későbbiek során még visszatérünk, amikor a szerződési akaratot, mint államilag elismert akaratot vizsgáljuk.

A *kogens* jogszabályi előírások mellett a *bírósági szerződésmódosítás* intézménye az, amely látszólag leginkább áttöri a szerződő felek akaratára tiszteletbentartását lerögzítő törvényi tételt. A téma főleg azért igényel kissé részletesebb megvalósítást, mert a bírói szerződésmódosítást a Ptk. 241. §-a is szabályozza, holott az — mint ahogy arról korábban már beszéltünk — általában a monopolkapitalisztikus tendenciák érvényesülésének a tünete.

⁸² Ez a helyzet pl. a letéti szerződés, a kölcsön-ügylet, az ajándékozási szerződés stb. eseteiben. A témával való részletesebb foglalkozáshoz jó anyagot ad az Állam- és Jogtudományi Intézet által a Ptk. előkészítése során készített és előterjesztett munkálat.

A bírói szerződésmódosítás egyik alsó lépcsőfokát az az általános kérdés jelenti, vajon a megkötött szerződéseket egyoldalúlag fel lehet-e bontani. A szerződés tartalmának belső értékelésénél fakadó tévedés miatti megtámadás, az ún. *laesio enormis* kérdése főleg az egyoldalú felbontás köré csoportosultak. A bírói szerződésmódosítás általános problematikája azonban nem ebből a szempontból jelentkezett élesen, hanem sokkal inkább abból, hogy a külső körülmények megváltozása miképpen hat ki a változás előtt kötött szerződések tartalmára. A gazdasági és jogi életnek ezt a produktumát a kapitalista gazdasági rendszer általános válsága vetette fel.

A bírói módosítás gondolata főleg a német jogrendszerben és jogtudományban jelentkezett és itt nyert elismerést, hogy külső körülmények változása indokul szolgálhat a szerződés tartalmának bírói módosítására. Ennek érdekében a legkülönbözőbb jogi konstrukciókhoz folyamodott a tudomány és a bírói gyakorlat, amelyek közül megemlítendők a *clausula rebis sic stantibus* tana, a lehetetlenülés, mégpedig az ún. gazdasági lehetetlenülés kérdése, és a jóhiszeműségből és tisztességből (*Treu und Glauben*) kiinduló és a BGB 242. §-ának generális clausulájára támaszkodó elméleti és ítélkezési megoldások. Az említett jogi konstrukciók közül a *clausula* tan volt az, amelyet igyekeztek általánosítani és amely közismerten — mint ahogy azt már kifejtettük — végül is a »*pacta sunt servanda*« elvileg fenntartott tételének gyakorlati korrekтивumává vált.

Világos dolog, hogy a termelőeszközök magántulajdonán felépülő társadalmi rendszerben a tőkés gazdálkodás anarchikus viszonyai közepette az ilyen megoldásra szükség van anélkül, hogy ezzel elhárulnának azok az alapvető veszélyek, amelyek e megoldással nagyban együttjárhatnak (a szerződési fegyelem meglazulása, a bíró jogállásának sajátos alakulása stb.).

A szocialista gazdasági rendszerben és a szocializmust építő országok társadalmi rendszerében az ilyen megoldásnak a bírósági szerződésmódosítás ilyen funkciójának nincsenek meg a feltételei, s arra szükség nincs. Nincs feltétele a bírói szerződésmódosításnak abban a körben, amikor a jogi viszonyok gazdasági alapjának anarchikus voltából eredő ellentmondásokat akarja feloldani. Nincs szükség akkor, és annyiban, amennyiben a *clausula* a tömeges nyomorodás meggátolása céljából oldja fel a feleket a szerződési kötelezettség teljesítése alól. Mindez azt jelenti, hogy a bírói szerződésmódosítás területe a gazdasági viszonyok stabilitása folytán objektíve nagymértékben csökken. Hiányzanak épp azok az indokok, amelyek azt a monopolkapitalizmus viszonyai között oly széles körben alkalmazott és kedvelt intézménnyé tették. Könnyen érthető tehát, hogy a bírói szerződésmódosítás a Ptk. szabályozásában egészen eltérő célokat szolgál. Mindenekelőtt azt, hogy adott konkrét jogviszony vonatkozásában különösen méltánylandó érdekek figyelembevételével alakítsa a szerződés tartalmát úgy, hogy az egyben ne vezessen a szerződésekbe vetett bizalom csökkentésére. Épp ezért a Ptk. csak kivételesen, és pedig három konjunktív feltétel fennforgása mellett engedi meg utóbb bekövetkezett okokból a szerződés módosítását: ha a felek között tartós jogviszony van, ha a szerződéskötést követően áll be valamely körülmény, amelynek folytán a szerződés valamely fél lényeges jogos érdekét sérti (Ptk. 241. §).

A bírósági szerződésmódosításnál a Ptk. 241. §-ában említett formája mellett a Ptk. szerződési rendszerében érvényesül a módosításnak egy további formája is, amikor is nem később bekövetkezett külső körülmény teszi indokolttá a módosítást, hanem a szerződés eredeti célkitűzéseivel összefüggésben van

szükség a tartalom megváltoztatására. Ennek egyik változatát a 201. § (2) bekezdésének utolsó mondata tartalmazza, amikor a szolgáltatás és ellenszolgáltatás nagyfokú aránytalanságát mutató szerződések esetében a bírót feljogosítja az aránytalanságnak a szerződés módosításával való megszüntetésére és a szerződés hatályának fenntartására. E tényállás esetein valójában a szerződésmódosítás a felek valódi szerződési akaratával teljes összhangban áll, s kifejezetten elősegíti e valóságos akarat érvényrejutását. A szolgáltatás és ellenszolgáltatás aránytalanságát úi. a 201. §-ban foglaltak szerint nem valamely szerződő fél csalárd magatartására idézte elő, hanem az szubjektív félrőhatóság nélkül következett be.

Végezetül e körben kell megemlékeznünk a bíróságnak a 207. § (3) bekezdésében biztosított szerződéskiegészítő jogköréről, amely akkor jöhet szóba, ha a felek szerződési megállapodása valamely *nem lényeges* feltételre nem terjedt ki. Ennek alkalmazására ugyancsak kivételesen kerülhet csupán sor. Feltételei ugyanis, hogy a kérdést jogszabály vagy más kötelező rendelkezés ne rendezze; a bírónak ilyenkor is a szerződés célját és tartalmát messzeemenően figyelembevéve, a forgami szokások és általában a szocialista együttélés követelményei alapján kell eljárnia.

3. A szerződés — mint arról szintén korábban már beszéltünk — nem akármiféle, hanem *államilag elismert akarat* viszony.

Az állami elismerést, az »állami akarat« érvényesülését jogilag a normatív szabályozás jelenti. Ez bizonyos esetekben a szerződési rendszerek a társadalmi érdekekkel összhangban álló funkcionálása érdekében kényszerítő (kogens) szabályok előírását igényli; legtöbbször viszont az állami elismerés csupán diszpozitív szabályok megalkotásában áll. A diszpozitív szabályok jellemzője — mint ez általánosan ismert —, hogy attól a felek eltérhetnek; ha ilyen eltérés nincs, a törvény rendelkezése érvényesül. A törvényi diszpozitív szabályok és a szerződési akarat »egyenközségét« már Szász-Schwarz Gusztáv kifejtette, amikor azon diszpozitív szabályok érvényesülésének a jogosultságát indokolta, amelyekről a szerződő fél valójában nem is tud. »A fél, bár akarata egyenesen nem rájuk irányul, többnyire szívesen nyugszik meg bennök, ha később velök megismerkedik. Érzési, hogy e törvényes szabályok... tapasztalatok eredményei, hogy e szabályok az ő egyéni szerződési céljait elősegítik«. A szocialista jogban e diszpozitív szabályok a dolgozók átlagos eljárásához, általánosan jelentkező egyéni érdekeihez igazodnak.

A kogens szabályok tekintetében a kép kissé összetettebb. A kogencia mögött mindig nyomósabb társadalmi érdek áll, ha annak intenzitása egyes esetekben kisebb, más esetekben nagyobb fokú is.

A szerződések gyakorlati megvalósulásához, pontosabban a szándékolt joghatás beálltához tehát elkerülhetetlenül szükséges az állami elismerés. Az állami akarat érvényesülését — mint valamennyi törvénykönyvben — a Ptk.-ban is a szerződések érvénytelensége, mint egyik legfontosabb szankciós következmény szolgálja és biztosítja.

A normatív állami akarat és a szerződési akarat találkozásának hiánya, vagy éppen ütközése bekövetkezhet akár a szerződés létrejövetele idején »a megkötés létszakában«, akár a szerződés »lebonyolódásának« fázisában. Bármely esetről is legyen szó, annak következménye a polgári jogi szankció előtérbe nyomulása, érvényesülése lesz. Az első változatnál azért, mert a felek a jog által el nem ismert módon vagy célból szerződtek. Vajon nincs is szerző-

dési akaratok; esetleg az akaratkialakítás módja folytán reális a veszély arra, hogy a felek valamelyike a joghatást nem is akarja vagy nem úgy akarja; lehet, hogy az akaratnyilvánítás formája nem megfelelő; gyakran pedig a szerződésben célzott jogi hatás olyan, amely a társadalmi érdekeket sérti. A felsorolt esetekben az állami elismerés hiánya odavezet, hogy a tett jognyilatkozatokhoz vagy *egyáltalán nem* fűződik joghatás, vagy *nem a felek által szándékolt* joghatás fűződik: a jognyilatkozathoz a jog az érvénytelenség szankcióját kapcsolja. Az a szankciós rendszer, amelyet a jogi dogmatika érvénytelenség elnevezésben foglalt egybe, tulajdonképpen, egyrészt aktív védekezés a szerződésnek a jogalkotó által el nem ismert célokból és módon való felhasználására, másrészt pedig a szerződési akarat, illetve akaratnyilvánítás helyes értelemben vett szabadságának biztosítója. Úgy az akarathibás, mint a meg nem engedett joghatás elérésére irányuló szerződés esetén épp a szerződés leglényegesebb tartalmi elemeiből hiányzik valami: a szerződés ilyenkor vagy egyáltalán nem akaratni viszony, vagy az állami akarral össze nem egyeztethető akaratni viszony. Természetes tehát, hogy az ilyen szerződések teljesedésbemenését a jog megakadályozza, az érvényesülés elé az érvénytelenség tilalomfáját állítja. A mondottakból már következik az érvénytelenségi szankció főjellegzetessége: kizárni a célzott joghatás bekövetkezését vagy legalábbis állandósulását. S ha a szocialista törvénykönyve e tétel merevségét messzemenően fel is oldják, másrészt pedig az érvénytelenségi szankciók élet gyakran más irányba is terhelik, vitathatalan, hogy az érvénytelenséggel elvileg az eredeti állapot helyreállítására és a szerződési látszat által okozott kár megtérítésére kötelezés áll a legszorosabban összhangban: ez fejezi ki a legtisztábban azt, hogy a létrejött kapcsolatot állami elismerése hiányzik, tehát jogellenes és az ilyen helyzet teremtője felelőséggel tartozik.⁸³

Az érvénytelenségi szankciók jellege különösen élesen domborodik ki akkor, ha összehasonlítjuk a szerződés megkötése utáni második fázisnak, a lebonyolódásnak zavarra esetén alkalmazásra kerülő szankciókkal. A szerződéses rendszer társadalmilag megfelelő működése szempontjából úi. nemcsupán az a lényeges, hogy a jogi szabályozás megakadályozása olyan szerződések létrejövetelét, illetve hatályosulását, amelyek nem megfelelő módon vagy célból jöttek létre; ugyanennyire lényeges, hogy az érvényesen létrejötték be is töltsék a szándékolt célt, a joghatást, a törvényi kereteknek megfelelően és a szerződő felek akarata szerint. Még az előbbit az *érvénytelenség* szabályai biztosítják, az utóbbit a *szerződésszegés normái* mozdítják elsősorban elő. Az elsőtől a tényállás a szerződési akarat fogyatékossága s ehhez kapcsolódik az érvénytelenség szankciója. Az utóbbinál a tényállás a szerződés alapján a feleket terhelő magatartás hibája, amelyekhez a szerződésszegési szankciók (kártérítés, elállás, felelősség-növekedés, szavatossági jogok, stb.) járulnak. A két-fajta szankciós-csoport iránya is merőben más. Az érvénytelenség a szerződési nyilatkozatokat nullifikálja. A szerződésszegési szankciók a szolgáltatás hibáinak kügazítására, a hátrányok kiküszöbölésére stb. irányulnak, és az idetartozó szabályok elsősorban éppen a szerződésnek nem a megszüntetését, hanem

⁸³ Jogirodalmunkban főleg Eörsi Gyula a polgári jogi felelősségről szóló újabb munkáiban tagadja azt, hogy érvénytelenség esetén a felelősség egy változataról volna szó. Lásd főleg Eörsi Gyula Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására. MTA Társad.—Tört. Tud. Oszt. Közleményei. 1959. IX. köt. 2. sz. 117—137. old. c. tanulmányt, valamint a Kártérítés jogellenes magatartásért (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1958.) c. munkát.

teljesedésmenését célozzák. Megszűnésre csak akkor kerül sor, ha a »hibátlan« lebonnyolítás már nem lehetséges, vagy annak már nem volna értelme. Érvénytelenség esetén az érvénytelenséget előidézö fél azért felelős, mert a szerződés nem jött létre, noha a másik fél vagy harmadik személy joggal bízott a létrejövételben; a felelősség mértéke tehát elvileg a szerződésben való bizakodásban jelentkező érdekhez igazodik. Ezzel szemben a nem szerződésszerű lebonnyolítás előidézöje azért felel, mert a szerződés nem úgy ment teljesedésbe, ahogy megállapodtak; a felelősség mértékét tehát az ebből adódó érdek sérelme határozza meg.

A Ptk.-nak a szerződések közös szabályai körébe felvett és érvénytelenséget előidézö tényálásait lényegében két főcsoportra lehet bontani. Az elsőnél az érvénytelenség indoka az, hogy a szerződö felek akarata meg nem engedett joghatásra irányul, tehát az állami elismerés a szerződési cél tekintetében hiányzik. A második csoportba azok az érvénytelenségi esetek tartoznak, amikor a joghatás ugyan önmagában nem sértene társadalmi érdeket, azonban vagy a joghatásra irányuló akarat hiányzik, vagy az akarat kialakításának a módja, illetve a kinyilvánítás formája olyan, amely a szerződések lényegével ellentétes s így állami elismerésben nem részesülhet. A két csoportot részletekben vizsgálva, a következő képet kapjuk:

A) *Meg nem engedett joghatásra irányuló szerződések:*

a) Ennek legáltalánosabb esetét a Ptk. 200. §-a (2) bekezdése tartalmazza a *jogszabályba ütközö*, valamint a *jogszabály megkerülésével* kötött szerződések semmisségének a kimondásával. Voltaképpen ez a rendelkezés az, amely a szerződési szabadságot keretezi és körülhatárolja annak érdekében, hogy az intézmény társadalomellenes célokra felhasználható ne legyen. Ez magyarázza egyben, hogy a szabály a szerződésekről szóló rendelkezések egyik legelsőbbjeként nyert felvételt. A törvénybeütközés konkrét esetének teljes, taxációs felsorolására talán nincs szükség. Példaképpen azonban megemlítjük az üzso-rás szerződéseket tilalmazó (202. §), a kamatmaximumot, illetve a kamatoskamatot tartalmazó kikötést tiló (232. §), a mindkét fél tervébe ütközö szerződés semmisségéről rendelkező (402. § (1) bek.), a várt öröklésről való rendelkezést tartalmazó megállapodást érvénytelenítö (660. § (1) bek.) Ptk.-beli szabályokat.⁸⁴ A Ptk. mellett azonban számos további más jogszabály is tartalmaz olyan normákat, amelyek megsértése érvénytelenséget von maga után (jogszabályi ármegállapítások, jóváhagyás hiánya stb.).

b) A meg nem engedett joghatásra irányuló érvénytelenségi esetek második főkategóriáját a 200. § (2) bekezdésének második fordulata tartalmazza: »Semmis a szerződés akkor is, ha nyilvánvalóan a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütközik«. Nagyon érdemes itt az indokolás szavait felidézni: »A dolgozó nép érdekeibe ütközö vagy a szocialista együttélés követelményeit sértö szerződések semmisségének kifejezett kimondása új szabály. Ez a rendelkezés a jó erkölcsökbe ütközö szerződések tilalmának a helyébe lép; a társadalomban kialakult magatartási normák jogi szankcionálását jelenti a szerződések körében. Ugyanakkor azonban ennél több is, mert a semmisség jogkövetkezményei a felek esetleges jószándékától függetlenül is beállnak, ha akár a szerződésalkötéskor már fennállott, akár később

⁸⁴ A teljesség kedvéért meg kell azonban jegyezni, hogy a Ptk. 660. § (1) bek. az örökhagyó leszármazói részére írásban lehetővé teszi a várt örökségről rendelkező szerződés megkötését.

kialakult körülmények folytán kiderül, hogy a szerződés lebonyolítása a dolgozó nép érdekébe ütköznék. A szövegnek a »nyilvánvalóan« kitétele viszont utal arra, hogy a szabályt csak akkor lehet alkalmazni, ha minden körülmény figyelembevételével határozottan felismerhető a társadalmi érdekek sérelme; túlságosan gyakori alkalmazása ú. megrendítheti a polgárok bizalmát a szerződésekben és visszaélési kísérletekhez szolgáltatathatna ürügyet... A rendelkezés nem ad tehát általános felhatalmazást arra, hogy az állam által kötött bármely szerződést pillanatnyi érdekek nyomására semmissé nyilvánítsanak, mert hiszen a szerződésekbe vetett bizalomhoz olyan nagyfontosságú közérdek fűződik, amit... mérlegelni kell.⁸⁵ Megjegyzendő, hogy e szabály magában foglalja az állam megkárosítására irányuló, illetőleg erre vezető szerződések érvénytelenségét is; ezt a tételt egyébként a Legfelsőbb Bíróság már egy korábbi, a Ptk. hatálybalépte előtt hozott elvi döntésében kimondotta.

A Polgári Törvénykönyvnek az érvénytelenség eddig tárgyalt két változatáról szóló szabályai jelentősen eltérnek a polgári államok törvénykönyveinek szabályaitól, s bizonyos eltérésekkel javarészt a szocialista törvénykönyvek megoldásait követik. Ennek igazolására bizonyos vázlatos áttekintés: a Code Civil idevágó legfontosabb érvénytelenségi esetei a törvény tilalmába, a jóerkölcsbe, a közrendbe ütköző szerződések, amelyet a gyakorlat rendkívül kiszélesített. A causa hiánya vagy hamissága esetén kötelelem nincsen (1131—1133. cikkek). A laesio enormis csak kivételesen vehető figyelembe, szemben a OPTK-val, amelynek 934. §-a visszerthes szerződések esetében általában megengedi az arra való hivatkozást. A BGB a törvénybe ütköző jogügylet, illetve szerződés semmisségéről külön rendelkezik (143., illetve 309. §); a lehetetlen szerződés semmis. A svájci ZGB-t bizonyos generál klauzula előtérbenyomulása jellemzi. A ius strictum ellenére kötött, a jóerkölcsbe vagy közrendbe ütköző ügylet érvénytelen; uszorára könnyelműség, tapasztalatlanság stb. esetén lehet hivatkozni (24. c.).

A szovjetorosz Ptk., a tiltott joghatású ügyletek körébe a törvénybe ütköző, valamint a törvényt megkerülő szerződéseket sorolja. Különbség a magyar Ptk.-val szemben az, hogy külön és kifejezetten beszél az állam megkárosítására irányuló szerződésekről. A csehszlovák jogszabályok közül ezúttal a szocialista szervezetek közötti gazdasági kapcsolatokról szóló törvény⁸⁶ 7. §-ának (1) bekezdését hívjuk fel: ez a jogszabályokkal, a gazdasági politikai elvekkel ellentétes jogi cselekményeket, továbbá azokat a cselekményeket minősíti érvénytelennek, amelyek nincsenek összhangban a szervezet feladatainak teljesítésével (»ultra vires« tilalom). A bolgár kötelmi törvény 9. §-a szerint a törvénnyel, a tervvel, és a szocialista együttéléssel nem ellenkezhet a szerződés, a 26. § pedig a lehetetlen, és a kijátszó jellegű szerződések mellett a szocialista együttélés elveit sértőnek minősíti a meg nem nyílt öröklésről való rendelkezést is.

B) Az akarat-hiányában szenvedő, vagy akarathibás jognyilatkozatok érvénytelenségi esetei a Ptk.-ban a következők:

a) A cselekvőképtelen, illetve a korlátozottan cselekvőképes személyek jognyilatkozata, mivel nekik jogilag elismerhető releváns akaratuk nincsen, vagy önmagukban nincsen. (Erről a »Személyekről« szóló rész rendelkezik.)

⁸⁵ Ptk. Miszteri indokolás 154. old. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1959.

⁸⁶ Az 1958. október 17-i 69. sz. törvény a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyokról. Sbirka Zakonu, 1958. XII. 8-i. 27. sz.

b) Semmis a színlelt szerződés (209. § (2) bek.).

c) A szerződés leplezése esetén a jogviszonyt a leplezett szerződés alapján kell megítélni (209. § (2) bek.).

d) A felek titkos fenntartása vagy rejtett indoka közömbös (209. § (2) bek.).

e) A ténybeli tévedés akkor szolgál megtámadási alapul, ha lényeges körülményre vonatkozik és a tévedő tévedését a másik fél okozta vagy felismerhette (210. § (1) bek.). Jogi kérdésben való tévedés címén akkor van megtámadásra lehetőség, ha a tévedés lényeges volt és munkakörében eljáró jogi szakértő a feleknek együttesen adott a jogszabályok tartalmára nézve nyilvánvalóan téves tájékoztatást (210. § (2) bek.).

f) A szerződő felek mindegyikének téves feltevése bármelyikük számára megnyitja a megtámadás lehetőségét (210. § (3) bek.).

g) Megtévesztés vagy jogellenes fenyegetés esetén a szerződési nyilatkozat megtámadható. Ha ez harmadik személy részéről történt, megtámadásra alap csak akkor van, ha arról a másik fél tudott vagy tudnia kellett (210. § (1) bek.). Ingyenes szerződés esetén a megtámadás lehetősége lényegesen tágabb akár tévedésről, megtévesztésről, vagy fenyegetésről legyen szó; ilyenkor ugyanis közömbös, hogy a másik fél felismerhette-e az érvénytelenséget előidéző körülményeket (211. §).

h) A jogszabály által előírt alakszerűség megsértése semmisséget eredményez (217. § (1) bek.); ugyanez a helyzet akkor, ha a felek az alakszerűséget kifejezetten érvényességi feltételként állapították meg (217. § (2) bek.).

A Ptk.-nak a szabályozása az akarathibás szerződések esetén is mutat említésre méltó jellegzetességeket. Teljesen a hagyományos megoldásokat követi a kódex a mentális reservatio esetében, a színlelt szerződés esetében (OPTK 916. §, szovjetorosz kódex 34, bolgár kötelmi törvény 17. §, stb.), továbbá az ún. palástoló szerződések esetében (szovjetorosz kódex 35. §, bolgár kötelmi törvény 17. §). A megtévesztés vagy jogellenes fenyegetés érvénytelenségét kimondó rendelkezésben érdekesség csak az, hogy a harmadik részéről tanúsított megtévesztés, fenyegetés a szerződés megtámadhatósága szempontjából csak a szerződő partner tudomása, illetve tudomásának elvárhatósága esetében releváns. Ezt a kérdést egyébként a kódexek meglehetősen eltérően oldják meg. A svájci szabályozás szerint pl. a harmadik személy megtévesztő magatartása mint tévedés jön figyelembe, a fenyegetése viszont minden további nélkül felold a kötelezettség alól, azonban a másik jóhiszeműnek kártérítés jár (28—30. §); a csehszlovák Ptk.-ban viszont a harmadik személytől eredő fenyegetés következményei a magyar Ptk. megoldásához hasonlóan érvényesülnek. A magyar Ptk. idevágó megoldása szemelláthatóan a nyilatkozási elv elsőbbségének elismeréséből fakad.

A külföldi kódexek megoldásaitól a Ptk. inkább a *tévedés* szabályozása tekintetében tér el, mégpedig akár ténybeli, akár jogi tévedésről legyen szó, mindkét körben megoldása szinte egyedülálló. A BGB és a ZGB voltaképpen csak a tévedés lényegességét kívánja meg az érvénytelenséghez. A szovjet törvény nagyrészt ugyanezen az állásponton van és hasonló úton jár a csehszlovák kódex is. A jognyilatkozat külső tényállásában megbízó fél érdekének védelmét e törvények más-más eszközökkel biztosítják. A német megoldás pl. azzal, hogy a tévedőt vétkességére tekintet nélkül teszi felelőssé, a szov-

jetorosz, a csehszlovák és a svájci jog pedig csak vétkeisége esetén és őt a szerződésből eredő kár megtérítésére kötelezi; a bolgár kötelmi törvény a vétlenség bizonyításának terhét rója a tévedőre.

A Ptk-nak a tévedésre vonatkozó szabályozása ugyancsak a nyilatkozati elv hatását tükrözi, bár tulajdonképpen a tévedés okából való megtámadás elismerése elvileg töri át a nyilatkozati elvet, s így az az alóli kivételnek tekinthető. A tévedésnek a Ptk. szerint is lényegesnek kell lennie; ez külön magyarázatra nem szorul. A megtámadás másik feltétele tekintetében azonban a kódex korábbi magyar jognak a tévedés »menthetőségéről« szóló tételét fejleszti tovább. A kódex jól érzékelhetően azt a szempontot érvényesíti, hogy a tévedés következményeit a tévedőnek kell viselnie, hiszen ez szolgálja a forgalmi biztonságot és ez nevelhet a nagyobb fokú körültekintésre és szerződés-kötési gondosságra. Ugyanezek a szempontok adják meg egyben a kivételek értelmét is. Az ingyenes szerződés ugyanis nem tekinthető forgalmi ügyletnek, a kölcsönös közös téves feltevés esetén pedig a nyilatkozati elv túlfeszítése volna az egyik fél által sem szándékolt szerződés fenntartása. A jogban való tévedés speciális szabályozása a magyar jog korábbi megoldását követi. Értethető ez már csak azért is, mert a korábbi körültekintésre való nevelés igénye sem tenné indokolttá a tévedés alapján való megtámadás kizárását, hiszen a tévedésnek amúgyis tényállásbeli előfeltétele a szakértőkhöz való fordulás.⁸⁷

Az *alakszerűségekre* vonatkozó rendelkezések nagyjából a hagyományos megoldásoknak felelnek meg. Kiemelendő azonban, hogy a jogszabály által kötelezően előírt alakszerűség betartása nem csupán az ilyen szerződések megkötése, hanem megszüntetése vagy felbontása esetén is kötelező (218. § (3) bek.). Ugyanez a helyzet, ha a felek megállapodása a szerződés érvényességét megszabott alakhoz kötötte.

Az *érvénytelenség változatai* tekintetében a törvény továbbra is különböztet *semmisség és megtámadhatóság* között (XXI. Fejezet). Eltér tehát pl. a szovjet törvénytől, amely abszolút, illetve relatív hatályú érvénytelenségről beszél, valamint a csehszlovák megoldástól, amely csak egyfajta érvénytelenséget ismer; összhangban van viszont a bolgár törvénnyel. A lényeges különbség az, hogy a semmisségre bárki hivatkozhat, annak megállapítására külön eljárásra nincs szükség és általában orvosolhatatlan, ezzel szemben a megtámadható szerződés nem ab ovo, hanem csak a megtámadással válik érvénytelenné, a megtámadásra csak a sérelmet szenvedett fél és a megtámadásban törvényesen érdekelt személy jogosult, végül a megtámadás határideje egy év, mégpedig úgy, hogy ennyi időn belül kell a megtámadás szándékát a másik féllel írásban közli, majd azt követően haladéktalanul (de akár egy éven túl is) lehet a bíróság előtt a megtámadási igényt érvényesíteni (A bolgár törvény a megtámadásra általában 3 évet, a svájci törvény egy évet szab).

Az *érvénytelenség jogkövetkezményei* tekintetében a legfőbb jellegzetesség az, hogy Ptk. egyrészt a *semmisség és megtámadható szerződések* szankcióit nagyban-egészben *közös nevezőre* hozza, másrészt az, hogy igen érdekes új *szankciókat vezet be*. Főszabályként továbbra is az eredeti állapot visszaállítását rendeli, azonban ennek több korrektívuma is van. A tartós jogviszo-

⁸⁷ Ptk. 210. § (2) bek.: »Jogi kérdésben való tévedés címén a szerződési nyilatkozatot akkor lehet megtámadni, ha a tévedés lényeges volt, és munkakörében eljáró jogi szakértő a feleknek együttesen adott a jogszabályok tartalmára nézve nyilvánvalóan téves tájékoztatást.«

nyok tekintetében, amikor is az eredeti állapot helyreállítása nem lehetséges, feljogosítja a bírót arra, hogy a szerződést a határozathozatalig terjedő időre hatályossá nyilvánítsa. Sőt az ún. aszinallagmatikus szerződések körében még arra is lehetőséget ad, hogy a bíró a szerződések jövőre szőlőan tartsa fenn hatályában. A másik — és talán leglényegesebb — újítás, hogy az érvénytelen szerződések szankcióiként széles körben vezeti be az *állam javára való megtérítés* intézményét. E szempontból elsősorban az uzorás szerződés, továbbá a tiltott, a dolgozó nép érdekeibe, a szocialista együttélés követelményeibe ütköző, a megtévesztés, jogtalan fenyegetés hatására létrejövő, továbbá az egyébként csalárd módon eljáró által kötött szerződések jönnek figyelembe. Az uzorás szerződéssel kapcsolatos szankciónál más helyen történik említés. Az állam javára való megtérítés további eseteiben a jellegzetesség az, hogy a Ptk. 237. §-a a bíróságot — ügyészi indítvány esetében — csupán feljogosítja a szankció alkalmazására, azaz annak kimondása nem kötelező. Ennek jogpolitikai indoka az, hogy a törvény érdekeltté kívánja tenni a feleket az érvénytelenség feltárásában: az állam javára való megtérítés minden esetben kötelező kimondása az erre való ösztönzést viszont inkább csökkentené, másrészt pedig bizonyos határesetekben méltánytalan eredményekre is vezetne. A szankció jogdogmatikai alapjai ma már eléggé tisztázottak és lényegében a következő tételeken nyugszanak: Aki csalárdul jár el, az nem érdemes arra, hogy a csalárd szerződés érdekében teljesített szolgáltatását visszakapja; a teljesített szolgáltatás viszont a másik félnél jogalap nélküli gazdagodásként jelentkezik; az így jelentkező vagyoni előnyt ezért az állam javára kell megtéríteni. Voltaképpen a »nemo suam turpitudinem allegans auditur« általánosított tétele és a jogalap nélküli gazdagodás hovaforrásának a szabályozása tükröződik az újfajta szankcióban.⁸⁸ Megjegyzendő, hogy a szankcióit a szocialista törvényhozások széles körben ismerik. A szovjet törvény minden törvényellenes szerződésnél azt kötelezővé teszi, a csehszlovák kódex alkalmazását valamivel szűkebb körben állapítja meg, bár a már idézett csehszlovák »gazdasági törvény« 7. § (2) bekezdése mindenfajta érvénytelenséget ezzel rendel szankcionálni. A bolgár törvény 34. §-a a bíró mérlegelésétől teszi függővé a szóban forgó jogkövetkezmény alkalmazását.

Ami végül az *érvénytelenséggel kapcsolatos kártérítést* illeti, a törvénykönyvek e szempontból is rendkívül változatos képet mutatnak. A Ptk. jellegzetessége, hogy a szerződő felek *belső viszonyában a kártérítésről külön az érvénytelenség körében rendelkezést nem tartalmaz*. Az esetben ui., ha az érvénytelenséget eredményező magatartás a Ptk. felelősségi formulája szerint a kártérítési igényt megalapítja, az általános felelősségi szabályok amúgyis alkalmazhatóak; az érvénytelenség különböző változatai túlnyomó részénél egyébként ez a helyzet. Az érvénytelenség általunk most tárgyalt esetei közül elsősorban a tévedés az, amikor felróhatóság nélkül is sor kerülhet a szerződés érvénytelenítésére. A Ptk. konstrukciója mellett azonban a kártérítés kérdése tévedés esetén szóban sem kerülhet, hiszen épp az a fél, aki

⁸⁸ A témával kapcsolatosan lásd: Benedek Károly: Az állam javára való marasztalás egyes kérdései a Ptk. tervezet alapján. Magyar Jog, 1958. 9. sz. 265—267. old.; Eörsi Gyula: Az állam javára való marasztalás alapkérdései a Ptk. tervezetével kapcsolatban. Magyar Jog, 1958. 11. sz. 333—336. old.; Nizsalovszky Endre: Az állam javára marasztalás — visszatérítés helyett. Magyar Jog, 1958. 3. sz. 75—79. old.; Kemenes Béla: Az uzorás szerződések szabályozásának vitás kérdései a Polgári Törvénykönyv Tervezetében, Jogtudományi Közlöny, 1957. 4—6. sz. 141—151. old.

kártérítést igényelhetne, okozta a tévedést, vagy ismerhette fel azt. Végül jellegzetes az is, hogy a kártérítés nem korlátozódik feltétlenül az ún. biztatási kárra.

Kifejezetten az érvénytelenségről szóló részben renndezi viszont a törvény az érvénytelen szerződés fennálltában jóhiszeműen bizó harmadik személy kártérítési igényét (234. § (4) bek.). Jellegzetes, hogy a kártérítés nyújtása a szerződés teljes vagy részleges bírói úton történő hatályban tartása útján is nyújtható.

4. A szerződéseknak a dolgozat második részében említett ama jellegzetességének hatása, hogy azok elvileg önálló jogalanyok közötti, rendszerint esetszerű kapcsolatot jelentenek, valamely vagyoni cél megvalósítása érdekében — szintén nagymértékben kimutatható a Ptk. rendelkezéseiben. Az idetartozó szabályokat átfogóan, mint a forgalmi szabályokat erősítő, óvó szabályokat említhetjük. Tökés társadalomban az anarchikus áruviszonyok mellett forgalmi biztonságról csak abban az értelemben lehet szó, hogy a hitelező számíthat arra: a nem teljesített áruszolgáltatás pénzbeli megváltásához hozzájut; a biztonság így főleg a profitszerzés biztonságát jelenti. A szocialista viszonyok között a »forgalmi biztonságot« szilárdító szabályoknak első sorban a *szükségletkielégítés biztonságának* a szolgálata a fő célja, mégpedig a *tisztesseges módon eljáró szerződők* érdekében. Ennek legjelentősebb megnyilvánulási formái a törvényben a következők:

a) A Ptk. a *nyilatkozati elvet elsődlegessé teszi* s az ebből eredő következményeket számos helyen levonja. Ennek hatása látható volt már pl. a tévedés szabályozásánál, mégpedig nemcsak pozitív, hanem negatív értelemben is; ezzel magyarítottuk, hogy az ingyenes szerződéseket tévedés esetén széles körben lehet megtámadni. A nyilatkozati elv igen határozottan tükröződik a szerződési nyilatkozat értelmezéséről szóló 208. § (1) bekezdésében. E rendelkezés kimondja, hogy az *értelmezésnél a nyilatkozó feltehető akaratából és a szavak általánosan elfogadott jelentéséből kell kiindulni*. Az értelmezés e formájának a magyar jogban hagyományai vannak, így pl. Szá-szy-Schwarz szerint: »Szerződési nyilatkozat értelme alatt értjük annak azon tartalmát, melyet a címzettnek az előtte ismeretes vagy ismerendő s a dologra tartozó körülmények egybevetésével belőle szükségképp kivennie kellett.« Ezen túlmenő további értelmezési szabályt a kódex nem tartalmaz, hanem — elvi megfontolásokból kiindulva — az értelmezési tételek kialakítását a bíróra bízta. A burzsoá törvények által kialakított számtalan értelmezési tétel is rendszerint nem a szerződési jognyilatkozatok valóságos tartalma feltárásának, hanem a pillanatnyi érdekek szolgálatának vált alkalmas eszközévé.⁸⁹

b) A forgalmi biztonság szolgálatában állanak a törvények a szerződés létrejöttéről szóló szabályai. Különösen jelentős ezek közül az, hogy az írásban, táviratilag tett szerződési nyilatkozat (pl. ajánlat) a magyar jog korábbi álláspontjáról eltérően a *megérkezéssel* válik hatályossá (214. § (1) bek.).

c) A forgalmi biztonság követelményét elégíti ki a *szerződési látszat fennállásában bizó személyek védelméről* szóló szabály (a már tárgyalt 237. § (4) bek.); a fedezetelvonó ügylet (actio Pauliana) relatív hatálytalanságát ki-

⁸⁹ A téma kifejtését lásd: Szabó Imre: A Polgári Törvénykönyv Tervezete és a jogértelmezés. MTA Társ.—Tört. Tud. Oszt. Közleményei, 1958. VIII. köt. 3. sz. 197—216. old.

mondó 203. § rendelkezése, a jóhiszemű és visszterhesen szerződő harmadik személy következetes védelme. Bizonyos fokig ide kapcsolhatók azok a normák is, amelyek a szerződések lehetőleges fenntartását célozzák indokolt esetben. Ezeknek különösen a tervszerződések körében van jelentősége. Itt kivételesen pl. a részbeni érvénytelenségről szóló általános szabály viszonya megfordul; a döntőbizottságok nagymértékben vannak feljogosítva olyan intézkedések megtételére, amelyek a szerződés további fennmaradását biztosítják. A szerződések kooperációs, láncolatossá jellege folytán ui. népgazdasági érdek lehet adott szerződések további fenntartása.

A forgalmi biztonság szolgálata természetesen nem öncélú és attól elválaszthatatlan a forgalmi viszonyok rugalmasságának a követelménye. A szilárdításra törekvés tehát nem eredményezheti túlzott formáságok előírásával a szerződések létrejövetelének akadályozását. Ezért a Ptk. főszabálya továbbra is az, hogy a szerződésekben általában *külön alakszerűségekre nincs szükség*, bár a jelenlegihez képest bizonyos »szigorítást« vezet be. Írásbeli alakot kíván ugyanis meg a kezességvállaláshoz (272. § (2) bek.), a tartozáselismerési nyilatkozathoz (242. § (2) bek.) stb. Elismeri ugyanakkor a ráutaló magatartással kifejezésre juttatott szerződési akaratot (216. § (1) bek.), a hallgatást azonban csak akkor, ha az ráutaló magatartásnak minősül, vagy ha a felek ebben megállapodnak, illetve ezt jogszabály rendeli (216. § (2) bek.). Ez utóbbi esetekben szubjektív nyilatkozás ugyan nincs, de »objektív nyilatkozatnak« kell tekinteni azt a magatartást, amely az ellenfél számára a nyilatkozat látszatát megteremtette; ez pedig a szerződés lérejtééhez elegendő.

A törvényalkotó megítélése szerint szemmel láthatólag a forgalmi biztonság túlfeszítése volt a korábbi magyar jognak az *alképviselettel* kapcsolatos az a rendelkezése, amely — a képviselt jóváhagyásának hiányában — az *alképviselőt* a szerződésből eredő kötelezettség effektív teljesítésére kötelezte. A Ptk. konstrukciójában ellenben az *alképviselő* csak *kártérítéssel tartozik*, mégpedig attól függően a biztatási kárra, illetve a teljes kárra terjedő kártérítéssel, hogy jó vagy rosszhiszemű volt-e.

5. A szerződések elvi alapjának kifejtésénél beszéltünk arról, hogy az »önálló szerződők viszonyát« az önállóság mellett az »egymásra utaltság« is jellemzi. E ponton lép be a szocialista szerződési rendszer szabályozásába a szocialista erkölcsből fakadó *szocialista együttműködés tétele, amelynek átfogó jelentőségét eléggé aligha lehet hangsúlyozni*. Mint Csanádi György kifejti, a szocialista együttműködésnek lényegében kettős hatálya van: a másik fél irányában tájékoztató jelentőségű, illetve effektív segítséget biztosító. Ugyancsak ő hangsúlyozza, hogy a szocialista együttműködés nem csupán mint egyes konkrét esetekben kimutatható tételes jogi rendelkezés bír jelentőséggel, hanem sokkal inkább mint a szerződő felek kötelezettségei megítélésénél alkalmazandó általános értelmezési elv.⁹⁰ Az együttműködési kötelezettség ilyenformán a törvény számos szabályában tükröződik; néhány jellegzetes példáját ennek a következőkben mutatjuk be.

a) A Ptk. 277. § (2) bekezdése szerint: »A felek a szerződés teljesítésében együttműködésre kötelesek. A kötelezettnek a szerződés teljesítése érdekében úgy kell eljárnia, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható, a jogosultnak pedig ugyanilyen módon elő kell segítenie a teljesítést.« Aligha van

⁹⁰ Csanádi György: A teljesítés szabályai a Polgári Törvénykönyv tervezetében. Jogtudományi Közlöny, 1958. 5. sz. 151—158. old.

olyan szabály, amely élesebben jellemezné a szocialista és a burzsoá szerződési rendszer közötti különbséget, mint a most idézett rendelkezés. Amint a kódex-javaslat miniszteri indokolása kifejti: »A magántulajdon és az anarchikus áruviszonyok a feleket szembeállította egymással. A burzsoá jogszemlélet a jogosultat a szerződés „urának” tekintette, tetszésétől függött, hogy a teljesítést elfogadja-e vagy egyéb jogkövetkezményeket választ; a szerződés megvalósulása érdekében pedig — egy-két kivételtől eltekintve — semmiféle kötelezettséget nem hárított reá.

A népi demokratikus viszonyok között a termelőeszközök zömének társadalmi tulajdona mellett és eredményeként ez a szemlélet nem tartható. A jogosult itt a kötelezettnek szerződő társa, aki maga is köteles a szerződés teljesedésbe menését elősegíteni. A szerződés szerűen felajánlott szolgáltatás elfogadása pedig — elsősorban a szocialista szervezetek közötti szerződések-nél, ahol azok realizálódása fontos társadalmi, népgazdasági érdek is — rendszerint ugyanolyan kötelezettség, mint a szolgáltatás teljesítése. A törvény 277. §-ának (2) bekezdése ezt az együttműködési kötelezettséget állapítja meg. Leszögezi a kötelezett alapvető feladatát: mindazt, amit az adott helyzetben általában elvárható, meg kell tennie a szerződés teljesítésére; ugyanakkor a jogosultnak ugyanilyen módon kell segítenie a teljesítést, vagyis neki is minden elvárhatót meg kell tennie a teljesítés előmozdítására. Ez nem jelenti azt, hogy a jogosult ezirányú kötelezettségei tartalmilag megegyeznek a kötelezettéivel. Az elvárhatóság olyan elvont fogalom, amelyet konkrét tartalommal a bíróság az adott objektív és — ennek korrekciójaképpen — szubjektív körülmények szerint tölt meg... A kötelezettől tehát általában a kötelezettek-től evárható eljárást kell megkívánni, a jogosulttól pedig azt, ami általában az együttműködésre köteles jogosultaktól elvárható.⁹¹

b) Voltaképpen már az előzőkből következik az, hogy a törvény a szerződő feleket széles körben terheli *értesítési kötelezettséggel*, a szerződéssel összefüggő lényeges körülmények tekintetében. Ilyen rendelkezéseket főleg a Negyedik Rész III. Címe tartalmaz, mint pl. annak 368., 390., 495., 581. §-ai stb.

c) A szocialista együttműködéssel van közvetlen kapcsolatban a törvénynek az a következetesen alkalmazott megoldása, amely általában az *előzetes közlést jogérvényesítési előfeltétellé* teszi, úgy a szerződés megtámadása esetén (236. §), mint a kellékszavatosságból eredő igények tekintetében. Az előbbiekről már volt szó, az utóbbiaknál pedig a 306. § (1) bekezdése nyílt hiba esetén a szolgáltatás megvizsgálásának befejezésétől számított 8 napban állapítja meg a közlés határidejét, míg rejtett hiba esetén a hiba felfedezésétől számított 8 napos szubjektív határidőt szab meg, de ezt a szolgáltatás megvizsgálásától számított hathónapos objektív határidővel keretezi (306. § (2) bek.). Voltaképpen a teljesített szolgáltatásnak a jogosult általi haladéktalan megvizsgálását előíró rendelkezés is e körbe tartozik; e kötelezettség megszegése azonban nem propulzív joghatású, hanem csupán előny elvesztésével jár (283. § (1) bek.).

Közvetve az együttműködésből, a másik szerződő fél érdekei kellő szem előtt tartásának követelményéből (emellett természetesen a forgalmi kapcsolatok mielőbbi rendezésének igényéből is) fakadnak azok a szabályok, amelyek általában a különböző törvényi határidőket a korábbi joghoz képest

⁹¹ Ptk. Min. ind. 208. old. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1959.

jelentősen megrövidítük. A *rövidebb határidők* hamarabb megszüntetik a másik fél számára a bizonytalansági helyzetet, s ezzel egyben — a tisztességgel és a forgalom igényeivel összhangban állóan — gyorsabb eljárásra kényszerítenek és nevelnek. Ilyen lényegesen lerövidített határidő mindenekelőtt az elévülés ideje, amelyet a középkori 32 évről főszabályként 5 évre szállít le a törvény, de ennél rövidebb elévülési időket is tartalmaz. Ugyancsak rövidíti a szavatossági igény bírósági érvényesítésének a határidejét is; az előbb tárgyalt közlés eredménytelensége esetében az igény perbeli érvényesítésére hathónapos határidőt szab meg (306. § (3) bek.). Rövid határideje van a megtámadási igény bíróság előtti érvényesítésének is, amennyiben az a közlés eredménytelensége esetén haladéktalanul kell élni. E két utóbbi határidővel kapcsolatosan egyébként megjegyzendő, hogy azok nemcsak reaktíve, hanem abszolút értelemben is újak; a korábbi magyar jog ugyanis a szavatossági igény érvényesítésére és a szerződés megtámadására fix, konkrét határidőt nem szabott és csupán a bírói gyakorlat alakította ki azt a rendkívül bizonytalan, elmosódó szabályt, amely szerint az igény huzamos ideig nem gyakorlása a jogról való lemondás következményeivel jár. Természetesen végezetül, hogy a most említett szabályok, amennyire összhangban állanak a szocialista együttműködés tételével, ugyanúgy *erősítik a forgalmi viszonyok szilárdságát is*.

6. A szerződések általános sajátosságait tárgyaló részben szó volt arról, hogy a népi demokratikus viszonyok között a szerződések alapvetően valamely *szükséglet kielégítése céljából* jönnek létre. Ez ismét nagyon lényeges elhatároló ismérv a kapitalizmus szerződési rendszeréhez képest, amely döntően a profitszerzést célozza és csupán ezen keresztül ezért eltorzítva egyenlőtleniséget keltve szolgálja a szükségletek kielégítését. A kétfajta szerződési rendszer célja közötti különbség igen jelentős szabályozásbeli eltéréseket eredményez. A szükségletkielégítési elv az alapja a következő tételeknek:

a) A szerződések teljesítésének legfontosabb szabálya az, hogy azokat tartalmuknak megfelelően, a megszabott helyen és időben, a megállapított mennyiség, minőség és választék szerint kell teljesíteni (277. § (1) bek.). A *reális teljesítés* eddig ismertetett tétele az, amely a kapitalista jog »pacta sunt servanda« elvének a helyébe lép. A reális teljesítés valódi értelme az, hogy a szerződési cél alapvetően és általában csak a természetbeni tényleges teljesítéssel van betöltve, a pénzbeli kártérítés tehát azt rendszerint nem pótolja. A reális teljesítés szempontjai a szerződés megkötésétől kezdve végig kísérik a szerződés egész folyamatát. A megkötés körében a szükségkielégítési szemlélet a »culpa in contrahendo« szankcionálásával jár. Már a szerződés megkötése során ügyelni kell arra, hogy a szolgáltatás alkalmas legyen a szerződési cél betöltésére. A megkötéstől kezdődően a szocialista együttműködés tételéből kifolyóan mindkét fél messzemenően hozzájárul a tényleges teljesedésbemenés előmozdításához. Végül ha a teljesítés nem felel meg a követelményeknek, úgy a szerződésszegés szabályai gondoskodnak arról, hogy a szerződési érdek betöltése lehetőleg úgy valósuljon meg, ahogy az a szükséglet tényleges kielégítésére a leginkább alkalmas. A teljesítés részletszabályai ugyancsak a reális teljesítés elvével állanak összhangban. Különösen jelentős e szempontból, hogy a magyar jog a szocialista törvénykönyvek közül elsőként írja elő, hogy fajlagos szolgáltatás esetében a *forgalomban szokásos jó minőségű* dolgokkal kell teljesíteni. A törvény tehát a közepes minőség szolgáltatásánál többre kötelez.

b). A reális teljesítésnek a szükségletkiegítés biztosítását célzó szerepe tehát elválaszthatatlanul összefügg a szerződésszegésre vonatkozó törvényi szabályoktól. A szerződésszegés Ptk-beli szabályozása újlag élesen mutatja az alapvető szemléletmódbeli különbségét a kapitalista és a szocialista törvényhozás között. Ennek illusztrálására a Ptk-nak főleg a jogosult késedelemre, valamint a kellékszavatosságra vonatkozó szabályai a legalkalmasab-
bak.⁹²

A római jognak és a burzsoá jogoknak közös jellegzetességük volt, hogy a hitelezőt az adóstól egészen eltérő elbírálásban részesítették. Általában elvileg kizárták azt, hogy a hitelező magatartása kötelemszegésnek minősüljön, kiindulva abból, hogy a hitelező a kötelemnek ura, de nem kötelezettje, a kötelemsrealizálódás döntően az ő érdekét szolgálja. Különösen a német irodalomban volt erős ez az álláspont, de nagyjából nálunk is általánosnak mondható. Görög Frigyes a Glosszában pl. a következőket mondja: »A hitelezői késedelem nem kötelemszegés és nem delictum, ebből folyólag nem kártérítési causa.«⁹³ A szolgáltatás megvalósulása érdekében bizonyos magatartást a hitelezőnek is ki kell ugyan fejtenie, de ennek a szabályozásnak a célja: a gazdaságilag erősebb hitelezők érdekeinek messzemenő védelme. A hitelező magatartás két irányban zavarhatta a teljesítés realizálódását. Vagy azáltal, hogy a felajánlott szolgáltatást nem fogadta el, vagy úgy, hogy az ő magatartása következtében a szolgáltatás lehetetlenült. Az első esetben a burzsoá törvénykönyvek többsége az objektív felelősség alapján állt, így minde-
nekelőtt a BGB (293—297. §) és az OPTK (1419. §). A svájci kötelmi törvény 91. §-a fogalmazásában látszólag a vétkességi rendszert követi, de a gyakorlat nem tekintette a vétkességét a hitelező késedelem előfeltételének. A Code Civil a hitelező késedelemet nem szabályozza önálló intézményként és csak az újabb francia fejlődés igyekszik azt ilyenné alakítani.

A törvénykönyvek közül elsőnek a szovjetország kódexben jutott kifejezésre a szocialista jognak az a tétele, hogy a hitelező késedelme is szerződésszegés, s a szovjet jogban ahhoz súlyos következmények fűződnek. Ezeknek előfeltételül a szovjet jogtudomány és bírói gyakorlat egyaránt a vétkességet kívánja meg, hasonlóan bírálva el etekintetben az adós és hitelező helyzetét. Lényegében hasonló a helyzet a népi demokratikus kódexek közül a csehszlovák törvénykönyvben. A 259. § rendelkezései szerint a kártérítés feltétele a hitelezőkésedelemnél a vétkesség, egyéb jogkövetkezmények azonban ettől függetlenül beállhatnak. (Az objektív hitelezőkésedelemhez bizonyos jogkövetkezményeket a szovjet jog is fűz.) A bolgár Ptk. 95. §-a szerint: »A hitelező késedelembe esik, ha alapos indok nélkül nem fogadja el az adós által felajánlott szolgáltatást, vagy ha olyan közreműködést tagad meg, amely nélkül az adós kötelezettségét nem teljesítheti.«

A korábbi magyar jog szerint a hitelezőkésedelem jogkövetkezményei a késedelem objektív fennforgása esetén bekövetkeznek és a hitelező ez alól általában nem mentesülhet. Mindamellett ez az eset nálunk sem minősül kötelemszegésnek és ez alól kivételt az Mtj. csak az adás-vételi, illetve vál-

⁹² A téma részletesebb kifejtését lásd: Kemenes Béla: A szerződésszegésért való felelősség kodifikáció elvi kérdései. Jogtudományi Közöny, 1955. 12. sz. 6. 738—757. old.

⁹³ Glossza Grosschmid Béni: Fejezetek kötelmi jogunk köréből című művéhez, II. köt. 1. rész, 108. old.

lalkozási szerződés vonatkozásában tett, előírva a vevőnek, illetve megrendelőnek az átvételi kötelezettséget. A hitelezői késedelem tiszta objektív jellegét az újabb bírói gyakorlat már szűkítette; végezetül a megrendelő késedelme esetén speciális szabályok érvényesültek a szállítási szerződés körében, ahol a kötbérszankciónak a vétkesség előfeltétele, a kártérítésnek azonban nem.

A jogosult szerepének a változása, az, »... hogy az olyan esetek, amikor a hitelező vonakodik az adós kötelezettségének teljesítését elfogadni, visszatartják az áruforgalmat, sértik a pénzügyi fegyelmet, a közlekedés céltalan megterhelését, sőt gyakran az áru romlását vagy megsemmisülését segítik elő, tehát kárt okoznak az államnak és a fogyasztóknak... (amiből azt a következtetést kell levonni), hogy erélyes harcot kell folytatni a szerződési fegyelem megsértésének a módja ellen, mégpedig azáltal, hogy a vevőket az áru átvételére és megfizetésére kell kötelezni és velük szemben a szerződési szankciókat kell alkalmazni«,⁹⁴ szükségképpen odavezetett, hogy a hitelező késedelmét az előbbtől teljesen eltérő formában kellett szabályozni. A két legfontosabb alapkövetelmény etekintetben az volt, hogy *fel kellett számolni azt az álláspontot, amely szerint a hitelező késedelem kimenthetetlen, és a felelősség tekintetében kötelezettel (adóssal) azonos elbírálás alá kellett vonni, másrészt a szankciókat súlyosabban kellett megállapítani.*

A szerződésszegési szabályok körében, jellegében a másik legjelentősebb változás az ún. *hibás teljesítés* vonatkozásában érvényesül. A burzsoá dogmatika ez alatt a hitelező ún. oltalmi érdekének megsértését értette, szemben az egyéb szerződésszegésektől, amelyek a teljesítési érdekeket sértik. A szolgáltatás megfelelő minőségéért való felelősség szabályait a törvények általában az egyes ügyletek körében tartalmazzák.

A magyar Polgári Törvénykönyv ezzel szemben a hibás teljesítésről szóló részében elsődlegesen és döntően a *kellékhianyos* szolgáltatásért való felelősség szabályozását adja. Nyilvánvalóan nem lett volna kielégítő a szocialista kódex rendszerében, ha az idevágó szabályok a kötelmi jog különös részében, az egyes ügyleteknél nyertek volna csupán elhelyezést. A megfelelő minőségben való szolgáltatás a szocialista viszonyok között a kötelezett legfontosabb feladatai közé tartozik. Közismert, hogy a szocialista államban szívesen folyik a minőség állandó megjavításáért, annak emeléséért s e harc sikerét a megfelelően formált és kiválasztott jogi eszközök nagyban tudják elősegíteni. A Ptk. által érvényre juttatott ez a szerkesztési elv részben jelentkezik a csehszlovák kódexben is. Sajátosság viszont, hogy a »Fogyatékosáért való felelősség« cím alatti intézményt nem a késedelemmel és a lehetetlenüléssel egybekapcsoltan önálló fejezetben, mint a szerződésszegés egyik esetét tárgyalja (225—238. §).

Közelebbről vizsgálva most már a Ptk.-nak szerződésszegési tételes szabályait, a szükségletkielégítési elvet főleg három »típusú« rendelkezés szolgálja a legközelebbről.

A szükségletkielégítési szemlélettel mindenekelőtt a legszorosabb kapcsolatban a *felelősség jogalapjának szigorítása* áll. A szigorított felelősség az említett elvet főleg azzal teszi élővé, hogy a súlyosabb felelősség nagyobb fokú körültekintésre szorítja a szerződő feleket, nevel a kötelezettségek pon-

⁹⁴ I. B. Novickij: Az érdekek közössége a szovjet polgári jogban. Bp 1953. 76. old.

tos betartására és így nagyobb fokban valószínűsíti a szerződés tényleges teljesedésbe menését. Nagyobb körütekintésre a felek nemcsak a megkötött szerződések tekintetében kötelesek, hanem már a szerződés létrejövetelének fázisában is. A szerződés megkötése időszakában is kötelező gondosság annak körütekintő mérlegelését igényli, hogy a szerződő fél előreláthatólag tényleg képes lesz-e a szerződés tartalma szerinti teljesítésre. Ennek elmulasztását a bíró ugyancsak felelősséget megalapító kauzaként értékelheti.

A szigorított felelősség természetesen nem csupán a szerződésszegési felelősség sajátja, sőt az általános felelősségi formulát nem is a szerződésszegési rész, hanem a IV. Rész II. Címe tartalmazza. A felelősség-szigorítás indokainak, konkrét jelentkezésének a felvázolása ezért nem tartozik szorosan dolgozatunk tárgyköréhez. E körben legfeljebb csak az emelhető ki, hogy a felelősségi szabályok a szerződésen kívül okozott károkért való felelősséghez viszonyítottan is erőteljesebbek, hiszen e körben a kártérítés mérséklésének nincs helye. Ide tartozik továbbá a teljesítési segédről rendelkező szabály; a teljesítési segéd magatartásáért a 315. § az igénybevevőt teszi felelőssé.

c) A szükségletkielégítési szemléletből következik, hogy a Ptk. az *elállási jogot*, mint szankciós következményt nagymértékben háttérbe szorítja. Az elállás megakadályozza e szerződés tényleges teljesedésbe menését, ezért arra csak különösen méltányolható indokokból, általában csak *érdekmúlás* fennforgása esetén kerülhet sor. Az érdekmúlás bizonyítását kívánja meg az elálláshoz a Ptk. pl. a kötelezetti késedelem körében, kivéve, ha a szerződés teljesítésének határideje a felek megállapodásánál vagy a szolgáltatás rendeltetésénél fogva annyira kötött, hogy a szerződési érdek betöltésére csak az ez időpontban való teljesítés alkalmas (300. § (1) és (2) bek.). A hibás teljesítés esetében az elállás ugyancsak általában érdekmúlás bizonyítása esetében illeti meg a jogosultat, de ezzel egyenértékű a kijavításnak túlságosan hosszú ideje, vagy annak esetleges megtagadása (305. §.).

d) A szükségletkielégítési szemlélettel áll összhangban, hogy a szerződésszegési *szankciók érvényesítése a teljesítés követelését nem érinti*. Ez alól szükségképpen csak a teljesítés lehetetlenné válása körében van kivétel, amikor is az in natura történő teljesítésre már fizikailag lehetőség nincsen. Ez a szabály még a teljesítésnek a *kötelezett általi megtagadása esetére is* (313. §) áll; a Ptk. ugyanis ilyenkor választási jogot biztosít a jogosult számára, a késedelem és lehetetlenülés következményei között, az előbbi választása pedig magában foglalja a teljesítés utólagos követelésének lehetőségét. A kódex tehát tudatosan *szakított* azzal a dogmatikai állásponttal, mely a *teljesítés megtagadását a lehetetlenülés minősített eseteként kezeli* és kizárólag a lehetetlenülés jogkövetkezményeinek alkalmazását teszi lehetővé. Ilyen konstrukció az utólagos követelés lehetőségét kizárta volna.

A szükségletkielégítési elvből következik az, hogy a törvény a *hibás teljesítés* szabályai, főleg a kellékszavatossági igényekről szóló rendelkezések középpontjába a korábbi jogból eltérően nem az adásvétel, hanem a *vállalkozás szabályait helyezi*. Felszámolja tehát azt a szemléletet, amely az adós kötelezettségét a »dare« szolgáltatásra szűkíti és a »facere« szolgáltatást általában kizárja. Ennek megfelelően a kicserélés és a vételár aránylagos leszállítása mellett széles körben elismeri a kijavításban, illetőleg kijavíttatásban álló szavatossági igényeket is.

Az egyes szerződésszegési esetekhez fűződő szankciók egyébként két irányúak. *Részben objektív jellegűek*, amikor is a cserearányok objektív megsér-

tésének a megszüntetése a cél, *részben szubjektívek*, amikor a szankció nem feltétlenül szünteti meg a jogsérelmet, de mindenesetre nevel a megfelelő magatartás kifejtésére, a jogellenes magatartás kiküszöbölésére. A *szereződésszegési esetek* differenciálása önmagában bizonyítja, hogy a kódex messze túltette magát a főleg a korai burzsoá felfogásra jellemző attól a szemlélet-től, amely a szerződésszegést egységes kategóriaként fogta fel.

A *kötelezetti késedelem* szankciói vétkesség esetében kártérítés és a felelősségnövekedés a késedelem ideje alatt bekövetkezett minden kárért, kivéve, ha a kár a késedelem hiányában is bekövetkezett volna, objektív szankció az elállás (a már tárgyalt feltételek szerint), pénztartozás esetében pedig a késedelmi kamat fizetésének kötelezettsége (298—301. §).

A *jogosult késedelme* esetén vétkességtől függő szankció a kártérítés, objektív jellegű szankció az őrzési költségek megtérítése, a kamatkövetelés kizárása, a kötelezett egyidejű késedelmének megszünte és a veszélyviselés abban az esetben, ha az a szerződés szerű teljesítés esetén is a jogosultra szállt volna át (302—304. §.). Itt jegyzendő meg, hogy a Ptk. értelmében a veszélyviselés az egész elpusztult dolog értékéért való helytállást jelenti. Végezetül említésre érdemes, hogy a jogosult késedelme nem jár a kötelezett felelősségének csökkenésével, azaz az utóbbi — a korábbi jogtól eltérően — minden vétkes magatartásáért és nem csupán a szándékosan vagy súlyos gondatlan-sággal okozott károkért tartozik helytállással.

A hibás teljesítés szankciói ugyancsak objektívek és szubjektívek. A tipikusan a visszterhes szerződéseknél aktuális kellékszavatosságból eredő igény, az ún. szavatossági jog jellegénél fogva objektív jellegű. A szavatossági jogok a következők: *egyedi kellékhányos* szolgáltatás esetében a jogosultat választás illeti meg a kijavítás és a megfelelő árleszállítás között. Minősített eset, ha az *egyedi* szolgáltatás a rendeltetés szerű használatra teljesen alkalmatlan és megfelelően ki sem javítható, vagy az túlságosan hosszú időt venne igénybe, illetőleg a kötelezett a kijavítást nem vállalja: ebben az esetben a jogosult a szerződéstől elállhat. A *fajlagos* szolgáltatás tekintetében ugyancsak különbség van a *kellékhányos* és *alkalmatlan* szolgáltatás tekintetében. Az előbbi esetben a jogosult választhat kicserélés, kijavítás és megfelelő árleszállítás között, a két utóbbi szavatossági igény valamelyikének a választása ellenére a kötelezett — megfelelő időn belül — a hibás dolgot kicserélheti, mert ennek folytán a jogosultat semmiféle érdeksérelem nem éri. Alkalmatlanság esetében a kicserélés és a már említett feltétel, az érdekmúlás bizonyítása esetén az elállási jog illeti még a jogosultat. Végezetül általános szavatossági igény a kötelezett költségére történő kijavítás vagy kijavíttatás, ha a kötelezett maga azt megfelelő határidőben nem vállalja, vagy nem végzi el (305. §).

A *szavatosság szubjektív szankciója a kártérítés*. Az általános szabályokhoz képest specialitást jelent az, hogy a kártérítési igény érvényesítésének csak a szavatossági jogok érvényesítésére megszabott határidőkön belül van lehetőség, kivéve ha a teljesítésnél a kötelezett csalárd volt (307. §). Ezzel túlnyomórészt a külföldi jogokban is ismert konstrukciót juttatja a Ptk. szabályozása érvényre.

Nagyon lényeges a felelősség szigorítása szempontjából végezetül az, hogy a szavatossági kötelezettség alól a kötelezett csak a *jogosult által a szerződéskötéskor felismert* hibák tekintetében mentesül, a csupán »felismerhető« hibákért azonban helytállni köteles.

Lehetetlenné válás esetében objektív szankció az elállás, szubjektív szankció a kártérítés. Itt jegyzendő meg, hogy a Ptk. természetszerűleg nem ismeri a gazdasági lehetetlenülés intézményét, mivel annak gazdasági kiváltója, az általános válság stb. a tervgazdálkodás rendszere mellett ismeretlen. Elismeri azonban az érdekbeli (betöltési) lehetetlenülést, ha a teljesítés tárgyának pótlása aránytalan nehézséggel, túlzott áldozattal volna csak *adott esetben* lehetséges.

A *teljesítés megtagadása* esetében a jogosult a késedelem, illetve a lehetetlenülés következményei között választhat.

e) A teljesítés és a szerződésszegés szabályai mellett természetesen számos további rendelkezés áll a szükségletkielégítési elv érvényesülésének szolgálatában. (Ilyen pl. a 297. § (1) bekezdése, amely a meghatározott rendeltetésű, életfenntartásra szolgáló, céljellegetű szolgáltatások tekintetében beszámítási tilalmat állapít meg.) A további részletszabályok felhívása azonban mellőzhető. Az eddig elmondottak is elegendők annak érzékeltetésére, hogy a szerződésekkel kapcsolatos népi demokratikus felfogás a kapitalista jogban kialakult forgalmi szemléletet mindinkább a szükségletkielégítési szemlélettel váltja fel és ezzel a szerződések jogi szabályozását összhangba hozza a szerződések alapvető gazdasági céljával.

7. A *szerződési szolgáltatások egyenértékűségének* jogvédelme a kódex szabályaiban ugyancsak a korábban már vázolt elvi tételeknek a következménye. Az egyenértékűség védelme azonban nem pusztán annyit jelent, hogy a törvény a *szolgáltatás és ellenszolgáltatás megfelelő egyensúlyát* biztosítja. Mindez összefügg azzal az alkotmányos tétellel is, amely szerint a *végzett munkáért, tevékenységért, a nyújtott szolgáltatásért megfelelő ellenszolgáltatás jár*. A népi demokratikus szerződéseket ugyanis nemcsak az jellemzi, hogy nagyjából egyenlő értékek cseréjét bonyolítják le, hanem egyben az is, hogy — szemben a kapitalista társadalom szerződéseivel — anarchia és kiszákmányolás mentes áruviszonyokat fognak át, legalábbis döntő részükben. E körben kell tehát foglalkoznunk az egyenértékűséget védő szabályok mellett azokkal a rendelkezésekkel is, amelyek a spekulációs, üzérkedő, nyerészkedés jellegű stb. szerződések bármifajta formáinak kiküszöbölését célozzák.

A most ismertetett elveket szolgáló rendelkezések a következők:

a) A *visszterhesség védelme* (201. § (1) bek.) szemben a korábbi jog ellenkező elvi tételével. E szabály annak felismerésén alapul, hogy a szerződések általában az ellenszolgáltatások érdekében jönnek létre és többek között azt eredményezi, hogy a szerződés ingyenes voltát kell bizonyítani, ha olyan ügyletről van szó, amely visszterhes és ingyenes alakban egyaránt előfordulhat. (Kivételt csupán a kamatra vonatkozó rendelkezések képeznek, az állampolgárok pénzkölcsönügyletei körében.) Hogy a ténylegesen teljesített szolgáltatásokért ellenszolgáltatás jár még akkor is, ha a szerződés létrejövetele tekintetében bizonyos hiba állapítható meg, azt a 237. § (2) bekezdésének az a szabálya tükrözi, amely szerint, ha az eredeti állapot visszaállítása nem lehetséges, a bíróság a szerződést a határozathozatalig terjedő időre hatályossá nyilvánítja s így biztosítja a kölcsönös elszámolás lehetőségét is.

b) Bizonyos spekulációs törekvések meggátolása szempontjából is fontos a Ptk.-nak az a szabálya, amely a zálogjognak csupán járulékos formáját ismeri el (251. §) és továbbra is tiltja az aljelzálogjog alapítását.

c) A törvény az értékállandósági kikötést általában tilalmazza — szemben a korábbi jog megoldásával — és annak alkalmazását csak kivételesen teszi lehetővé (231. §).

d) A nyereszkesedési szándék meggátolását célozzák a kódexnek a kamatmaximumra vonatkozó kogens szabályai (232. §); hasonló célú a 292. § (2) bekezdésének a rendelkezése is, amely semmisnek nyilvánítja az olyan kamatra vagy kártalanításra vonatkozó megállapodást, amely pénztartozás határidő előtti teljesítése esetében a teljesítéstől a lejáratig járna.

e) A spekulációs jellegű, a követelések tőkegyűjtésszerű felhalmozását a 280. § (3) bekezdése tartásdíj, életjáradék stb. tekintetében zárja ki.

f) A mondott célkitűzésekkel áll összhangban az, hogy a bíró a túlzott mértékű foglalót (245. § (3) bek.), kötbért (247. § (1) bek.), bánatpénzt (320. § (2) bek.) mérsékelheti.

g) Az egyenértékűség tételét a leghatásosabban az uzsorára vonatkozó szabályok (202. §), valamint azok a rendelkezések szolgálják, amelyek szolgáltatás és ellenszolgáltatás nagyfokú eltérése esetében mondanak ki jogkövetkezményeket (201. § (2) bek.). Ezekkel azonban a szükséges mértékben már a korábbiakban foglalkoztunk.

Д-р БЕЛА КЕМЕНЕШ
заведующий кафедрой, доцент

ПРИНЦИПИАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ДОГОВОРОВ В ГРАЖДАНСКОМ КОДЕКСЕ

(Аннотация)

Статья, разделенная на пять частей, обсуждает принципиальные вопросы договорного права гражданского кодекса законов. По своему характеру она в первую очередь стремится осветить IV закон 1959 года, но полное развертывание темы, вскрытие принципиальных причин, мотивирующих регулировку, показ правово-политических факторов, стоящих за институтами, сделали необходимым политико-экономические и определенные юридические теоретические изложения. Наряду с этим показ нового во всем гражданском кодексе в целом и в рамках его определенных предписаний гражданского кодекса потребовал схематичной обрисовки истории развития венгерского договорного права.

Первая часть работы содержит обзор развития социалистического права, в том числе в первую очередь развитие советского права, и в связи с этим устанавливает — в сущности единую — позицию, сформировавшуюся в отношении функции и значения договора. После этого автор устанавливает, что соответствующую картину договорной системы гражданского кодекса можно дать лишь тогда, когда будет выяснено экономическое содержание института и характер экономическо-общественных условий, охваченных договором, так как это определяет значение правовых институтов. Поэтому статья занимается сначала теоретической основой договора, в результате этого стремится вскрыть, основные принципы договорного права, выражающиеся в данной правовой системе, и наконец, в зеркале основных принципов договоров стран народной демократии дает определенную общую картину о договорном праве кодекса.

Вторая часть труда содержит вышеупомянутые теоретические принципы и исходит главным образом из политико-экономических тезисов, касающихся товарных отношений. Метод труда заключается в том, что автор ставит политико-экономические положения на юридические рельсы путем показа юридической стороны товарных отношений. Из упомянутых тезисов выводит он положение о координации договаривающихся сторон, о сущности договора, основанной на воле договаривающихся сторон, о необходимости признания со стороны государства, возмездную сущность договоров и т. д. Кроме общей схемы труд очерчивает разницу, характерную для социалистического договорного права.

III часть работы обсуждает формирование и развитие венгерского договорного права. Сперва говорится о периоде, предшествовавшем повороту, наступившему в 1945 году, т. е. периоду, предшествовавшему освобождению страны. Для этого периода характерно, что из-за отсутствия единого кодекса и договорное право — как и все венгерское частное право — питалось и складывалось из отдельных частных правил, из результатов определенных кодификационных работ, судебной практики и из работ буржуазных юристов. Труд подробно занимается каждым из этих четырех источников в отдельности и влиянием, оказываемым ими на договорное право.

Автор рассматривает период, начинающийся со времени освобождения и кончающийся введением гражданского кодекса, двумя частями, Отграниченным считает

он 1948—49 годы, потому что в этот период важнейшей задачей является последовательное проведение демократической революции и ликвидация феодальных остатков, в то время как во второй период основным целеустремлением является создание социалистической правовой системы, в том числе создание социалистического гражданского права. В оба периода автор по-новому занимается вопросом урегулирования в порядке законодательства, судебной практикой, достижениями юстиции как науки и обсуждает предпосылки создания единого гражданского кодекса.

IV часть статьи обсуждает систематические, структурные черты договорного права гражданского кодекса, а также несколько кодификационно-технических характерных черт, как например, игнорирование правил определения понятий и т. д.

V часть статьи подробно знакомит с правилами гражданского кодекса, касающимися договоров. Отдельные разрешения вопросов статья обрисовывает не в порядке очередности кодекса, а на основании определенных всеобъемлющих точек зрения. А с этой точки зрения наиболее целесообразным оказалось обсуждение основных принципов договорного права в его системе и в зеркале причем принципы эти исходят из политико-экономических и теоретико-юридических рассуждений.

В этой части автор вначале показывает насколько даже в народно-демократических условиях пригоден договор для отбора юридических влияний самого разнообразного характера, так например в области образования правовых условий, а также их изменений или ликвидации.

В дальнейшем статья занимается последствиями, исходящими из сущности договора, основанной на воле сторон. Автор указывает, что гражданский кодекс последовательно осуществляет принцип консенсуализма, стоит на принципе свободы вида договоров и для регулирования внутри договоров характерным является диспозитивизация. С соответствующей обстоятельностью занимается статья договорными обязательствами, осуществляющимися в определенных компетенциях в интересах обеспечения задач, вытекающих из народно-хозяйственного плана, после чего, обсуждая проблемы изменения договоров в судебном порядке подчеркивает, что до этого может дойти очередь лишь в исключительных случаях и при ограничительных толкованиях условий, изложенных в законе. Далее автор очень подробно излагает проблематику отсутствия признания со стороны государства, главным образом, проблематику недействительности, соответствующим образом развив также и отдельные случаи недействительности. Автор отдельно занимается недействительностью в качестве последствия санкций и отдельно заново введенным гражданским кодексом видом санкции: институтом возмещения в пользу государства, вскрыв его юридическо-догматическую и юридическо-политическую основу.

В последующем автор вскрывает социалистическое содержание «обычаев обмена» и в качестве формы его проявления обсуждает правило гражданского кодекса относительно первичности принципа волеизъявления, распоряжение относительно защиты лиц, верящих в существование видимости договора и т. д.

Подробно излагает статья юридические последствия, вытекающие из социалистического сотрудничества, которые имеют очень большое значение в социалистическом договорном праве. После этого следует обсуждение также имеющей выдающееся значение позиции «реальное выполнение». Осуществление принципа реального выполнения в силу необходимости следует из того, что в условиях народной демократии основной целью договоров является удовлетворение какой-либо потребности. Выход на передний план принципа удовлетворения потребностей объясняется также и тем, что гражданский кодекс главным образом в отношении законной поддержки, а также регулирования гарантийных реквизитов, стоит на принципиальных основах, коренным образом отличающихся от капиталистического права и ликвидирует позицию «*creditor est dominus negotii*». В этой части статья занимается также законами, связанными с нарушениями договоров.

Наконец, статья занимается оценкой правил, охраняющих равноценность договорных услуг, подчеркивая, что правила, охраняющие равноценность, одновременно направлены также и на устранение договоров, носящих спекулятивный, барышнический и т. п. характер.

DR. BÉLA KEMENES

professeur adjoint

LES QUESTIONS DE PRINCIPE DE LA LÉGISLATION DES CONTRANTS DANS LE CODE CIVIL

(Compte rendu analytique)

L'étude, divisée en cinq parties, traite les questions fondamentales de principe du statut contractuel du Code Civil. Par suite du caractère de la question, il vise à exposer en premier lieu l'article 4 de la loi de l'année 1959 (Code civ.), mais le traitement plus complet du sujet, la révélation des arguments de principe motivant la législation, la communication des résultantes de la politique juridique étayant les institutions, ont imposé aussi des explications politico-économiques et dans un certain mesure juridico-théoriques; outre cela l'exposé de la totalité du Code Civil, et au sein de celui-ci la présentation de la modernité de certains règles du Code Civil, ont requiert l'esquisse de l'histoire de l'évolution schématique du statut contractuel hongrois.

La partie I. de l'ouvrage contient l'exposé de l'évolution du droit socialiste, au sein de ceci en premier lieu celle du droit soviétique, et en ce rapport il précise le point de vue établi — d'ailleurs unanime pour l'essentiel — à l'égard des fonctions et de l'importance du contrat. Par la suite l'auteur expose qu'une image appropriée sur le système contractuel ne peut pas être donnée si on n'en arrive pas à l'éclaircissement du contenu économique de l'institution, du caractère des relations économique-sociales embrassées par le contrat, car ces facteurs sont d'une importance déterminante pour le contenu des institutions juridiques. C'est pourquoi l'ouvrage traite en premier lieu les principes théoriques d'où résulte qu'il cherche à exposer les principes fondamentaux du statut contractuel qui s'expriment dans le système juridique donné, en dernière analyse il donne un certain aspect général sur le statut contractuel du code dans le reflet des principes fondamentaux des contrats démocratiques populaires.

La partie II. de l'étude contient la mise au point théorique sus-mentionnée et prend prétexte décisivement des thèses politico-économiques relatives à la relation des marchandises. Le méthode de l'ouvrage est caractérisé par ce qu'il projette les thèses politico-économiques sur un plan juridique, en démontrant le côté juridique des relations des marchandises. Il déduit des thèses mentionnées la position adjointe des contractants, la qualité de la relation volontaire du contrat, la nécessité de la reconnaissance par l'Etat, la qualité foncièrement onéreuse des contrats, etc. En dépassant le schème général, il esquisse aussi les différences qui caractérisent le statut contractuel socialiste.

La partie III. de l'ouvrage traite le développement et l'évolution du droit contractuel hongrois. Il tarite d'abord la période d'avant la libération jusqu'au tour fondamental que les événements on pris en 1945. Ce période est caractérisé par cette circonstance qu'à cause de la manque d'un code unifié, le droit contractuel, de même que le droit civil hongrois entier, s'est nourri et composé de certains règles partiels positifs, de la pratique judiciaire, des résultats de certains travaux de codification, et de l'activité des juristes hongrois. L'ouvrage s'occupe de chacune des ces quatre cources, et en détail de leur influence exercée sur le droit contractuel.

L'auteur examine, en divisant en deux parties, le période allant de la libération jusqu'à l'établissement du Code Civil. Il considère les années 1948—49 comme démarcatives, car dans le période Jusqu'à cette limite-là, le devoir principal était la réalisation conséquente de la révolution sociale et la liquidation des restes féudaux, tandis que dans la seconde phase le programme le plus important est la constitution du système juridique socialiste, et au sein de celui-ci la constitution du droit civil socialiste. Au sein de toutes les deux phases il s'occupe à nouveau de la législation positive, de la pratique judiciaire, des résultats de la jurisprudence, et en passant il traite aussi les antécédents de la constitution du Code Civil unifié.

La partie IV. de l'ouvrage s'occupe des relations de systématisation et de structure du droit contractuel du Code Civil, il traite ensuite quelques caractéristiques techniques relatifs à la codification, comme p. e. l'omission des règles se référant à la définition du concepts, etc.

La partie V. de l'ouvrage démontre en détail le statut du Code Civil relatif aux contrats. Les certaines solutions ne sont pas esquissées dans l'ordre de succession du code, mais il se fonde sur certains points de vue d'ensemble. Sous ce rapport pourtant la discussion dans le système et dans le reflet des principes fondamentaux du droit contractuel s'est avérée la plus indiquée, lesquels principes fondent des considérations de l'économie politique et de la théorie juridique.

En premier l'auteur expose dans cette partie à quel point le contrat convient à commander un effet juridique aussi parmi des circonstances démocratiques populaires aussi bien en relation de l'origine des rapports juridiques que leur modification, respectivement cessation.

Par la suite il s'occupe des conséquences originaires de la qualité du rapport volontaire du contrat. Il explique que le Code Civil poursuit d'une façon conséquente le principe de la consensualité et il se conduit par le principe de la liberté-type contractuelle, et sa législation est caractérisée par la disponibilité au sein du cercle des contrats. Il traite avec une abondance de détails appropriée les engagements de contraction se faisant valoir dans un cercle déterminé en faveur de s'acquitter des devoirs consécutifs au plan de l'économie nationale, en traitant ensuite l'ensemble des problèmes de la modification du contrat judiciaire, il souligne qu'elle n'est réalisable sauf les cas exceptionnels et par l'interprétation restrictive des conditions codifiées. Par la suite l'auteur s'occupe en détail de l'ensemble des problèmes concernant la manque de la reconnaissance de l'Etat, décisivement des problèmes de la nullité, en exposant d'une façon appropriée aussi les certains cas de nullité. Il s'occupe séparément de la nullité comme conséquence des sanctions, et s'étale sur une espèce de sanction récemment établie par le Code Civil: l'institution relative au rétablissement au bénéfice de l'Etat, dont il démontre les principes juridico-dogmatiques et juridico-politiques.

Dans les suivants il révèle le sens socialiste de la „sécurité des échanges”, et comme ses formes de manifestation, il traite la règle se référant à la priorité du principe de déclaration porté dans le Code Civil, la protection des individus faisant confiance à la validité de l'apparence contractuelle, etc.

L'étude analyse avec une grande abondance de détails les conséquences juridiques résultant de la coopération socialiste, laquelle est de l'importance fondamentale dans le droit contractuel socialiste. Ceci est suivi par le traitement de la thèse de „l'exécution réelle” qui pèse également d'un grand poids. La mise en vigueur du principe de l'exécution réelle résulte forcément de ce que le but fondamental des contrats est parmi les circonstances démocratiques populaires l'assouvissement de certains besoins. Par l'avance au premier plan de l'aspect relatif à l'assouvissement des besoins peut-on expliquer aussi que le Code Civil repose sur des bases radicalement différentes des solutions juridiques du capitalisme, principalement quant à la demeure du titulaire du droit, ainsi qu'à la législation de la garantie des caractéristiques, et liquide la thèse: „creditor est dominus negotii”. Cette partie de l'ouvrage contient aussi les législations relatives à la violation de contrat.

En conclusion suit l'exposé appréciatif des législations servant de protection de l'équivalence des prestations contractuelles, en mettant en évidence que les législations protectrices de l'équivalence visent en même temps aussi à l'élimination des contrats de caractère spéculateur, profiteur et tripoteur, etc.

Fasc. 4. Bárdosi István: *A fellebbviteli rendszerek kérdéséhez a polgári eljárásban* (Szeged, 1958.) 26 l.

Fasc. 5. Pólay Elemér: *Három munkabérszerződés a római Dáciából* (Szeged, 1958.) 38 l.

Fasc. 6. Georges Antalfy: *La démocratie antique et les penseurs avant Socrate (Extrait)* (Szeged, 1958.) 42 l.

Tomus V.

Jogi tanulmányok dr. Buza László egyetemi tanár, akadémikus oktatói működésének 50. évfordulójára (Szeged, 1958.) 369 l.

Fasc. 1. Georges Antalfy: *Les relations internationales de l'Athènes esclavagiste* (Szeged, 1958.) 13 l.

Fasc. 2. Both Ödön: *Szemere Bertalan belügyminiszter nemzetiségi politikája 1848 nyarán* (Szeged, 1958.) 22 l.

Fasc. 3. Bólya Lajos: *A tárgyalás bírósági előkészítésének formáiról, alanyairól és egyes eljárási szabályairól a büntető eljárásban* (Szeged, 1958.) 25 l.

Fasc. 4. Hajdú Gyula: *Kolonializmus és neutralizmus* (Szeged, 1958.) 18 l.

Fasc. 5. Herczegh Géza: *A pozitívizmus kérdése a mai nemzetközi jogtudományban* (Szeged, 1958.) 16 l.

Fasc. 6. Horváth Róbert: *A nemzetközi statisztikai együttműködés kifejlődése* (Szeged, 1958.) 23 l.

Fasc. 7. Kovács István: *A magyar közjogi pozitívizmus és Buza László első monográfiái* (Szeged, 1958.) 19 l.

Fasc. 8. Maday Pál: *Árendás jobbágyok szerződés formulái a mindszentányási uradalomban* (Szeged, 1958.) 23 l.

Fasc. 9. Martonyi János: *A közszolgálati jogviszony keletkezése* (Szeged, 1958.) 28 l.

Fasc. 10. Nagy Károly: *Az analógia és a joghézag kérdései a nemzetközi jogban* (Szeged, 1958.) 26 l.

Fasc. 11. Ladislaus Nagy: *Das Arbeitsrechtsverhältnis als Voraussetzung der arbeitsrechtlichen materialien Verantwortlichkeit* (Szeged, 1958.) 20 l.

Fasc. 12. Papp Ignác: *Az állam meghatározása és a nemzetközi jog* (Szeged, 1958.) 32 l.

Fasc. 13. Elemér Pólay: *Il carattere e luogo delle regole delle relazioni interstatali nel sistema del diritto Romano* (Szeged, 1958.) 27 l.

Fasc. 14. József Szabó: *Development of the controll system in the hungarian financial law* (Szeged, 1958.) 45 l.

Fasc. 15. Vitányi Béla: *Az államnak más állam joghatósága alóli mentességére vonatkozó elméletek* (Szeged, 1958.) 17 l.

Tomus VI.

Fasc. 1. Szabó József: *A költségvetési jog elvi kérdései* (Szeged, 1959.) 56 l.

Fasc. 2. Balázs József: *Egy adalék a magyar népességtudomány történetéhez: Balás Károly népességtudományi nézetei* (Szeged, 1959.) 20 l.

Fasc. 3. Szűcs István: *A szabálysértés intézményének egyes kérdései* (Szeged, 1959.) 24 l.

Fasc. 4. Horváth Róbert: *A Magyar Tanácsköztársaság statisztikai koncepcióiról* (Szeged, 1960.) 16 l.

Fasc. 5. Йозеф Вереш: *Сельскохозяйственные производственные кооперативы Венгерской Советской Республики* (Szeged, 1960.) стр. 18.

Fasc. 6. Simonyi Sándor: *A munkajogviszony elhatárolása a munkavégzéssel kapcsolatos polgári jogviszonyoktól* (Szeged, 1960.) 36 l.

Tomus VII.

Fasc. 1. Both Ödön: *Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtszéki rendelet* (Szeged, 1960.) 60 l.

Fasc. 2. Pólay Elemér: *Jogrendszerek az ókori Rómában* (Szeged, 1960.) 42 l.

Fasc. 3. Nagy Károly: *Délnyugat-Afrika nemzetközi jogi helyzete* (Szeged, 1960.) 20 l.

Tomus VIII.

Fasc. 1. Buza László: *Az ENSZ főtittkárának nemzetközi jogi helyzete* (Szeged, 1961.) 30 l.

Fasc. 2. Kemenes Béla: *A szerződések szabályozásának elvi kérdései a Polgári Törvénykönyvben* (Szeged, 1961.) 72 l.

Fasc. 3. Balázs József: *A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemrészesedése* (Szeged, 1961.) 2o l.

Fasc. 4. Pólay Elemér: *A római birodalmi jog és a peregrin jog kölcsönhatásának jelei az erdélyi viaszostáblák okiratanyagában* (Szeged, 1961.) 27 l.

Fasc. 5. Horváth Róbert: *Megemlékezés az első népességtudományi mű megjelenésének 200 éves évfordulójáról: Süßmilch »Isteni Rend«-jéről* (Szeged, 1961.) 29 l.

Fasc. 6. Maday Pál: *A gyulai uradalom polgári perrendtartása 1792-ből* (Szeged, 1961.) 20 l.